

Hållbar dialog?

”/.../The thoughtful relativist does not assert the nonreality of things or values, but only challenges their selfevidentness. He or she asks always ‘How do you know?’ ‘How is it made evident or true, by whom, to whom, where and for what practical purposes?’ This is not the denial of the reality of anything but only an inquiry into methods by which assertions are socially, historically, and rhetorically manifested.”
/Richard Harvey Brown, Toward a Democratic Science (1998, s. 9)

Örebro Studies in Rhetoric 10



HELENA HANSSON-NYLUND

Hållbar dialog?
Retorik i möten om svensk kärnavfallshantering

Omslagsbild: Marienette Collin

© Helena Hansson-Nylund 2016

Titel: Hållbar dialog? Retorik i möten om svensk kärnavfallshantering

Utgivare: Örebro University 2016
www.oru.se/publikationer-avhandlingar

Tryck: Örebro universitet, Repro augusti 2016

ISSN 1652-3970
ISBN 978-91-7529-147-5

Abstract

Helena Hansson-Nylund (2016): Hållbar dialog? Retorik i möten om svensk kärnavfallshantering. Örebro Studies in Rhetoric 10.

Rhetorical choices and strategies are central to democratic decision-making, especially regarding decisions on matters that are open for argumentation depending on perspective. The thesis considers public meetings on Swedish nuclear waste management as an example of rhetorical argumentation, specifically in relation to the project of finding a place for final deposition of the high-level spent nuclear fuel – with local geological investigation as a critical part of that project. Project managers have met with other organizations such as protest groups, associations of experts and authorities on several occasions, mainly through local and national hearings. The thesis is guided by a research question regarding the most salient challenges to a resilient rhetorical dialogue for nuclear waste management. The concept of rhetorical dialogue is applied in two ways. Firstly to explain the lack of dialogue that is experienced by participants despite arrangements to reach consensus-oriented dialogue in the Habermasian sense. Secondly in a discussion of rhetorical relations that might explain ambiguity in participants' interpretations of each other. Three meetings are compared: two local meetings at sites of geological investigation (Kynnefjäll 1979 and Kolsjön 1985) and one national meeting held in Stockholm in 2008. Research materials have been collected from the archives of participating organizations and from interviews with participants. Analyses of these materials are combined with a rhetorical analysis of meeting recordings, with a specific focus on question-reply argumentation. One main conclusion is that the principal rhetorical challenges concern the roles of participants in relation to the rhetorical situation, the establishment of rhetorical genre in the format of hearings, and inclusion of relevant perspectives in the early project phase.

Keywords: rhetoric, dialogue, democracy, Habermas, risk communication, hearings, nuclear waste management.

Helena Hansson-Nylund, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro University, Sweden 70132, Örebro.
Helena.Hansson-Nylund@oru.se

Innehållsförteckning

FÖRORD.....	13
1. INLEDNING.....	15
1.1 Introduktion till avhandlingens fallstudie.....	17
1.1.1 Svensk hantering av högaktivt använt kärnbränsle (kärnavfall).....	18
1.2 Retorisk infallsvinkel på temat kärnavfallshantering.....	21
1.3 Syften och frågeställningar.....	26
1.4 Avgränsning och disposition.....	27
2. TIDIGARE FORSKNING.....	29
2.1 Riskforskning, Habermas och retorik.....	29
2.2 Svensk samhällsforskning om kärnavfallsfrågan.....	35
2.2.1 Platsvalsarbetet under 1990-talet.....	38
2.3 Retorikforskning om dialog.....	40
2.3.1 Den agonistiska retoriken.....	40
2.4 Utfrågningen som talsituation.....	43
2.4.1 Utfrågningen som retorisk genre.....	44
<i>Genus deliberativum</i>	45
<i>Genus demonstrativum</i>	52
<i>Genus judiciale</i>	53
2.4.2 Relation mellan talare och åhörare – språksfärer.....	54
2.4.3 Retorisk kris.....	63
<i>Retorisk kris som fallerad riskkommunikation</i>	63
<i>Pro- och antiörelse</i>	66
3. RETORISK DIALOG.....	69
3.1 Retoriken och dia-logos.....	69
3.2 Sambandet mellan retorik, dialog och monolog.....	73
3.2.1 Dialogisk retorik.....	73
3.2.2 Monologisk retorik.....	76
3.2.3 Sluten och öppen retorisk dialogtyp.....	79
4. MATERIAL OCH METODER.....	83
4.1 Arkivmaterial.....	86
4.2 Inspelningar av möten.....	86
4.3 Intervjuer.....	87

4.4 Presstexter	90
4.5 Kritisk retorikanalys.....	90
4.5.1 Det klassiska perspektivet	91
4.5.2 Retorisk närläsning	94
5. DELSTUDIER.....	97
5.1 Två retoriska kriser?.....	97
5.1.1 Kynnefjäll 1979-80	98
<i>PRAV:s retoriska val</i>	98
<i>FRK:s retoriska val</i>	101
<i>Händelseförloppet</i>	103
<i>Möte 2/10 1979</i>	104
<i>Åhörarnas reaktioner</i>	106
<i>Möte 16/3 1980</i>	107
<i>Hantering av kommunikationsproblem</i>	108
5.1.2 Almunge/Kolsjön 1985.....	110
<i>Aktionsgruppen Rädda Uppsalas retoriska val</i>	112
<i>Händelseförloppet</i>	116
<i>Reaktioner efter informationsmöte 31/10 1985</i>	118
<i>Möte med statsråd Birgitta Dahl</i>	122
5.1.3 Jämförande slutsatser 1979-80 och 1985	125
<i>Utformningen av format, intellectio/inventio och genre</i>	125
<i>Centrala aktörer – konstruktionen av teknosfär och demosfär</i>	127
5.2 Jämförande analys av fråga-/svar-argumentation 1985-2008	129
5.2.1 Ekonomi/säkerhet	133
<i>Temat 1985</i>	133
<i>Temat 2008</i>	134
5.2.2 Geologi.....	137
<i>Temat 1985</i>	137
<i>Temat 2008</i>	139
5.2.3 Förvaring.....	141
<i>Temat 1985</i>	141
<i>Temat 2008</i>	144
5.2.4 Sammanfattande analys och slutsatser	147
5.3 Deltagarnas syn på den retoriska situationen – intervjustudie	151
5.3.1 Deltagarnas syfte att delta vid utfrågningen	153
<i>Kunskap</i>	153
<i>Föra fram budskap</i>	154
<i>Värdera talare och argument</i>	155

<i>Representation</i>	156
5.3.2 Problem med deltagandet.....	157
<i>Diskussionens art</i>	157
Tekniskt språk	157
Låsta positioner	158
Debatt.....	159
<i>Arrangemanget</i>	159
<i>Andra deltagare</i>	160
5.3.3 Möjligheter med deltagandet.....	161
<i>Neutral ledare ger neutral arena</i>	161
<i>Perspektivmöten</i>	162
<i>Värdet av det muntliga mötet</i>	162
5.3.4 Relation talare/åhörare	163
<i>Oklar dialogtyp</i>	163
<i>Brist på lyssnande</i>	164
<i>Aktiva/passiva deltagare</i>	166
”Kärnfamiljens” roller	168
5.3.5 Trovärdighet/ethos.....	170
<i>Etablera ethos</i>	170
Kärnavfallsrådet.....	170
Kommuner	170
Svensk Kärnbränslehantering (SKB).....	172
Ideellt engagerade	174
Myndigheter	178
<i>Bedöma andra talarers ethos</i>	179
5.3.6 Sammanfattande analys och slutsatser av intervjuundersökningen.....	181
<i>Konventioner om deltagandet</i>	182
<i>Retorisk publik</i>	182
<i>Språkval</i>	183
<i>Dialogstil och -roll</i>	183
<i>Deltagandedygder</i>	184
6. SAMMANFATTANDE DISKUSSION	187
6.1 Sluten retorik/förståelseinriktat handlande.....	188
6.1.1 Vetenskapliga strider.....	188
6.1.2 Hanteringen av formatet	188
6.1.3 Dialogtyp	189
6.1.4 Retorisk publik	190

6.1.5 Retorisk genre	191
6.2 Öppen retorik/framgångsinriktat handlande	191
6.2.1 Förhållandet del/helhet i argumentationen	192
6.2.2 Kairos.....	192
6.3 Avslutning	193
Sammanfattning	196
REFERENSER	201
BILAGA 1 – INTERVJUPERSONER	
BILAGA 2 – UTDRAG FRÅN MÖTE 1985/2008	

Förord

Med stöd av tålmodiga kommentarer från huvudhandledare professor Brigitte Mral och biträdande handledare professor Orla Vigsø kan nu denna resa i forskarutbildningens värld få sitt slut. Tack till er, och även till docent Anders Eriksson, biträdande handledare inledningsvis under projektet. Genom åren har många personer vistats inom retorikkollegiet vid Örebro Universitet – er närvaro har stärkt min motivation och övertygelse om retorikens betydelse i samhället. Vid slutseminariet gav Lars Pynt Andersen, lektor vid Syddansk Universitet, flera konstruktiva kommentarer som lyfte texten – stort tack för din läsning. Tack även till Emelie Bröms för språkgranskning av manus i slutfasen.

Tack vare samarbete med Kärnavfallsrådet inleddes avhandlingsarbetet med introduktion till de nationella möten som då var aktuella inom Genomlysningensprogrammet. Därigenom har jag mött många engagerade och kunniga människor som inspirerat projektet – tack särskilt till Hanna Sofia Johansson och Olof Söderberg för granskning av delar ur manus.

Ett stipendium från Stiftelsen Lars Hiertas Minne möjliggjorde resor och logi i anslutning till intervjuer och vistelser vid arkiv. Genom insamlingen av material har jag stiftat bekantskap med flera personers livslånga erfarenheter av kärnavfallshanteringens historia. Ett stort tack riktas till alla som ställt upp för intervjuer och bidragit med inspelningar, personliga anteckningar och samtal. Särskilt tack till Näringslivets Hus i Stockholm för inspelningar av möten samt till Knutbyarkivet, Folkrorelsearkivet för Uppsala län samt Bohusläns föreningsarkiv för generös guidning och vänligt bemötande.

Slutligen vill jag tacka min familj – speciellt solstrålarna Maja och Ella. Nu kan ni hålla resultatet av mammas gåtfulla jobb vid datorn i er hand.

1. Inledning

Föreställ dig intrycken efter något offentligt möte som anordnats för att en projektledare vill föra dialog om ett valt tema. Kanske fördes diskussionen monologiskt – enskilda talare ordade utan att ge möjlighet till frågor eller diskussion. Kanske verkade talarna sikta på att vinna argumentationen, inte på att förstå temat bättre. Du kan också ha upplevt en klargörande debatt, vars motsatta perspektiv bidrog till en förståelse av problemet. Vi behöver ju som bekant vara införstådda med vår oenighet för att komma vidare och finna gemensamt accepterade lösningar. Kanske minns du andra tillfällen då talare i sina ordval etablerat en jämlik och tolerant framtoning, men då du anade att syftet var att vinna framgång hos åhörarna, inte att inkludera människors olika synpunkter i beslutet. Upplevelserna som här beskrivs speglar att dialog som retorisk företeelse kan ses på många sätt, beroende på deltagarnas tolkningar. Dialogen kan tolkas som mer eller mindre monologisk, mer eller mindre inriktad på framgång respektive förståelse.

Läran om retorik föddes för att hjälpa människor att bygga tillit – *pistis* – genom språkval. Språkets betydelse för att väcka tillit är inte minst synligt i temat för avhandlingen. Ordet ”dialog” kan i sig anses äga en retorisk kvalitet, eftersom det kan associeras med värden som öppenhet och jämlikhet. Huruvida tillit upprättas vid ett dialogmöte är delvis beroende av hur mötesdeltagare tolkar den retoriska situationen och varandras yttranden i relation till det omgivande sammanhanget. Retorik, i betydelsen mer eller mindre medvetna språkval, samt tolkningarna av dem, kan både skapa möjligheter och problem när människor möts. Frågan är i vilken utsträckning vi ömsesidigt – som talare och åhörare – kan bygga tillitsfulla relationer genom våra språkval, så att budskap som formas gemensamt kan bli långsiktigt hållbart.

Jag väljer här att lyfta fram en definition av retorik som betonar att vi kan välja språk fritt utifrån den repertoar vi har till förfogande. Retorik kan ses som ”konsten att välja språk konstruktiv”.¹ Jag vill betona möjligheten att *välja* språk som öppnas genom den retorikdefinitionen. Ordet ”konstruktiv” får ses som en övergripande målformulering vars uppfyllelse kan prövas vetenskapligt. I en avhandlingsundersökning kan språkval identifieras och beskrivas i retoriska termer. Dessa val kan sedan tolkas som mer eller mindre konstruktiva utifrån sitt sammanhang.

¹ Sigrell, Anders (2008) *Retorik för lärare. Konsten att välja språk konstruktiv*. Ödåkra: Retorikförlaget.

Tidigare retorikforskning som presenteras i avsnitt 1.2 har identifierat ett antal problem med att nå hållbar dialog. Ett övergripande syfte med avhandlingen är att nå insikter om retorikorienterade orsaker till dessa problem, samt om möjligheterna till att utnyttja dialogens potential genom retoriska val. Ett försök görs att ringa in vad som skulle kunna avses teoretiskt med begreppet ”retorisk dialog” i konstruktiv mening. Generellt kan sägas att det har att göra med offentligt meningsutbyte och replikväxling där deltagarna driver teser.

Behovet av fler studier av medborgerlig kompetens i samhällsdialog, inklusive formuleringen av normer för den ”goda offentliga dialogen”, har på senare tid lyfts inom retorikforskningen. Fler undersökningar av ”meningsutbytets villkor” liksom vad meningsutbytet kräver av oss som ”retoriska aktörer” efterlyses.² En utredning av dialog ur ett retoriskt perspektiv framstår som särskilt relevant för beslut under osäkerhet. Om det givna behöver vi ju inte samspråka. Om ett beslut inte krävs kan vi diskutera i oändlighet utan att nödvändigtvis vilja påverka varandra till ställningstaganden. I situationer då beslut fattas under osäkerhet behandlas frågor som kan bedömas på flera olika sätt. Trots en mångfald av möjliga synvinklar krävs ett slutgiltigt ställningstagande. Osäkra fakta, bedömning av risk, mångfald av perspektiv och beslutskrav kan anses vara villkor i de allra flesta talsituationer, i olika utsträckning. Temat kärnavfallshantering, som presenteras mer utförligt nedan, kan ses som ett exempel på riskretorik där dessa villkor kan uppfattas som särskilt framträdande. Temat har även diskuterats under en längre tid i svensk förvaltning vilket gör det intressant som exempel i termer av utveckling och lärdom.

² Landqvist, Mats, Hellspong, Lennart (2011) ”Temaintro” i *Rhetorical Scandinavica*, 59. Se även angående temat för avhandlingen: Mral, Brigitte, Hansson-Nylund, Helena, Vigsø, Orla (2010) ”Risk Communication from a Rhetorical Perspective” i Nohrstedt, Stig A. (red.) *Communicating Risks. Towards the Threat Society?* Göteborg: Nordicom. Mral, Brigitte. 2013. ”Introduktion” i Mral, Brigitte, Vigsø, Orla (red.) *Krisretorik. Retoriska aspekter på kriskommunikation*. Ödåkra: Retorikförlaget, s. 10ff.

1.1 Introduktion till avhandlingens fallstudie

Avhandlingen utgår från att retorik kan bidra till det mest övertygande beslutet i frågor som kan bedömas ”på mer än ett sätt”.³ En utgångspunkt för det vidare arbetet är att dialogmöten kan studeras som planerade talsituationer utifrån tre huvudsakliga delmoment med anknytning till den klassiska retoriklärans indelning av talframställning. 1) Vi överväger som enskilda talare vad vi kan, bör och vill säga och när vi bör tala. 2) Vi formulerar oss i möte med andra talare. 3) Vi överväger det som skett och eventuellt lär vi oss något inför framtida möten.⁴

Avhandlingens titel knyter an till temat hållbar utveckling, introducerat på 1980-talet av ”Världskommissionen för miljö och utveckling”. Hållbar utveckling ”tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”, menade ledamöterna av kommissionen.⁵ Handlingskoordinering mellan samhällsaktörer såsom industri, stat, frivilligorganisationer och myndigheter ses som en central del av arbetet med hållbar utveckling, inklusive informerat deltagande i beslutsprocesser.⁶

Utifrån kommissionens formuleringar kan kommunikation ses som ett centralt verktyg för handlingskoordinering. Dessutom kan kommunikation ses som ett eget område av betydelse genom formuleringen om informerat deltagande. Nedan kommer jag att anknyta till båda dessa infallsvinklar på kommunikationens roll för hållbar utveckling. Gällande handlingskoordinering ligger Habermas teorier om kommunikativt handlande nära till hands. Habermas begrepp kommunikativt handlande har även betydelse för avhandlingens fall eftersom arrangörer av de möten som undersöks i avhandlingen sökt en tillämpning av dessa teorier. Genom temat informerat

³ Jfr Aristoteles (2012) *Retoriken*. Översatt av Johanna Akujärvi. Ödåkra: Retorikförlaget, 1:2:12-13 (1357a). Aristoteles definition av retorik lyder: ”Låt retorik vara en förmåga (dynamis) att i varje enskilt fall uppfatta det som kan vara övertygande/.../”, 1:2:1 (1355b).

⁴ För en introduktion till delarna av talframställning (*inventio, dispositio, memoria, actio*) se t.ex. Bergh, Birger (övers.) (1994) *Romersk retorik: Till Herennius*. Borås: SIFU. Se även Hellspong, Lennart (2004) *Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik*. Lund: Studentlitteratur, avsnitt 2, för tillägg av termen *intellectio*, samt avhandlingens avsnitt 4.5.1.

⁵ World Commission on Environment and Development (1988) *Vår gemensamma framtid: Rapport från Världskommissionen för miljö och utveckling under ordförandeskap av Gro Harlem Brundtland*. Stockholm: Prisma, s. 22.

⁶ World Commission on Environment and Development (1988) kap. 12.

deltagande aktualiseras retorikens roll för argumentation och dialog i beslutsprocesser, vilket ju är själva materialet för avhandlingen. Utifrån teori och tidigare forskning söker jag alltså relatera mötesdeltagande, retorik och kommunikativt handlande.

Hanteringen av det använda kärnbränslet finns omnämnt av t.ex. "Världskommissionen för miljö och utveckling" som en globalt prioriterad miljöfråga. Frågan har diskuterats sedan mitten av 1970-talet inom svensk politik och förvaltning. Samhällsdialog i frågan om hanteringen av använt kärnbränsle, i fortsättningen även förenklat uttryckt som "kärnavfallsfrågan", speglar en del av den utveckling inom samhällsplaneringen som lett fram till de lagar och regler som samhällsaktörer arbetar under idag. Diskussionerna kring frågan speglar framväxten av organiserad dialog inför beslut då viktiga samhällsvärden står på spel – hälsa, miljö, energiförsörjning – värden som berör oss i vardagen. Frågan spänner således över flera samhällssfärer och enheter – privat och politiskt, ekonomiskt, kulturellt och tekniskt, lokalt, nationellt och internationellt. Inom temat kärnavfallshantering finns alltså möjligheter att studera retorik utifrån en mängd olika infallsvinklar och utifrån en mängd olika teoretiska utgångspunkter. Denna avhandling kan därför ses främst som explorativ.

1.1.1 Svensk hantering av högaktivt använt kärnbränsle (kärnavfall)

En kort sammanfattning av sakfrågan följer här, utifrån den svenska situationen. Produktion av el från svenska kärnkraftverk sker genom att atomer av ämnet uran -235 klyvs (fission). Klyvningen sker i bränslestavar som då avger värme. Vatten leds förbi bränslestavarna och värms upp till ånga som i sin tur driver en turbin, därigenom alstras elenergi. Vid klyvningen inträffar flera kemiska reaktioner inuti bränslestaven. En del av bränslet blir därmed inte längre tjänligt för den fission och efterföljande värmealstring som krävs för kärnkraftverkets produktion av elenergi. Detta inte längre tjänliga bränsle kan kallas "högaktivt använt kärnbränsle". Bränslestavar med använt kärnbränsle byts ut efter hand och kyls inledningsvis ned i vattenbassänger inuti kärnkraftverket. Högaktivt använt kärnbränsle måste därefter skiljas från livsmiljön under en av människan icke överskådlig tidsperiod (upp till 100 000 år) på grund av dess potentiellt skadliga inverkan på hälsa och livsmiljö.⁷

⁷<http://www.stralsakerhetsmyndigheten.se/start/Karnkraft/Sa-fungerar-ett-karnkraftverk/>, 2016-01-29.

Lagstiftningen som genom åren har reglerat kärnkraftindustrins hantering av det använda kärnbränslet inleddes med den s.k. villkorlagen (SFS 1977:140), genom vilken industrin ålades att finna en lösning för avfallsprodukterna för att få förnyat tillstånd att driva kärnkraftverk. Därefter har lagen om kärnteknisk verksamhet (SFS 1984:3) fortsatt uttryckt industrins ansvar för hanteringen av det använda kärnbränslet samt reglerat berörda myndigheters möjligheter att intervensera i hanteringen vid behov. Förslaget som industrin hittills har förespråkat för långsiktig förvaring av det högaktiva använda kärnbränslet innebär att bränslet kapslas in och deponeras i berggrunden. Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB), ansvarigt bolag för kärnavfallsprojektet, lämnade 16/3 2011 in en ansökan till Strålsäkerhetsmyndigheten (SSM) och Mark- och miljödomstolen i Stockholm om tillstånd att bygga ett förvar i Forsmark, Östhammars kommun. I slutänden beviljas eller avslås ansökan av regeringen. En förutsättning för regeringens bifall är dock att Östhammars kommun har tillstyrkt ansökan.⁸

Inom svensk förvaltning inleddes arbetet för att finna en långsiktig lösning för hanteringen av högaktivt använt kärnbränsle med att regeringen, på inrådan av den s.k. AKA-utredningen, upprättade ”Programrådet för radioaktivt avfall” (PRAV) 1975.⁹ Arbetet med att förbereda en lösning för frågan om långsiktig förvaring av det använda kärnbränslet har därefter involverat företrädare för industri, forskning, föreningar, kommunalpolitik, regering, myndigheter samt juridisk expertis och allmänhet. Från regeringens sida hanteras frågan idag främst genom Statens råd för kärnavfallsfrågor (Kärnavfallsrådet), vars arbete med att arrangera stormöten kring vissa centrala frågor om SKB:s projekt blev min ingång i avhandlingsarbetet (utfrågningar inom deras ”Genomlysningsprogram” arrangerades mellan åren 2006-2008). Uppgiften att finna en förvaringslösning för högaktivt använt kärnbränsle kan räknas som ett av de största industriprojekten i Sverige, med en (år 2014 beräknad) kostnad på över hundra miljarder kronor. Projektet finansieras via den statliga Kärnavfallsfonden, vars medel utgörs av avgifter från kärnkraftsbolagen i form av ett visst belopp per kWh levererad

⁸<http://www.skbn.se/projektforframtiden/karnbransleforvaret/tillstandsprovningen/2015-09-25>. Miljöbalken (1998:808) 17 kap. 6§.

⁹ Förkortningen AKA står för ”Använt kärnbränsle och radioaktivt avfall”. För mer läsning om framför allt SKB:s arbete med att ta fram lösningen på avfallsproblemet, se Svensk Kärnbränslehantering AB (2010) *Utvecklingen av KBS-3-metoden. Genomgång av forskningsprogram, säkerhetsanalyser, myndighetsgranskningar samt SKB:s internationella forskningssamarbete*. Stockholm: Svensk Kärnbränslehantering. Rapport R-10-40.

el från kärnkraftverken, vilket i praktiken innebär att elkonsumenterna står för kostnaderna.¹⁰

Samhällsdialogen angående valet av geografisk plats för slutförvaring av det använda kärnbränslet har kantats av oenighet mellan stat, industri, forskare och lokalbefolkningar, framför allt under 1970- och 1980-talen. Under tidens gång har lagstiftningen kontinuerligt utvecklats. Förutsättningarna för möten mellan aktörer har väsentligt förändrats i en jämförelse mellan dagens situation och slutet av 1970-talet. År 1986 infördes genom kärntekniklagen ett system för ingående granskning av SKB:s utvecklingsarbete från berörda statliga myndigheter, kommuner och organisationer. Sverige har därefter under 1990- och 2000-talen, kommit långt (i internationell jämförelse) med att nå en allmänt accepterad lösning. Den svenska hanteringen och förvaltningsprocessen omnämns som ett gott exempel av ansvariga inom industrin, av internationella aktörer och av forskare som intresserar sig för demokratiskt hållbara beslutsprocesser i riskfrågor. Exempelvis beskrivs Sverige som världsledande vad gäller lokalt deltagande i kärnavfalls-hantering i en rapport från "Organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling" (OECD) 2012.¹¹ En grund för den här uppfattningen är att Sverige anses ha utvecklats från "Decide, Annonunce and Defend" (en globalt utbredd modell för information som innebär att färdiga lösningar presenteras och försvaras inför allmänheten i möten, ofta förkortad DAD) till en mer inkluderande och lyssnande attityd gentemot lokalbefolkningar. Internationella organisationer såsom OECD:s "Nuclear Energy Agency" (NEA) och "International Association for Environmentally Safe Disposal of Radioactive Materials" (EDRAM) förordar en "Flexible Stepwise Approach", inklusive konsultation av befolkningen, i linje med dagens svenska modell.

¹⁰ Kostnadsberäkningen beror bl.a. på hur länge kärnkraftverken kan fortsätta i drift, se <http://www.skb.se/det-har-ar-skb/finansiering/>, 2015-09-25.

¹¹ OECD-NEA (2012) *The Post-closure Radiological Safety Case for a Spent Fuel Repository in Sweden. An international peer review of the SKB license-application study of March 2011* (Final report), s. 133.

SKB har under senare år riktat fokus mot att föra en ”aktiv dialog” för att skapa en begriplig ansökan till regeringen.¹²

1.2 Retorisk infallsvinkel på temat kärnavfallshantering

Inledningsvis i avhandlingsarbetet väcktes intresse för kärnavfallsfrågan som ett möjligt gott exempel på samhällsdialog, åtminstone därför att fallet bekräftar retorikkritikens syn på debatt och diskussion som bidrag till en sund demokrati. Själva deltagandet i meningsutbyte kan utifrån ett retorikperspektiv till och med värderas högre än dess resultat, av framför allt två skäl. För det första anses själva diskussionen äga ett eget demokratiskt värde eftersom vi därigenom kan etablera gemensamma men samtidigt personliga och vardagsnära erfarenheter. Kommunikativ kompetens erövrar således genom bildandet av förmågan att förhålla sig till andra på ett vardagsnära plan och att göra retoriska val utifrån en sådan förmåga. För det andra stärker deltagande i meningsutbyte vår förmåga att åstadkomma appeller till föreställningar om en delad livsvärld. Retoriska val kan på så vis göras utifrån en förståelseinriktad infallsvinkel.¹³ Retoriskt deltagande både etablerar och vidmakthåller en delad livsvärld som grund för samförstånd, beroende på i vilken utsträckning deltagarna genom sitt förhållningssätt söker anknyta till varandra.

Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram använde den s.k. RISCOCOM-modellen med målet att åstadkomma tydlighet kring olika perspektiv på frågan genom utfrågningar av utvalda personer. En kortfattad beskrivning av RISCOCOM-modellen är att samhällsdialog byggs in i en beslutsprocess genom ”transparency loops”, under vilka dess deltagare har möjlighet att ifrågasätta *legitimitet* (”Är det här rätt och rimligt?”), *sanning* (”Stämmer fakta?”) samt *autenticitet* (”Är talaren ärlig och trovärdig?”). Modellen

¹² Flynn, James, Kasperson, Roger E., Kuhnreuter, Howard, Slovic, Paul (2005) ”Redirecting the US High-Level Nuclear Waste Programme” i Kasperson, Jeanne X, Kasperson, Roger E. (red.) (2005) *The Social Contours of Risk. Volume I: Publics, Risk Communication & the Social Amplification of Risk*. London: Earthscan, s. 276f. Se även Lidskog, Rolf, Andersson, Ann-Catrin (2002) *The management of radioactive waste. A description of ten countries*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering, kap. 8.

¹³ Hauser, Gerard A., Hegbloom, Maria T. (2009) ”Rhetoric and Critical Theory. Possibilities for Rapprochement in Public Deliberation” i Lunsford, Andrea (red.) *The SAGE Handbook of Rhetorical Studies*. London: SAGE.

bygger på Habermas teori om kommunikativt handlande, och giltighetskriterier för legitima beslut.¹⁴

Översiktligt innebär teorin om kommunikativt handlande att samförstånd mellan människor ses som nödvändigt för att språk ska verka koordinerande. Samförstånd bygger på kommunikation (i betydelsen att göra ett budskap gemensamt) och ”utmynnar i det intersubjektiva erkännandet av kritiserbara giltighetsanspråk”.¹⁵ Dessa giltighetsanspråk kan översättas som *sanning* (överensstämmelse med upplevd verklighet), *riktighet* (normer om *hur* något kan sägas och legitimitet för det sagda) och *sannfärdighet* (trovärdigheten i subjektiva åsikter, känslor, önskningar mm).¹⁶ Enligt Habermas har erkännandet av dessa giltighetsanspråk en bindande verkan på oss, de ”vädjar till vår insikt” och bidrar till en övertygelse som skiljer sig från påverkan i största allmänhet.¹⁷ Habermas skiljer övertygelse genom samförstånd mellan människor, uppnått genom kommunikativt handlande, från påverkan genom framgångsinriktat, strategiskt handlande (exempel som ges är manipulation, belöning, hot eller bedrägeri). Enligt en framgångsinriktad inställning (som en del av strategiskt handlande) är påverkan inriktad på att generera konsekvenser i enlighet med på förhand satta mål, det är ett medel ”för förverkligandet av den egna handlingsplanen”.¹⁸

Den teoretiska uppdelningen mellan olika typer av språkligt handlande är förstås svår att upprätthålla i det verkliga livet. I själva verket vet vi sällan skillnaden mellan dessa då vi möter varandra. Vårt att framhålla är dock att förståelseinriktat respektive framgångsinriktat handlande beskrivs som ömsesidigt uteslutande. Vi kan inte, enligt Habermas, samtidigt påverkas genom förståelseinriktat och genom framgångsinriktat handlande. Habermas övertygelse är att vi inte längre upplever oss vara övertygade, då vi upptäcker att talares framträdande faller under ”förtäckt strategiskt handlande” (se bild nedan). Då tilliten utmanas väcks en diskussion och kritik av talarens giltighetsanspråk.

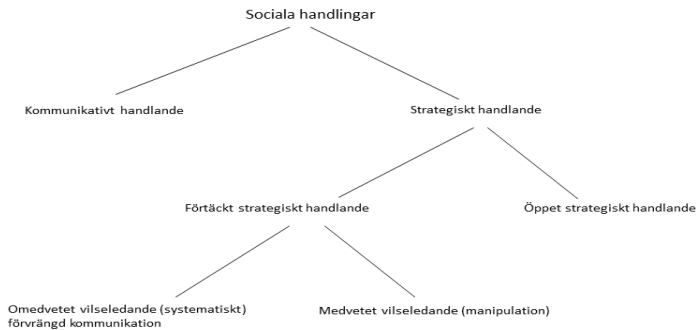
¹⁴ Andersson, Kjell, Drottz-Sjöberg, Britt-Marie, Espejo, Raul, Fleming, Patricia Ann, Wene, Clas-Otto. (2006) “Models of Transparency and Accountability in the Biotech Age” i *Bulletin of Science, Technology and Society*, 26(1). Förkortningen står för “RISkCOMmunication”.

¹⁵ Habermas, Jürgen (1996) *Kommunikativt handlande: texter om språk, rationalitet och samhälle*. Göteborg: Daidalos. 2 uppl., s. 113.

¹⁶ Habermas (1996) s. 134.

¹⁷ Ibid. s. 114.

¹⁸ Ibid. s. 114f.



Ur Habermas (1996), s. 101.

Bilden ovan visar den teoretiska uppdelning mellan olika slags sociala handlingar som Habermas gör. Mral (1994) koncentrerar Habermas resonemang i följande uppdelning mellan strategiskt och kommunikativt handlande.

Strategiskt handlande
 Målrationellt
 Framgångsorienterat
 Instrumentalisering av mottagaren för den egna handlingsframgången
 Manipulativ användning av språkliga medel
Kommunikativt handlande
 Värderationellt
 Förståelseorienterat
 Kollektiva tolkningsprestationer
 Kommunikativt uppnått samförstånd¹⁹

Vad gäller RISCOCOM-modellen, som användes i Kärnavfallsrådets ”genomlysningsprogram”, var tanken att projektledare och genomförare skulle

¹⁹ Mral, Brigitte (1994) ”Kommunikativt handlande. Teori och empiri i historisk belysning” i *Nordicom-Information*, nr. 3, s. 19.

granskas genom kritiska frågor, vilket ämnade leda till ökad förståelse för oenighet/enighet i frågan, ökat lärande i sakfrågan och i relationen mellan deltagarna samt i förlängningen ökad möjlighet till en samsyn kring beslut.²⁰

Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram innebar en rad nationella stormöten, där rådet hade för avsikt att samla de huvudsakliga aktörerna inom området. Retorikundersökningar av de utfrågningar som arrangerades gav några slutsatser som väckte nya frågor. Deltagarnas interaktion tolkades som monologisk och polariserad, framför allt på tre sätt. Enligt en argumentationsanalys utförd av Orla Vigsø (2009) återgavs för det första ett polariserat förhållande mellan vetenskapliga specialister, kombinerat med ett fackspråk som var svårt att ta till sig för allmänheten. Svensk Kärnbränslehantering (SKB) ansågs för det andra agera inom den retoriska genren *genus demonstrativum* genom att bortse från tvivel och osäkra resonemang i sina presentationer och istället lägga fram argumenten på ett konstaterande sätt.²¹ Brigitte Mral (2010) har för det tredje pekat på svårigheterna för deltagarna att tolka varandras attitydyttringar. Dubbeltydighet i talarnas attitydyttringar kan ligga till grund för ökade motsättningar mellan de aktörer som står för de mest polariserade åsikterna i frågan.²² Det räcker uppenbarligen inte med att mötesdeltagare försöker att agera förståelseinriktat. Deltagarnas tolkningar av varandras uttryck hjälper och stjälper diskussionen. I avhandlingen söks specifikt retoriska orsaker till dessa tolkningsproblem.

För att lyfta blicken till ett sammanhang av kommunikationsforskning, kan avhandlingen läsas som ett bidrag till diskussionen om hur det strategiska och det kommunikativa, i Habermas mening, förhåller sig till varandra såsom aspekter av samma handling. För denna avhandlings räkning riktas intresset mot skillnaden mellan förståelse- och framgångsinriktat handlande i relation till olika typer av retorisk dialog. Temat har tidigare lyfts fram av Mral (1994) och blir särskilt intressant i relation till det som ovan nämns som behovet av handlingskoordinering i miljöriskfrågor. Mral har undersökt den svenska förståelseorienterade möteskulturen – diskussionen anses av arrangören ha ett egenvärde, deltagarna bygger teser gemensamt i takt med ökad förståelse för saken som diskuteras. Mral ställer några

²⁰ Andersson, Drottz-Sjöberg, Espejo, Fleming & Wene (2006) s. 52ff.

²¹ Vigsø, Orla (2009) *Debatten kring slutförvaring av kärnavfall. En studie av argumentationen*. Stockholm: Statens råd för kärnavfallsfrågor. Rapport 2009:3.

²² Mral, Brigitte (2010) “‘Attitude matters’. Attitydyttringar som retoriska medel.” i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 56.

frågor som synliggör ett problem med att tillämpa teorierna om förståelse- och framgångsinriktat handlande: Vad betyder det för deltagandet då talaren har intentionen att framställa förståelseinriktat handlande, men det uppfattas som förtäckt framgångsinriktat? Går det att planera en förståelseinriktad situation, vad innebär det i så fall att formulera strategin att inte ha en strategi? Kan det finnas något som kan kallas förståelseinriktad strategi? Hur kan i så fall en sådan typ av inställning sättas i relation till en situation då talarens strategi kan anses vara att verka strategilös, men med en dold framgångsinriktad intention?²³

Ur retorikvetenskaplig synvinkel fångar dessa frågor en dubbelhet i upplevelsen av talarens framställning som brukar sammanfattas med det latinska uttrycket ”vir bonus dicendi peritus”.²⁴ En talare behöver å ena sidan gestalta sina goda intentioner genom sitt språkbruk. Å andra sidan kan ett tillmötesgående språkbruk, som motsvarar förväntningarna på en trovärdig talare, dölja talarens intentioner, eller mötas av misstankar om dolda intentioner. Det som den ena anser vara återhållsamt lugn kan för andra ses som arrogans. Den attityd som den ena upplever som engagerad och tillmötesgående, kan den andra uppleva som förrädisk karisma.

Retorikforskning kan bidra till att problematisera potentiellt samförstånd genom att närmare studera processen före, under och efter talsituationer. I relation till de tolkningsproblem som beskrivs ovan kan fallet kärnavfallshantering ses som ett exempel på en retorisk praktik i likhet med det som Thomas B. Farrell formulerat som ”the worst fear of idealized reason and the best hope for whatever remains of civic life”.²⁵ Innebörden av citatet kan tolkas som att vår retorikpraktik i de flesta fall inte kan leva upp till de krav som bör vara uppfyllda för att möjliggöra samförstånd i Habermas mening. Samtidigt är det muntliga mötet det bästa vi kan åstadkomma för att lösa våra gemensamma spörsmål. Kombinationen av farhåga och hopp präglar således talsituationen – farhågan att det som sägs inte kommer att upplevas som meningsfullt av de närvarande, hopp om att talsituationen trots sina problem är ett steg på väg mot ett välgrundat beslut. Samtidigt väcks tankar kring en konstruktivt inriktad retorik och förhoppningen om

²³ Mral, Brigitte (1994).

²⁴ Quintilianus (1856) *Quintilian's Institutes of oratory, or, Education of an orator: in twelve books*. (2 Vol) Översatt av John Selby Watson. London: Henry G. Bohn, Bok XII, Kap. 1.

²⁵ Farrell, Thomas B. (1993) *Norms of rhetorical culture*. New Haven: Yale University Press, s. 1.

att i retoriska förklaringar till kommunikationsproblem finna spår av lösningar, som kanske kan hjälpa oss i strävan mot en legitim övertygelse med hjälp av en mer förståelseinriktad retorik.

1.3 Syften och frågeställningar

Ett övergripande syfte med avhandlingen är att närmare studera kommunikationsproblem och -möjligheter i samhällsdialog om riskfrågor. Syftet är mer preciserat att finna retoriska utmaningar vid möten om kärnavfallshandtering. Jag vill även diskutera eventuella förklaringar till retoriska utmaningar, liksom hur mötesdeltagarna har hanterat dessa utmaningar.

Den övergripande frågeställningen är:

Vilka huvudsakliga utmaningar inverkar på upprättandet och bibehållandet av hållbar retorisk dialog om kärnavfall?

I förhållande till den tidigare retorikforskning om fallet som refereras ovan formuleras följande frågor:

Vilka retoriska förklaringar kan finnas till att diskussionen 2008 upplevs som monologisk, polariserad och demonstrativ, trots ansträngningarna att ordna goda förutsättningar för förståelseinriktad dialog?

Vilka retoriska relationer mellan deltagarna kan förklara en upplevd mångtydighet i attityder?

Undersökningen av deltagarnas retorik preciseras i följande frågor:

1. Vilka konventioner utvecklas över tid kring de möten som studeras?
 - a) Format (upplägg, tid, plats etc.)
 - b) Talarnas retoriska val (t.ex. intellectio/inventio: topiker, talupplägg)
 - c) Genrekonventioner för taltid, stil etc.?
2. Hur deltar de centrala aktörerna som talare/åhörare?
3. Hur kan dialogtyper i möten jämföras över tid?
4. Vilka är deltagarnas egna tolkningar av situationen (dvs. vilka svar ger de till frågorna ovan)?

1.4 Avgränsning och disposition

Undersökningen inriktas på tre offentliga dialogmöten på temat platsval för slutförvar av högaktivt använt kärnbränsle: Kynnefjäll 1979, Almunge 1985 och Stockholm 2008. Det första mötet vid Kynnefjäll 1979 arrangerades då Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) planerade att inleda slutförvaringsprojektet med geologiska undersökningar av berggrunden vid i norra Bohuslän, vilket hindrades av Föreningen Rädda Kynnefjäll (FRK). Kärnavfallsfrågan hade debatterats i massmedier och inom forskningen under årtionden fram till folkomröstningen om kärnkraften i Sverige 1980. Men det var inte förrän vid händelserna i Kynnefjäll som allmänhet och ansvariga för berggrundsundersökningar möttes konkret på en viss plats. Min uppfattning är att det var under den första fasen av planering av framföranden inför möten angående Kynnefjäll som den retoriska grunden lades till frågans hantering.

Almunge utanför Uppsala är den andra platsen för möten som studeras närmare – den sista platsen för undersökningar av berggrund under 1980-talet. Händelserna där länkar till framtiden och den förändring som dåvarande ansvarig för projektet, Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB), gjorde av kommunikationsinsatserna gentemot ortsbefolkningar vid platser för berggrundsundersökningar. Efter protesterna mot undersökningar av berget vid Kolsjön i Almunge utvecklade SKB ett helt nytt upplägg för sitt informationsuppdrag, traditionen av snabb etablering ersattes av ”stegvis utbyggnad”.²⁶

Händelserna vid Kynnefjäll och Almunge anses av tidigare forskning ha lyft kärnavfallets slutförvarsproblem till riksnivå och en större allmänhet.²⁷ Som nämnt ovan förändrades även Kärntekniklagen år 1986 till fördel för den samhällseliga insynen och möjligheten att påverka slutförvarsprojektet. Trots att händelserna lyfts som avgörande för kommunikation i kärnavfallsfrågan är dialogmöten vid Kynnefjäll och Almunge relativt utforskade. Kynnefjällshändelsen har till viss del behandlats inom tidigare forskning

²⁶ SOU 2004:120. *Kärnavfall: tillbakablick och framtidsperspektiv i KASAM:s verksamhet : rapport från ett seminarium tillägnat Camilla Odhnoff Stockholm 22 oktober 2002: rapport från Statens råd för kärnavfallsfrågor (KASAM)*. Stockholm: Fritzes, s. 83.

²⁷ Sundqvist, Göran (2005) *Expertisens gränser och samhällseliga utbredning: exemplet slutförvaring av kärnavfall*. Stockholm: Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor (SCORE). Rapport 2005:2, s. 15ff.

men ingen undersökning av mötessituationerna har gjorts. Om Almungehändelsen finns ännu ingen forskning. Mötet i Stockholm 2008, som är den tredje studerade situationen, arrangerades som en offentlig utfrågning med namnet "Platsval för kärnavfall – på vilka grunder". Tidigare retorikforskning finns av mötet 2008 och tanken är att söka förklaringar till de resultat som refereras i avsnitt 1.2 genom en historisk jämförelse mellan tre olika möten.

Frågeställningarna behandlas i tre huvudsakliga avsnitt, där valda möten studeras i kronologisk ordning: Kynnefjäll 1979, Almunge 1985 och Stockholm 2008. I en historisk bakgrund presenteras de centrala aktörerna i utvecklingen och hur deras relation etablerades 1979 och 1985. En jämförelse följer mellan mötena 1985 och 2008, med närmare undersökning av frågasvar-argumentation. Avsikten med analysen av frågor och svar är att undersöka dialogstil samt att belysa skillnader och likheter mellan situationerna. I en intervjustudie med deltagare i utfrågningen 2008 ges därefter en indikation om deras egna tolkningar av talsituationen och de egna retoriska valen. De tre studierna skapar en röd tråd som följer kärnavfallshandlingens platsvalsfråga genom delar av historien (arkivstudie), som kan jämföras med dagens situation (intervjustudie och analys av frågor och svar).

Nedan ges en introduktion till tidigare retorikforskning om dialog, liksom till tidigare samhällsvetenskapligt inriktad forskning på temat. En hel del forskning om kärnavfallsfrågan har gjorts inom en rad olika ämnesområden, varav vissa har särskild relevans för avhandlingens problem. Därefter följer en introduktion av hur tidigare forskning studerat överläggningar om komplexa samhällsproblem, inklusive ett mer specifikt resonemang om stormöten eller "hearings" som retoriska situationer. Efter ett avsnitt om tillvägagångssätt och metod för materialinsamling och analys följer ett teoretiskt kapitel. I det teoretiska kapitlet försöker jag ringa in vad en "retorisk dialog" kan innebära i förhållande till dialog i andra betydelser. Därefter redovisas de tre analysavsnitten och avhandlingen avslutas med sammanfattande slutsatser och diskussion.

2. Tidigare forskning

I detta kapitel ges inledningsvis en kommentar om avhandlingens samband med forskning om riskkommunikation och samhällsdialog (2.1). Därefter presenteras tidigare svensk samhällsforskning om kärnavfallsfrågan (2.2), tidigare retorikforskning om dialog (2.3) samt tidigare forskning om de specifika retoriska situationer som kan benämnas utfrågningar eller ”hearings” (2.4). Svensk språk- och retorikforskning har studerat dialog som företeelse, men i mindre utsträckning den typen av utfrågningar som behandlas här. Svensk samhällsvetenskapligt inriktad forskning har studerat dialogmöten i riskfrågor i större utsträckning, även mer specifikt kärnavfallsfrågan. Inom fält såsom sociologi och statsvetenskap behandlas dock frågeställningar som gäller retorik endast implicit. Internationellt finns företrädesvis i Nordamerika framträdande retorikforskning om utfrågningar i riskfrågor, även mer specifikt om hantering av använt kärnbränsle. Frågan är om amerikanska resultat kan överföras på den svenska situationen. Urvalet av tidigare forskning är följande: jag har valt att ställa avhandlingen i relation till retorikforskning om dialog och till samhällsforskning om kärnavfallsfrågan. För internationell forskning om samhällsdialog har jag avgränsat presentationen specifikt till undersökningar av ”hearings” som talsituationer, med inriktning på genre och relationen talare/åhörare.

2.1 Riskforskning, Habermas och retorik

Kommunikativt handlande beskrivs ofta som en ouppnåelig idealmodell, särskilt vid situationer då olika samhällsaktörer deltar i riskkommunikation (det kan gälla infrastruktur, energifrågor, samhällsplanering, industrietableringar). Kritiken formuleras utifrån olika tolkningar av Habermas tankar om t.ex. konsensus och symmetri. I följande avsnitt läggs fokus vid några exempel på tolkning av och kritik gentemot idén om det kommunikativa handlandet som kan ha betydelse för en retorikundersökning.

Ett första skäl till att kommunikativt handlande anses särskilt svårt att leva upp till i samhällsdialog om risk är att den typen av möten ofta bedrivs utifrån deltagarnas intressepositioner. I en sammanfattning av kritiken mot normativt inriktade modeller för samhällsdialoger om riskfrågor framkommer att grunder för argument ofta vinklas, talare anpassar sig strategiskt och söker manipulera kommunikationen för att få igenom sina mål. Samhällsdialog om risk anses därför inte äga de rätta förutsättningarna för att åstadkomma samförstånd i Habermas mening. Bland annat kräver samför-

stånd att deltagarna investerar mycket tid i att sätta sig in i relativt komplicerade sakfrågor. Osäkerheten kring sakfrågorna kan dessutom vara så stor att ”det bästa argumentet”, som ses väsentligt för samförstånd i Habermas mening, inte går att finna. Kommunikativa ideal ses till och med som vilseledande, då strävan mot samförstånd riktar uppmärksamhet bort från vad som anses vara verkliga maktförhållanden.²⁸

Ett andra skäl till kritik mot tankar om möjligheten till kommunikativt handlande i riskdialoger grundas i symmetri som ett problematiskt begrepp i relation till Habermas teorier. Ett exempel ges av Merkelsen (2011). Hans studier av konsensusorienterade forum för diskussion om riskfrågor (danska s.k. konsensuskonferenser) visar att symmetri mellan mötesdeltagares diskursiva bidrag svårligen nås. Kanske är symmetri heller inte eftersträvansvärt med tanke på t.ex. behovet av vissa personers vetenskapliga kunskapsövertag.²⁹

Åsa Boholm, som framför allt studerat samhällsdialog kring bygget av tunneln genom Hallandsåsen, identifierar en ”dialogisk tradition” inom forskning om riskkommunikation. Inkludering, empati, maktutjämning samt talarens tydlighet med sina intentioner beskrivs som viktiga aspekter av denna traditions syn på en legitim process för beslutsfattande, som alla härstammar ur Habermas teori om formuleringen av giltighetsanspråk som grund för samförstånd. Boholm pekar dock på en avsaknad av empiriska exempel på beslutsfattande inom denna tradition. Tvärtom finns enligt henne exempel på tidigare forskning att beslutsprocesser i riskfrågor inte alls lever upp till nämnda krav. Boholms egna undersökningar av fallet Hallandsåsen speglar en diskussion som över tid eskalerar i polarisering. Denna polarisering finner grund i olika aktörers syn på relationen mellan orsaken till risk samt vilka värden som hotas (t.ex. Är det tunneln eller miljön runtomkring som hotas?). Polariseringsen finner även grund i ojämlika maktförhållanden och i deltagarnas uppfattningar om varandras trovärdighet. Boholm menar att det kan anses felaktigt att använda en konsensusnorm för bedömningen av diskussionens kvalitet och därmed betrakta den här typen av kommunikation som bristfällig.³⁰

²⁸ Wardman, Jamie (2008) “The Constitution of Risk Communication in Advanced Liberal Societies” i *Risk Analysis*, 28(6), s. 1627ff.

²⁹ Merkelsen, Henrik (2011) “Risk Communication and Citizen Engagement: What to Expect from Dialogue” i *Journal of Risk Research*, 14(5).

³⁰ Boholm, Åsa (2009) “Speaking of Risk: Matters of Context” i *Environmental Communication: A Journal of Nature and Culture*, 3(3).

En grund till Boholms kritik återfinns hos Flyvbjerg (1998), som behandlar Habermas demokratikoncept. Den huvudsakliga svagheten med konceptet anses vara skillnaden mellan ideal och verklighet, i genomförandet av "the utopia of communicative rationality". Vi möter svårigheter, enligt Flyvbjerg, i att använda Habermas teorier för att förbättra möten inom offentlig förvaltning, stadsplanering och särskilt vad gäller frågor som rör samhällsrisiker. Verkligheten kan anses vara alltför långt ifrån möjligheten till kommunikativt handlande, eftersom den karakteriseras av intressekamp och retoriska strategier.

In rhetoric, "validity" is established via the mode of communication – e.g. eloquence, hidden control, rationalization, charisma, using dependency relations between participants – rather than through rational arguments concerning the matter at hand/.../success in rhetoric is associated precisely with distortion.³¹

Välvilligt tolkat kan citatet ses som en uppmaning till fortsatta kritiska retorikstudier av just den typ av situationer som Flyvbjerg avser att beskriva. Det handlar om att studera närmare hur det går till när en viss slags manipulativ retorik hindrar samförstånd att uppstå. Utifrån ett retorikperspektiv är det dock inte givet vilken typ av yttranden som kan ses som manipulativa. Huruvida kommunikationen kan ses som "förvrängd" har att göra med åhörarens tolkning av talaren i en viss retorisk situation. I relation till avhandlingens syfte framstår det därmed som intressant att rikta intresset ytterligare mot tolkningsproblemet som uppstår i mötet mellan talare och åhörare. Intentionen att uppträda lugnt kan t.ex. tolkas som brist på tillmötesgående av en åhörare som inte uppfattar talarens välvilja.³² Det är alltså inte så enkelt som att en viss typ av retorik kan identifieras och avfärdas som manipulativ, eftersom flerfaldiga tolkningar ofta är möjliga av ett yttrande. Min utgångspunkt är att vi istället bör försöka förstå skälen till deltagarnas tolkningar av varandras yttranden, och då främst skäl som har att göra med utövandet av retorik. Min övertygelse är att det i den retoriska utformningen av ett budskap ryms förklaringar till eventuella tolkningsproblem som i förlängningen leder till misstänksamhet mellan deltagare vid

³¹ Flyvbjerg, Bent (1998) "Empowering Civil Society: Habermas, Foucault and the Question of Conflict" i Douglass, Mike, Friedmann, John (red.) *Cities for Citizens. Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*. New York: John Wiley & Sons, s. 192-199. Citat s. 194.

³² Se ovan refererat av Mral (2010) om hur retoriska attitydyttringar kan tolkas diametralt olika beroende på mottagarens inställning.

möten. Deltagarnas retoriska val – som talare och åhörare (dock inte retoriken i sig) – ses i avhandlingen som centrala orsaker till att kommunikationsproblem uppstår som hindrar samförstånd.

Avhandlingen kan även ses som ett bidrag till att söka ett alternativ till synen som likställer retorik med manipulation. En möjlig infallsvinkel på betydelsen av retorik sammanfattas av Ihlen (2004):

.../rhetoric should not be understood negatively as manipulation. Everyone uses rhetoric. Rhetoric is inescapable, since the human conception of, for instance, environmental issues can only be formed by the use of the discourse that has been constructed regarding these matters. The environment does not only have a physical side, it is also a social construction made by use of discourse. Rhetoric functions epistemologically; it generates and constructs knowledge about the world.³³

Ihlen (2004) ger en ingång för att förstå retorik som en del av kunskapsuppbyggnaden i miljöfrågor, med betoning på hur teoretiker inom den ”nya” skolan av retorik under andra hälften av 1900-talet bidrog till att återupprätta och delvis förändra den klassiska synen på retorik som förmedling av kunskap. Med referens till den idébakgrund som presenteras av Ihlen (2004) är min utgångspunkt att retorik behövs och faktiskt används för att hantera kunskapens osäkerhet. Vi kommer inte undan retoriska val (även om de kan uppfattas som icke-val) och därför bör vi också studera dessa val närmare som en bidragande orsak till kommunikationsproblem och -möjligheter.

Ihlen för också ett resonemang om vissa risker som kan finnas med att anta ett perspektiv som hävdar retorikens roll för kunskapsproduktion. I sin mest radikala tolkning kan ett sådant perspektiv bidra till att ifrågasätta möjligheten till sann sakkunskap. I teoriavsnittet som följer ges en kommentar till den mer relativistiskt inriktade språkfilosofin. Min position, som fångas väl genom citatet i början av avhandlingen, är att retorik kan användas konstruktivt i de sammanhang där kunskapen i en fråga ses som osäker, men även som ett verktyg för att kritiskt förklara styrkan i etablerad kunskap.

Det Flyvbjerg beskriver som retorik kan ses som en viss typ av framgångs-inriktad förvrängning av tillit som möjligen kan kompletteras med en förståelseinriktad retorisk inriktning. Om vi kan välja att agera strategiskt och

³³ Ihlen, Øyvind (2004) *Rhetoric and Resources in Public Relations Strategies. A Rhetorical and Sociological Analysis of Two Conflicts over Energy and the Environment*. Diss. Oslo: University of Oslo, s. 5.

manipulativt borde vi rimligtvis också kunna välja att handla mer förståelseinriktat. Närmast till hands ligger ”strategier för ökad förståelse”, eller till synes framgångsinriktat handlande som utförs med en förståelseinriktad intention.³⁴ En fråga kan gälla huruvida människor agerar i enlighet med något som skulle kunna kallas förståelseinriktade strategier.

Ett tredje skäl till att det kommunikativa handlandet anses svåruppnåeligt i diskussioner om riskfrågor gäller bristen på enighet i den typen av situationer. Oenighet kan däremot ses som en legitim aspekt av diskussioner i riskfrågor, bland annat eftersom kontrovers är ett naturligt inslag då flera olika tolkningar kan ges goda grunder.³⁵ Möjligen skulle ett förståelseinriktat handlande anses som omöjligt att förena med kontrovers och debatt. Ett visst mått av oenighet och debatt kan dock ses som en del av ett förståelseinriktat handlande och därmed som vägen mot konsensus. Exempelvis Mrals (1994) tolkning av Habermas förmedlar att förståelseinriktat handlande kan inkludera artikuleringen av meningsmotsättningar.³⁶ När deltagarna för upp varandras grunder till diskussion kan debatten som uppstår ingå som en del av vägen till samförstånd. Exempelvis sociala rörelsers ifrågasättande av aktörers skäl och motiv bidrar till förståelse då giltighetsanspråken förs upp till diskussion.³⁷ Övertygande argument behöver utvecklas genom att de formuleras om i en process som på olika sätt svarar på kritik. Frågor och svar bidrar så ömsesidigt till att argumentet utvecklas. Ansvaret för möjligheten till ett övertygande argument delas därför mellan deltagare i fråga-/svarargumentation. Just fråga-/svarargumentation går att associera till de utfrågningar som studeras närmare i avhandlingen.

Sammanfattningsvis kan diskussionen kring Habermas teori och förståelse- och framgångsinriktat handlande motivera två huvudsakliga teman för avhandlingens undersökningar. Det gäller för det första kritiska studier av situationer när retorik kan anses hindra samförstånd. Det framstår som intressant att närmare studera tolkningsproblem och således bidra till en nyanserad bild av relationen mellan talares intentioner och upplevda effekter av det sagda. För det andra gäller det studier av indirekt förståelseinriktad

³⁴ Bohman, James F (1988) “Emancipation and Rhetoric: The Perlocutions and Illocutions of the Social Critic” i *Philosophy and Rhetoric*, 21(3) s. 189-199.

³⁵ Miller, Carolyn R. (2005) ”Risk, controversy, and rhetoric: response to Good-night” i *Argumentation and Advocacy*, 42(1).

³⁶ Mral (1994) s. 21.

³⁷ Strydom, Piet (2002) *Risk, environment and society*. Buckingham: Open University Press, s. 110.

retorik, eller ”strategier för ökad förståelse” som uppstår i en process mellan talares mer eller mindre uttalade intentioner och budskapets påstådda/upplevda effekter. Till dessa två kan ett intresse för direkt förståelseinriktade retoriska val läggas, i den mån det går att identifiera sådana. I de tre delstudierna undersöks den retoriska utvecklingen av kärnavfallsfrågan utifrån de preciserade frågeställningarna ovan. I diskussionsavsnittet knyts sedan resultaten till huruvida retorik hindrar samförstånd samt huruvida förståelseinriktad retorik används.

2.2 Svensk samhällsforskning om kärnavfallsfrågan

Frågan om hur hanteringen av det högaktiva använda kärnbränslet, eller kärnavfallet, ska omhändertas är exempel på ett tema med lång historia som riskforskningsområde. Benämningen ”kärnavfall” är vald med stöd av det officiella språkbruket, och jag avser inte att reda ut den tekniska problematiken i frågan. Det bör dock nämnas att ordvalet (kärnavfall/ använt kärnbränsle) innebär ett retoriskt val. Det går att ha olika åsikter om dels hur stor volym av det använda kärnbränslet som är avfall, dels hur länge det behöver isoleras från miljön. En möjlig upparbetning och/eller efteranvändning av kärnkraftindustrins restprodukter gör ”avfallet” jämförelsevis litet, medan den svenska linjen sedan 1977 inneburit att använt kärnbränsle i bredare bemärkelse benämns som ”avfall”. Sedan 1990-talet finns en diskussion om en möjlig återanvändning av det använda kärnbränslet som återigen skulle minska volymen ”avfall”. Antalet förvaringsår hänger ihop med hur stor del av det använda kärnbränslet som kan ses som avfall.³⁸

Det finns i den svenska forskningen ett antal studier om svensk kärnavfallshantering inom flera ämnesområden, men få behandlar kommunikationsfrågor uttryckligen.³⁹ Närmast av intresse för retorikforskningen är Mats Erikssons avhandling *Från ingenjörskonst till informatörskonst* (2003), i vilken SKB:s verksamhet studeras som Public Relations (PR). Erikssons undersökning utgår ifrån Grunigs normativa teorier om asymmetrisk respektive symmetrisk pr-strategi för att förstå SKB:s verksamhet. Han

³⁸ Se <http://www.karnavfallsradet.se/node/597>, 2014-04-15 samt Anshelm, Jonas (2009) ”Kärnavfallens hantering – ett föränderligt problem” i Gyberg och Hallström (red.) *Världens gång. Teknikens utveckling*. Lund: Studentlitteratur.

³⁹ Exempel på tidigare avhandlingar är: Ugglå, Ylva (2002) *Environmental politics and the enchantment of modernity : mercury and radioactive waste disposal in Sweden*. Diss. Örebro: Örebro universitet (sociologi); Lidskog, Rolf (1994) *Radioactive and Hazardous Waste Management in Sweden. Movements, Politics and Science*. Diss. Uppsala: Uppsala Universitet (sociologi); Johansson, Hanna-Sofia (2008) *Demokrati på delegation : lokaliseringen av det svenska kärnavfallet*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet (teknik- och vetenskapsstudier); Sjölander, Annika (2004) *Kärnproblem. Opinionsbildning i kärnavfallsdiskursen i Malå*. Diss. Umeå: Umeå universitet (Medie- och kommunikationsvetenskap); Eriksson, Mats (2003) *Från ingenjörskonst till informatörskonst. Studier av PR och riskkommunikation*. Diss. Örebro: Universitetsbiblioteket (medie- och kommunikationsvetenskap). Flera av dessa författare har även publicerats inom ramen för SKB:s samhällsforskningsprogram som pågick åren 2004-2011. En översikt av detta program ges i Söderberg, Olof (2012) *SKB:s program för samhällsforskning 2004-2011. En utvärdering*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB. Rapport P-12-14.

beskriver hur företaget utvecklats efter 1986, mot en ökad symmetrisk pr-strategi. Företagets utveckling kan, enligt Eriksson, beskrivas som att man jobbat mer under senare år med dialog som aktivitet, men även med dialog som budskap. Han menar att bolaget sysslar med vad han benämner en ”symbolisk dialog”, en image av dialog, vars hållbarhet möjligen bör prövas.⁴⁰ Denna avhandling avser att bidra till en utveckling av frågor som väcks av Erikssons undersökning, genom att närmare studera bakgrunden till SKB:s strategier efter 1986, liksom hur dagens dialogarbete kan betraktas i ljuset av 1980-talets konflikter.

Händelserna kring 1979-80 vid Kynnefjäll har tidigare studerats av Rolf Lidskog (1994). Han ifrågasätter det s.k. NIMBY-fenomenet⁴¹ och argumenterar istället för att lokalbefolkningen vid Kynnefjäll protesterade mot provborrningar på grund av motsättningar mellan lokal och central demokrati samt på grund av hög värdering av miljö- och naturhänsyn. I min undersökning kommer dessa två teman att ses som två av flera topiker för argument, och avsikten är att komplettera den tidigare undersökningen med en närmare undersökning av händelsernas retoriska aspekter.⁴²

Även Jonas Anshelms arbeten är av betydelse för avhandlingen, framför allt studien *Mellan frälsning och domedag. Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945-1999* (2000), där kärnkrafts- och kärnavfallsfrågan studeras idéhistoriskt med ett diskursivt inriktat angreppssätt. Anshelm har lagt fokus på vad han kallar ”utopiska och dystopiska föreställningar som knutits till den symboliskt mättade kärnkraftsteknologin”.⁴³ Det offentliga samtalet studeras i bred bemärkelse, och Anshelm försöker förstå grunden för satsningen på kärnkraft i Sverige utifrån det omgivande samhällets dominerande föreställningar. Materialet består huvudsakligen av massmediematerial och riksdagstryck. För denna studies syfte ger han ett bidrag till hur vi kan förstå den rörelse som reagerar mot kärnkraftens utbyggnad i Sverige. En ”motdiskurs” etablerades under 1970-talet, vilket

⁴⁰ Eriksson (2003) s. 230.

⁴¹ ”Not In My Backyard” (NIMBY) betyder i detta sammanhang att närboende till ett planerat förvar inte vill ha avfall i sin närhet men ändå dra nytta av el från kärnkraft.

⁴² Jag använder genomgående ordet ”topik” som benämning för ett tema i retorisk argumentation. Andra föredrar ordet topos – se t.ex. Gabrielsen, Jonas (2008) *Topik: ekskursioner i retorikkens toposlaere*. Ödåkra: Retorikförlaget.

⁴³ Anshelm, Jonas (2000) *Mellan frälsning och domedag. Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945-1999*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion, s. 14.

skulle få betydelse för diskussionerna om hanteringen av det använda kärnbränslet. Massmediers skildring av kärnkraften hade under åren fram till 1970-talet dominerats av stark optimism. Anshelm beskriver experterna under kärnkraftens tidiga år som teknikens visionärer. Med närmast prästlik status kunde de diktera utvecklingen med referens till drömmen om välfärdssamhället. Under 1970-talet ersattes visionerna av anklagelser och försvar. Grunderna för kritiken mot kärnkraftsindustrin fanns bland annat i hanteringen av det högaktiva använda kärnbränslet. En symmetri anses av Anshelm ha utvecklats mellan motståndarnas argumentationsstrategier, motståndarna speglade varandras argument fast åt motsatt tes. Mot mitten av 1970-talet hade polemiken gått så långt att ämnesspecialisters kompetens ifrågasattes. Formell sakkunskap och stark ställning i samhället gav inte längre samma trovärdighet som tidigare.⁴⁴ Uppfattningen om en symmetri i argumentationsstrategier påminner om det som omnämns ”tvärsäkerhet satt i system” av sociologen Göran Sundqvist, att alla parter i frågan yttrar sig på ett kompromisslöst sätt.⁴⁵

Det går efter 1970-talets debatter att se frågorna om kärnkraft och om kärnavfall som associerade eller åtskilda. Kontroversen efter Aka-utredningen⁴⁶ skiljde kärnkraftsfrågan från frågan om hanteringen av det använda kärnbränslet, men splittringen av olika frågor skulle fortsättningsvis vara föremål för tolkning, inte minst i valrörelsen 1976 då vetenskapliga spörsmål fick politisk betydelse.⁴⁷ Oenigheten gällde framför allt tolkningen av villkorslagen (SFS 1977:140). Villkorslagen uttryckte att industrin, för att få driva och utveckla kärnkraften, var tvingad att presentera en *helt säker* förvaring av avfallet. Genom diskussionerna kring definitionen av ”helt säker” blev det tydligt att något som av kärnkraftsmotståndare sågs som ett led i kärnkraftens avveckling, istället kom att betraktas som någonting fullt genomförbart och snarast självklart av kärnkraftens förespråkare. Det kunde alltså tolkas som att lagen både skapade möjligheter och hinder för

⁴⁴ Anshelm (2000) kap. 3. Anshelm har inte valt en massmediekritisk ansats, vilket kan noteras. Vi kan anta att parterna i de debatter som speglas framställs i enlighet med pressens dramaturgi. För mitt syfte är fördelen att grupperingarna teknosfär/demosfär blir tydliga genom en läsning av Anshelm. Förmodligen var bilden utanför pressens värld något mer komplicerad.

⁴⁵ Sundqvist, Göran (2000) ”Symmetrisk analys av riskuppfattningar” i Lidskog, Rolf, Nohrstedt, Stig-Arne, Wars, Lars-Erik (red.) *Risker, kommunikation och medier. En forskarantologi*. Lund: Studentlitteratur, s. 251f.

⁴⁶ Förkortningen står för Använt Kärnbränsleavfall.

⁴⁷ Anshelm (2000) kap. 4.

kärnkraftsindustrin.⁴⁸ Samtidigt går det även efter villkorslagen att betrakta kärnkraftsfrågan och frågan om hanteringen av det använda kärnbränslet som skilda frågor. Kärnavfallsfrågan skildes ifrån de moraliska och politiska aspekter som förknippats med kärnkraftsdebatten och blev med tiden en mer teknisk, vetenskaplig och juridisk fråga.⁴⁹

2.2.1 Platsvalsarbetet under 1990-talet

Större delen av tidigare samhällsvetenskaplig forskning om hantering av högaktivt använt kärnbränsle behandlar kommunernas involvering i det förstudiearbete som skett 1992-2001, dvs. efter det att SKB ändrat sin pr-strategi i förhållande till de kommuner där bolaget ville fortsätta med geologiska undersökningar. Några av de resultaten anknyter till min undersökning.

En tydlig koppling till retorikperspektivet finns i begreppet ”social barriär” som etablerats av Göran Sundqvist (2002) med avseende på expertisens trovärdighetsproblem. Den sociala barriären utgörs av invånare i kommuner och deras inställning till kärnavfallsförvar. Inställningen till ett kärnavfallsförvar kan utgöra ett hinder för planeringen av ett avfallsförvar, men även ett skydd mot intrång i förvaret. Den sociala barriären kompletterar därför den ”tekniska” och den ”geologiska” barriären som tillsammans utgör skydd mot läckage från förvaret. En fråga som Sundqvist tangerar är hur relationen mellan de tre olika barriärerna kan beskrivas. De tekniska och geologiska barriärerna kan ses som åtskilda eller sammanhängande med den sociala. Huruvida deltagare i beslutsprocessen väljer att skilja mellan barriärer eller inte har inverkan på synen på relationen mellan expertis och allmänhet och på hur kunskap bör uppstå och förmedlas retoriskt. Möjligen, menar Sundqvist, kan deltagardemokratiska inslag i platsvalsprocessen främst fungera som ”smörjmedel” i implementeringen av en redan färdig plan, vilket i så fall skulle rimma illa med idén om deltagande som ömsesidig läroprocess där kunskap ses som föränderlig.⁵⁰

⁴⁸ Se Sundqvist, Göran (2002) *The bedrock of opinion: science, technology and society in the siting of high-level nuclear waste*. Dordrecht: Kluwer Academic kap. 4, för en mer utförlig diskussion av olika tolkningar av termen ”helt säker”.

⁴⁹ Anshelm (2000) kap. 4. Se även Anshelm, Jonas (2006) *Bergsäkert eller våghalsigt?: frågan om kärnavfallens hantering i det offentliga samtalet i Sverige 1950-2002*. Lund: Arkiv förlag. kap. 3.

⁵⁰ Sundqvist (2002) s. 15f, kap. 7.

Det har framhållits att alla inblandade kan anses ha mer eller mindre dolda agendor i möten och är mindre benägna att förändra det egna perspektivet. Ylva Ugglå (2002) skriver t.ex. att slutförvarsfrågan karaktäriseras av information ”top down”, d v s med brist på lyssnande och inkludering av lokalbefolkningens perspektiv. Hon menar även att den politiska diskussionen kring hantering av farligt avfall karaktäriseras av både politisk kamp och status quo. Aktörerna vill förändra varandras uppfattningar samtidigt som de vill bevara sin egen övertygelse intakt.⁵¹ Lidskog och Sundqvist (2004) menar i sin tur att utvecklingen av dialog mellan aktörerna framför allt har handlat om en strategisk anpassning till krav ifrån olika intressenter.⁵² Tidigare undersökningar indikerar en retorisk dimension av platsvalsarbetet i kärnavfallsfrågan som jag avser att följa upp.

Hittills har det forskats jämförelsevis lite om händelserna som ledde fram till det lokala samrådsarbete som inleddes i början av 1990-talet. Denna avhandling är avsedd att bidra med en beskrivning av historien som en retorisk förklaring till varför dagens diskussioner präglas av ”tvärsäkerhet”, uppfattningen om dolda agendor och därmed en viss förutsägbarhet i deltagarnas bidrag till dialogmöten.

En händelse som uteslutits ur avhandlingens undersökning är det ”Dialogprojekt” som genomfördes av dåvarande myndigheten Statens Kärnkraftinspektion (SKI). Projektet syftade till att göra en ”genomlysning” av relevanta frågor inför arbetet under 1990-talet, och därefter genomfördes det delvis i samarbete med aktuella kommuner kring år 2001 (Östhammar, Tierp, Älvkarleby, Oskarshamn, Hultsfred och Nyköping). De utfrågningar som arrangerades vid den tiden påminner om de som genomfördes 2008 och skulle därmed kunna vara intressanta att studera närmare.⁵³ Projektet faller dock tidsmässigt in under det lokala platsvalsarbete som tidigare forskning täckt in relativt väl. En annan anledning till att avgränsa undersökningen gentemot Dialogprojektet är att det kan anses svårt att jämföra

⁵¹ Ugglå (2002) s. 25, 41f.

⁵² Lidskog, Rolf, Sundqvist, Göran (2004) ”On the right track? Technology, geology and society in Swedish nuclear waste management” i *Journal of Risk Research*, 7(2).

⁵³ Några rapporter som utvärderar projektet ur myndigheten SKI:s perspektiv finns att finna på Strålsäkerhetsmyndighetens hemsida [ssm.se](http://www.ssm.se). Se t.ex. Drottz-Sjöberg, Britt-Marie (2001) *Utvärdering av utfrågningar. Resultat från genomlysningar av kärnavfallsfrågan i de svenska förstudiekommunerna*. Stockholm: Statens Kärnkraftinspektion. SKI Rapport 01:39.

projektet med de andra mötena i avhandlingen eftersom det arrangerades som rollspel och alltså hölls såsom fiktiva versioner av utfrågningar.

2.3 Retorikforskning om dialog

Avhandlingen har den uppgiften gemensamt med tidigare studier att fortsätta utforskandet av ”interaktiv retorik”, en företeelse som anknyter till, och tidigare även har studerats inom områden som samtals-, dialog- och kommunikationsforskning. Där beskrivs retorik som huvudsakligen monologisk, men ”implicit dialogisk” vilket delvis utvecklas i följande teoriavsnitt.⁵⁴ Jag kommer här inte att anknyta vidare till den stora del dialogforskning som görs inom andra ämnesområden såsom lingvistik, utan företrädesvis till tidigare forskning med uttalat retorikfokus. I dessa studier märks dock retorikämnets nära förbindelse till områden som språk- och kommunikationsvetenskap. Nedan diskuteras några skillnader mellan tidigare retorikundersökningar, framför allt vad gäller synen på vilken typ av material som bör ingå i en retorikundersökning, och vilken terminologi som ingår i en retorikanalys.

2.3.1 Den agonistiska retoriken

Offentliga möten, såsom debatter, seminarier och förhandlingar, har inom retorikforskningen studerats utifrån olika infallsvinklar med ett gemensamt intresse för offentligt framdrivande av teser i institutionaliserade miljöer. Hittills har relativt olika typer av situationer studerats: riksdagsdebatter, diplomatiska förhandlingar och politiska tv-debatter.⁵⁵ Ett framträdande synsätt på retorikutövning är det agonistiska, beskrivet av t.ex. Weiner (2006) som ger en överblick av det agonistiska synsättets utveckling historiskt. Agonismen anses ha främjats i det antika Grekland, genom t.ex. övningar i argumentation *pro et contra*, då en fråga renodlas till att gälla två

⁵⁴ För en introduktion till fältet i relation till retorikstudier, se Adelswärd, Viveka, Economou, Konstantin, Forstorp, Per-Anders, Linell, Per (1997) ”Samtal i samhället: På vems villkor?” i *Rhetorica Scandinavica*, Nr. 1.

⁵⁵ Exempel är Jørgensen, Charlotte, Kock, Christian, Rørbech, Lone (1994) *Retorik der flytter stemmer. Hvordan man overbeviser i offentlig debat*. Köpenhamn: Gyldendal; Landqvist, Mats (2006) *Förhandlares kommunikativa kompetens*. Diss. Örebro: Universitetsbiblioteket; Weiner, Gudrun (2006) *Att strida med ord: en kritisk retorikanalys av politiska talkshows i tysk tv*. Diss. Ödåkra: Retorikförlaget; Cederberg, Ann (1993) *Stil och strategi i riksdagsretoriken: en undersökning av debattspråkets utveckling i den svenska tvåkammarriksdagen (1867-1970)*. Diss. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.

tydliga sidor: för och emot en viss tes. Weiner menar att en förkärlek för retorisk strid även traderats inom framför allt den tyska samtalskulturen och akademien, och hon finner stöd för att t.ex. *pro et contra* använts i svensk politisk kultur samt i anglosaxisk parlamentarisk tradition. Gemensamt med föreliggande avhandling är Weiners intresse för kombinationen av det som hon kallar öppna och slutna sätt att argumentera. Hos Weiner handlar en ”dialogisk retorik”, eller ”retorisk diskussion”, framför allt om en diskussion då kontrahenter argumenterar för sina respektive åsikter. En jämförelsevis slutna argumentation som kontrasteras mot det Weiner kallar ”öppen, dialektisk” diskussion - ett sökande efter ”sanning” och ”konsensus”. Hon avstår dock en retorisk definition av ”öppen diskussion”.⁵⁶ Genom att studera politiska pratshower vill Weiner närmare undersöka hur agonistiska retoriska tendenser kan ses ur ett demokratiperspektiv, särskilt med inriktning på hur tv-mediet inverkar på den retoriska uppgiften. Hon lyfter även fram debattens demokratiska potential, med referens till Chantal Mouffe som skiljer mellan två typer av motståndarskap: antagonism, då deltagarna inte delar ”symboliskt utrymme”, och agonism, då deltagarna delar symboliskt utrymme. Agonismen bör enligt Mouffe förstås som ”en slags ’konfliktpräglad konsensus’, ett gemensamt symboliskt rum för de som betraktar varandra som ’legitima fiender’”.⁵⁷

En välkänd typ av det som möjligen kan kallas för retorisk dialog är debatten, beskriven av Jørgensen, Kock och Rørbeck (1994) som en konfrontation av motsatta uppfattningar inför en tredje part, då talarna var för sig söker vinna åhörarna. De urskiljer tre huvudsakliga typer av dialog med ledning av de retoriska genrerna: den juridiska (rättssalen), den politiska (riksdagen) och den demonstrativa (debattklubbar, övningsdebatter).⁵⁸ I en debatt är ”strategisk manövrering” ett centralt inslag. Företrädare för en pragmadialektisk syn på dialog har utvecklat synsättet att varje debatt förs inom vissa ramar. Varje debattsdeltagare strävar enligt denna teori efter den mest fördelaktiga positionen. Konfrontationen anpassas i möjligaste mån efter det egna intresset, samtidigt som det sagda bör vara acceptabelt ur åhörarnas perspektiv. Debattstil anpassas efter avsedd effekt på motparten. Strategisk manövrering kan studeras särskilt inom vissa väl avgränsade genrer med tydliga konventioner för yttranden, såsom medling, förhandling eller juridiska processer. Offentliga debatter av mer allmänt slag anses inte

⁵⁶ Weiner (2006) s. 75-86, 49-54.

⁵⁷ Mouffe, Chantal (2008) *Om det politiska*. Hägersten: Tankekraft Förlag, s. 55.

⁵⁸ Jørgensen, Kock & Rørbeck (1994) s. 21f, 121-141.

vara ”fullt ut konventionaliserade”.⁵⁹ Materialet i denna avhandling kan sägas sakna konventioner, dvs. gemensamma uppfattningar och normer (mer eller mindre formellt formulerade) för vilken typ av dialog som förväntas uppstå i mötet. En fråga för analys är därför huruvida mötesdeltagarna delar konventioner eller ej, och hur uppfattningen om vad som bör sägas inverkar på deltagarnas intryck av varandra.

Debattens språkbruk intresserar även Cederberg (1993). Hon ger en beskrivning av riksdagstalets stil samt dess utveckling över tid och mellan kamrar över perioden 1867-1970. Cederbergs övergripande fråga gäller vilka stilistiska förändringar som kan spåras i dessa tal. I avhandlingen undersöks talens disposition, deras stilistiska språkdrag, tilltal och omtalande av andra talare, hänvisningar och citeringar, utrop, bilder och allusioner. Cederberg behandlar debattinläggen huvudsakligen som monologiska tal, utifrån ett ”sändarperspektiv” och analyserar dem med hjälp av kvantitativ metod. Hos Cederberg tas alltså inte hänsyn till helheten i den retoriska situationen, eftersom det är relativt avgränsade stilistiska variationer som ligger i fokus. Vidare utesluter Cederberg ”tekniska” frågor i sitt urval, utifrån antagandet att språkbruket i tekniska teman är mindre debattinriktade än teman såsom sociala frågor och utbildningsfrågor (som ingår i Cederbergs urval). Jag har däremot utgått från att ”tekniskt” språk ingår i retorikens domän.

Starkare fokus på interaktionen har Mats Landqvist, som i sin avhandling om förhandlares kommunikativa kompetens anger ett antal forskningsintressen som anknyter till min undersökning: funktionella val, ämneshantering, metakommunikation samt normer för språkbruk. Liksom hos Weiner finns ett intresse för enighet, oenighet, relationen mellan agonism och tolerans. Ett gemensamt intresse med denna avhandling är att Landqvist inriktar sin undersökning på kompetens i meningen ”kunskapen om vad man bör göra, hur man bör utföra detta och när det är lämpligt att göra det”.⁶⁰ Av intresse för denna avhandling är kanske främst hans undersökning av miljödebatter i riksdagen (1991-2007), med fokus på genredrag, dialogform och deltagarnas behandling av teman. Den övergripande frågan

⁵⁹ van Eemeren, Frans H., Houtlosser, Peter (2009) ”Strategic maneuvering. Examining argumentation in context” i van Eemeren, Frans H (red.) *Examining Argumentation in Context. Fifteen studies on strategic maneuvering*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 9.

⁶⁰ Landqvist (2006) s. 42f.

tangerar mitt tema: ”Hur ska en diskussion föras för att kunna bli konstruktiv, när deltagarna inte kan avkrävas fullständig inblick i de frågor som diskuteras?”. Temat mer specifikt handlar om huruvida vetenskaplig kunskap kan integreras med politisk retorik och ideologiska argument. Slutsatserna av undersökningen är att debatt inte anses främja integrationen av sakkunskap i riksdagsdiskussioner. De frågor som kräver mer komplex kunskap och nyansering av positionerna för/emot gynnas inte av debatten som form. Polariseringen följer naturligt då riksdagsledamöterna engageras i debatten, eftersom dess form (pro/contra) av tradition syftar till att upprätthålla och klargöra ideologisk konflikt. Vad gäller frågan om Östersjöns miljö menar Landqvist att genren debatt ger följder för dess konkreta hantering. Goda idéer riskerar att hamna i skymundan eftersom deltagarna främst söker upprätthålla polemik, de ”käbblar”. Det kan därför ses som en utmaning att uppnå ideologisk, partipolitisk opposition och samtidigt en konstruktivt inriktad diskussion med grund i sakkunskap.⁶¹

Det finns på svensk grund ett intresse för retoriska aspekter av storskaliga industriprojekt, miljörisker, förvaltningsprocesser etc.⁶² Däremot bedrivs inte någon svensk forskning på temat inom ämnet retorik. Den här undersökningen kan ses som explorativ, med avsikt att finna relevanta inriktningar för eventuell fortsatt retorikforskning inom temat samhällsdialog om riskfrågor.

2.4 Utfrågningen som talsituation

De möten som studeras närmare i avhandlingen bygger på replikskiften i form av frågor och svar. Den här typen av möten kan benämnas utfrågningar eller hearings. En utfrågning är i de flesta fall utformad på följande sätt: en panel bestående av myndigheter, exploatören och specialister möter åhörare som består av de som berörs av ett eventuellt beslut i den fråga som behandlas samt övriga intresserade. Presentationer på enskilda teman med anknytning till den övergripande fråga som är aktuell följs av en frågestund.

Utfrågningen som konkret situation är intressant att studera ur retorikvetenskaplig utgångspunkt eftersom deltagandet är muntligt, förberett och

⁶¹ Landqvist, Mats (2011) ”Krissamhällets miljödebatt. Om expertkunskapens roll i offentlig deliberation” i *Rhetorica Scandinavica*, Nr. 59.

⁶² Exempel som finner stöd för ett retoriskt perspektiv är Corvellec, Hervé (2006) ”For a symmetrical understanding of organizing and arguing” i *Society and Business Review*, 1(3). Exempel som nämner retorik men inte utvecklar innebörden är Lidskog, Sundqvist (2004).

innehåller tydliga inlägg som potentiellt innehåller teser. Mötet är offentligt och öppet, vilket gör det tillgängligt som retoriskt objekt. Jämfört med den svenska retorikforskningen har den här typen av möten uppmärksammats mer i USA. Några av dessa studier har särskild betydelse för förståelsen av utfrågningen som talsituation, och de kommer att refereras nedan.⁶³

En övergripande fråga som leder utredningen av tidigare forskning nedan är i vilken utsträckning utfrågningen kan förklaras som en retorisk situation. Det är för det första svårt att direkt säga vilken typ av retorisk genre en utfrågning faller under: deliberativ, juridisk eller demonstrativ. För det andra finns några specifika villkor som inverkar på relationen mellan utfrågningens deltagare, i termer av språksfärer och talarnas syften med att delta. De här villkoren har t.ex. betydelse för huruvida en s.k. retorisk publik kan urskiljas i situationen (dvs. en åhörare kapabel att påverkas och åstadkomma förändring).⁶⁴ Nedan kombineras två inriktningar av tidigare forskning. Dels forskning om utfrågningen som specifikt format, dels forskning om språkliga villkor för en utfrågning som mer specifikt handlar om hanteringen av det använda kärnbränslet som riskfråga.

2.4.1 Utfrågningen som retorisk genre

Deltagarnas syften för att mötas kan vara mer eller mindre formella. Förutom utbyte av information kan syftet med närvaron vara att nätverka, påverka personer vid personliga möten (lobbying) osv. Ett stormöte av den här typen karakteriseras i de flesta fall av öppenhet för allmänheten, att det lockar relativt många deltagare, och att det har en formell mötesagenda med regler för ämnen som tas upp, taltid osv. Öppenheten till trots deltar huvudsakligen olika grupperingar av människor som har intressen i frågan som diskuteras. Karen Tracy, som bl.a. har genomfört retorikstudier av lokala stormöten om skolfrågor, menar att vi bör betrakta den här typen av arenor som ”vardagsdemokrati”. I vardagsdemokratin genomförs idéer om

⁶³ Ett svenskt undantag är José Luis Ramírez, som förenat de två fälten samhällsplanering och retorik: Ramírez, José Luis. (1995a) *Skapande mening. 2 En begrepps-genealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering*. Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering; Ramírez, José Luis. “Konsten att tala – konsten att överväga” i Ramírez, José Luis (red.) (1995b) *Retorik och samhälle*. Stockholm: Nordplan.

⁶⁴ Jag kommer att återkomma till en diskussion om den retoriska situationen och särskilt publiken under avhandlingens gång. För en introduktion till dessa termer, se Kjeldsen, Jens Elmélund (2008) *Retorik idag. Introduktion till modern retorikteori*. Lund: Studentlitteratur.

demokrati praktiskt. I den praktiserade, vardagliga demokratin tillämpas det demokratiska systemet genom ett observerbart handlande.⁶⁵

Genus deliberativum

Utfrågningen år 2008 kan beskrivas som en förvaltningspolitisk arena, styrd av en kommitté (Kärnavfallsrådet) vars uppdrag är att vara rådgivande åt regeringen. I avhandlingen betraktas det dialogmötet som en formell och i högre grad institutionaliserad version av de dialogmöten som uppstod mer spontant under 1980-talet. Det handlar vid första anblicken om rådgivning, *genus deliberativum*. Formen för möte påminner om amerikanska offentliga *hearings* på federal nivå som ger en tredje möjlighet till yttranden, utöver miljökonsekvensbeskrivning och remissförfarande, inför större miljöprojekt. Proceduren är huvudsakligen densamma i Sverige och USA: teknisk information följs av friare inlägg. I det amerikanska sammanhanget är syftet att allmänheten ska komma till tals inför kontroversiella beslut. Diskussionerna är indirekt riktade till en utomstående aktör, regeringen, och syftet med mötet är att skapa ett underlag för beslut. Ur retorisk synvinkel kan utfrågningen kategoriseras som en ”diskussion riktad till en extern bedömare”, eftersom deltagarna i huvudsak inte ska besluta om det som diskuteras.⁶⁶ Eftersom inget direkt behov finns att övertyga de andra deltagarna utan enbart den externa bedömaren (i detta fall regeringen) kan deltagandet brista i det ömsesidiga bemötandet, vilket innebär att deltagarna inte strävar efter att lösa motsättningar under diskussionens gång, utan snarare förstärker polariserande tendenser, såsom i en debattsituation.⁶⁷ Möten som studeras vidare nedan kan dock inte anses vara helt utpräglat ”externt” riktade, eftersom deltagarna i vissa fall (kommunen, Kärnavfallsrådet) kommer att ha en hög grad av inflytande över beslut.

⁶⁵ Tracy, Karen (2010) *Challenges of ordinary democracy. A case study in deliberation and dissent*. University Park: The Pennsylvania State University Press.

⁶⁶ Jfr Ehninger, Douglas, Brockriede, Wayne (2008) *Decision by Debate*. New York: International Debate Education Association, s. 9f.

⁶⁷ Se t.ex. Weiner (2006) s. 30, Jørgensen, Charlotte (1998) ”Public Debate – An Act of Hostility?” i *Argumentation*, 12(4) för beskrivning av debattens karaktär.

I jämförelse med andra typer av deliberativa samråd mellan allmänhet och beslutsfattare i riskfrågor bedöms utfrågningar ligga ungefär på medelnivå vad gäller graden av samspel och gemensamt övervägande mellan dess deltagare.⁶⁸

Om deltagande ses som ett överordnat mål kan möten jämföras med en väl citerad typologi upprättad av Sherry R. Arnstein (se bild nedan). Längst ned på skalan av deltagande finns beskrivningen av mötet som ”manipulation” och ”terapi”, där människor med alla tillgängliga medel ska påverkas eller kureras från åsikter som avviker från beslutsfattarnas. En nivå ovanför finns mötet som ett ”symboliskt” deltagande, i form av information, konsultation eller mildrande av konflikt. Det sagda karakteriseras på denna nivå av monolog, antingen genom ensidiga kanaler såsom tidningar eller broschyrer, eller genom att möten genomdrivs monologiskt: informationen är ytlig och frågor motarbetas. ”Konsultation” som funktion beskrivs i sin tur också som monologisk eftersom de som deltar och ger sina synpunkter inte får någon beslutskraft. Problemet med denna nivå av deltagande är att ingen garanti finns för att beslutsfattarna tar hänsyn till de synpunkter som framkommer, människor ”deltar i deltagandet” snarare än beslutsfattandet, och ”deltagandet” blir ett mål som kan mätas och användas i legitimerande syfte, snarare än ett medel för att åstadkomma det bästa beslutet. Högst upp på skalan av deltagande i möten beskrivs partnerskap, delegerad makt och medborgarkontroll. På denna nivå krävs ekonomiska medel och bred upplutning för att möjliggöra deltagande.⁶⁹ Antagligen kan olika deltagare uppfatta möten om kärnavfallsfrågan på flera, om inte alla, dessa sätt. Hur deltagarna väljer att agera retoriskt, liksom hur de väljer att uppfatta varandra blir centralt för min undersökning. Det är dock värt att notera att Arnstein utgår ifrån att beslutsfattare är ett överordnat värde, vilket inte kan anses vara självklart i avhandlingens fall. Ett huvudproblem i kärnavfallsfrågan är snarare huruvida makt över beslutet sammanfaller med långsiktig ansvar för genomförande av beslut. Utmaningen består i att ta ett ansvarsfullt beslut under mycket osäkra förutsättningar, beslutsfattandet handlar

⁶⁸ McComas, Katherine A., Arvai, Joseph, Besley, John C. (2009) “Linking Public Participation and Decision Making through Risk Communication” i Heath, Robert L, O’Hair, Dan (red.) *Handbook of risk and crisis communication*. New York: Routledge, s. 366. Jämförelsen görs mellan surveystudie, fokusgrupp, deliberativ workshop och rådgivande kommitté.

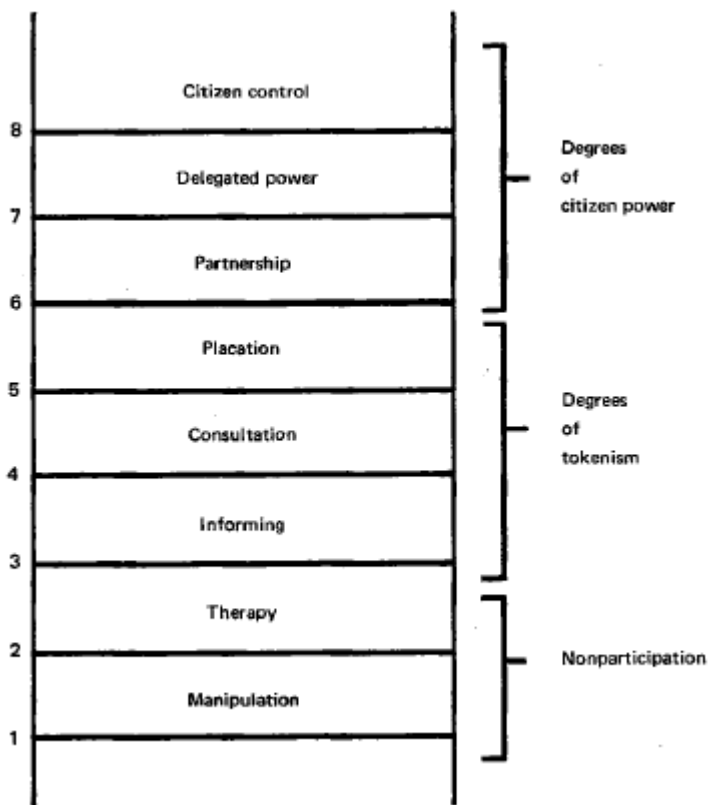
⁶⁹ Arnstein, Sherry R. (1969) ”A Ladder of Citizen Participation” i *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), s. 216-224.

om att möjliggöra ett delat ansvar över flera sektorer och nivåer i samhället. Den kommunala vetorätten är ett exempel på hur denna ansvarsfördelning konkretiseras i lagstiftningen. Eftersom genomförandet av beslutet är komplicerat finns förmodligen en dynamik mellan t.ex. vad som kan sägas, vad som bör sägas och vem som vill säga vad, som kan sättas i samband med grad av ansvar för beslutet. Deltagande i förvaltningsprocesser skiljer sig på detta sätt från generellt politiskt deltagande som mer handlar om att sätta övergripande ideologiska mål för en verksamhet. Mral har påpekat att frimodighet och tolerans, liksom en långsiktig strävan efter samsyn, är jämförelsevis tydligare i grupper som befinner sig i politikens periferi.⁷⁰ Aktörer såsom de kommunala beslutsfattarna befinner sig snarare i centrum av en mycket konkret och komplicerad fråga och deltagandet medför förmodligen fler skyldigheter än rättigheter i jämförelse med mer perifert deltagande.

För en retorikundersökning kan Arnsteins skala av deltagande användas för att förstå hur människor uppfattar sin och andras retoriska handlingskraft i mötet. Om en grundläggande misstänksamhet eller upplevd meningslöshet infinner sig inverkar det antagligen på hur den enskilde deltagaren tolkar andra personers retoriska uttryck. Beslutsvägar, byråkrati, intressegrupperingar och ekonomiska hänsynstaganden ingår i ett raster genom vilket yttranden uppfattas. Några problem är särskilt viktiga för en utredning av mötet som genus deliberativum. Om den beslutande parten inte deltar finns ingen tydlig ”kompetent publik” (som kan påverkas och själva påverka), vilket är avgörande för att de andra deltagarna konkret ska uppleva en ”retorisk situation” (ett starkt behov av att formulera en tes till en mottagare). Ett annat problem kan anses vara att det inte förekommer någon verklig deliberation i termer av överläggning mellan deltagarna. Monologiska presentationer varvas med polemiska debattinlägg som förstärker motsättningar. Uppfattningar om vissa deltagare som ”extrema” anses till och med användas som grund för beslutsfattare att inte ta hänsyn till de argument i sakfrågan som framförs.⁷¹ Några andra villkor är polarisering mellan olika starka intressen, arrangörer med hög grad av kontroll över formatet och att möten ofta hålls sent i beslutsprocessen. Presentationer beskrivs som i hög grad tekniska.

⁷⁰ Mral (1994) s. 22f.

⁷¹ Adams, Brian (2004) ”Public Meetings and the Democratic Process” i *Public Administration Review*, 64(1), s. 44.



Arnstein, Sherry R. (1969) "A Ladder of Citizen Participation".

Förkortningen DAD - Decide, Announce and Defend – används som beskrivning av beslutsfattarens förhållande till denna ”minimalistiska” version av ett offentligt möte. Beslutet ska enligt DAD först tas, därefter presenteras och försvaras.⁷²

Undersökningar som liknar föreliggande avhandling finns i amerikansk forskning om ”teknisk kommunikation”, och etik i riskkommunikation, i kombination med forskningsfältet ”vetenskapens retorik”. Steven B. Katz och Carolyn R. Miller har studerat platsval för förvar av lågaktivt använt kärnbränsle i North Carolina, lett av ”North Carolina Waste Management Authority”, med start 1987. De menar att det de beskriver är ett klassiskt exempel på hur lokalt motstånd hindrar myndigheten med ansvar för avfallshandling, och att retorik bygger upp och strukturerar relationen mellan olika grupperingar. Katz och Miller intresserar sig särskilt för de antaganden som görs om kommunikation från beslutsfattarens sida, och hur dessa antaganden kan förklara varför samarbete fallerade mellan beslutsfattare och lokalbefolkning/allmänhet. Specifikt har de studerat hur ”North Carolina Waste Management Authority” (NCWMA) har arbetat för att involvera allmänheten i beslutsfattandet i syfte att minimera motstånd. Material i undersökningen är artiklar ur dagspress, arkivmaterial från myndigheter samt observationer av offentliga möten.

NCWMA har jobbat relativt omfattande med informationskampanjer, deltagandemodeller och lokal närvaro för att kommunicera om förvarsprojektet. Trots ansträngningarna kvarstår motstånd. Katz och Miller finner huvudsakliga retoriska orsaker till det fallerade samarbetet. Det handlar dels om planering av möten. Myndigheten satte agendan och reglerade allmänhetens röst. Kommentarer från publiken tilläts i slutet av informationsmöten och kvaliteten försämrades på de kommentarer som fanns i det slutgiltiga dokumentet från mötet. Dels handlar problemen om ledorden för myndighetens kommunikation. ”Information” och ”utbildning” kan enligt Katz och Miller ses som de främsta ledorden. Vetenskaplig information skulle enligt myndigheten minimera irrationell rädsla och utbildning skulle öka acceptansen för projektet. På så vis etableras en uppfattning om män-

⁷² Buttny, Richard (2010) “Citizen Participation, Metadiscourse, and Accountability: A Public Hearing on a Zoning Change for Wal-Mart” i *Journal of Communication*, 60(4); Fiorino, Daniel J. (1990) ”Citizen Participation and Environmental Risk: A Survey of Institutional Mechanisms” i *Science, Technology & Human Values*, 15(2); McComas, Katherine A. (2001) “Theory and Practice of Public Meetings” i *Communication Theory* 11(1) s. 38.

niskor som okunniga i sak, liksom att okunnigheten i sak ses som huvudorsaken till bristen på acceptans. Vidare nämner myndigheten vikten av ”tvåvägskommunikation”, men i termer av att ”sprida information” och ”ta emot kommentarer”, vilket indikerar en transmissionsmodell för kommunikation snarare än ett reellt utbyte.

Katz och Miller sammanfattar det ovan beskrivna som en ”ingenjörsmodell” för kommunikation. De är kritiska till denna modell, eftersom den inte kan förklara varför motstånd och trovärdighetsproblem uppstår trots att ”mottagaren” har uppfattat budskapet. I stället för denna ingenjörsmodell föreslår författarna en ”retorisk” modell för riskkommunikation, inom vilken känslor (pathosappeller) och värderingar (ethosappeller) ses som likvärdiga med rena fakta (logosappeller) i kommunikationen. En retorisk modell tar enligt författarna även hänsyn till en mer komplex relation mellan de närvarande vid möten, liksom till det osagda, underförstådda. För att koppla tillbaka till det som med referens till Brigitte Mral nämns i inledningen angående ”vir bonus dicendi peritus”: En talare behöver å ena sidan gestalta sina goda intentioner genom överensstämmande språkbruk. Å andra sidan kan ett tillmötesgående språkbruk, som motsvarar förväntningarna på en trovärdig talare, dölja talarens intentioner, eller mötas av miss tankar om dolda intentioner. Katz och Millers uppfattning om detta problem är i min tolkning att riskkommunikatörers trovärdighet beror på huruvida åhörarna uppfattar en god vilja gentemot lokalbefolkningen, och huruvida talaren anses ha åhörarnas bästa intressen i åtanke. Dessa ”bästa intressen” avgörs av åhöraren, inte av talaren.⁷³ ”Ingenjörsmodellen” för kommunikation kan således fungera övertygande om åhöraren erkänner denna modell, men inte annars.

Det finns en stark potential i det offentliga mötet, om det genomförs på ett sätt som kan tillvarata dialogen. I en teoretiskt inriktad artikel av Nola Heidlebaugh, om innebörden av en retorisk offentlig dialog, anges vissa fördelar och nackdelar med dialog som koncept. Där finns ett mått av oförutsägbarhet, vilket kan uppfattas som brist på styrning och/eller som öppenhet för gemensam argumentation. Det som krävs är att möjligheter finns att fånga upp ”ny mening” då den uppstår i mötet. Det offentliga mötet kan således anses innehålla en möjlighet till att fånga ögonblicket (*kairos*) och

⁷³ Katz, Steven B., Miller, Carolyn R (1996) “The Low-Level Radioactive Waste Siting Controversy in North Carolina” i Herndl, Carl G., Brown Stuart C. (red.) *Green Culture. Environmental Rhetoric in Contemporary America*. Madison: University of Wisconsin Press, s. 133.

skapa förutsättningar för en god inventering av många olika synvinklar på en fråga, tidigt i en beslutsprocess (*inventio*). Heidlebaugh utgår ifrån att målet med offentlig dialog är ”positiv förändring i artikuleringen av en offentlig fråga” med följderna att frågan ”uppfattas och hanteras” på ett nytt sätt efter mötet. Det handlar således enligt Heidlebaugh alltid om någon form av förändring då en dialog genomförs, ifall mötet ska ge något. Hon menar att den retoriska termen *inventio* kan fungera som ledord i en sådan konstruktiv öppenhet. Målet för diskussionen bör genom *inventio* vara att inventera många möjliga argument och synvinklar på en fråga. I termer av ”hållbarhet” kan Heidlebaugh tolkas som att den retoriska dialogen ses som en medelväg mellan två ytterligheter som var för sig kan tolkas som ohållbara. Å ena sidan spontan oförutsägbarhet, då deltagarna ökar förståelse för varandra men inte åstadkommer reell förändring. Å andra sidan förutsägbarhet då talare driver sina perspektiv i fastlåsta positioner utan öppenhet att förändra sitt eget perspektiv i sak. En hållbar retorik i ett meningsutbyte skulle enligt detta synsätt innefatta en avvägning av dessa två poler. Där bör finnas välartikulerade ståndpunkter med ett lagom mått av förmåga hos deltagarna att fånga in nya idéer som bär frågan framåt. *Inventio*, menar Heidlebaugh, kan användas för att stötta innovativt tänkande.⁷⁴ Heidlebaugh ger ett exempel från ett stormöte om energi som hölls i Albuquerque, New Mexico, USA, i februari 2006. Omkring 150 deltagare från olika sektorer i samhället diskuterade möjligheterna till miljömässigt hållbar energiutveckling som samtidigt gynnar ekonomisk tillväxt. Författaren observerade mötet, hur oenighet fanns om vilken typ av formell instans som skulle skapas för att hantera frågan – en medborgarpanel eller en avdelning inom den lokala administrationen. En gemensamt accepterad lösning – ett råd under borgmästaren – uppstod som förslag då en mötesdeltagare, ur gruppen med den ena åsiktspositionen, fångade upp ett ordval från den andra gruppen men tolkade dess innebörd till fördel för det egna förslaget. Heidlebaugh menar att detta förslag formulerades som en följd av motsättningar och den retoriska situationens villkor. Talaren lyckades fånga upp villkoren på ett sätt som gynnade en konstruktiv lösning, genom att lyssna noga på motståndaren och söka en lösning. Talaren formade sitt tal genom att anpassa *inventio* tydligt efter sin tolkning av motståndarens förslag utifrån sitt eget intresse, på ett sätt som kunde accepteras av motståndaren.

⁷⁴ Heidlebaugh, Nola J (2008) ”Invention and Public Dialogue: Lessons from Rhetorical Theories” i *Communication Theory*, 18(1), s. 35.

Exemplet belyser retoriska val som kan vara relevant för en ingång i mer förståelseinriktad retorik.

Det finns många förslag från forskningen om omständigheter som kan underlätta deltagande vid stormöten, eller ”hearings”. Det handlar om förberedelser, ledning av moderator, lyssnande attityder hos deltagarna samt uppföljning efteråt.⁷⁵ Undersökningar av nordamerikanska offentliga möten visar att arrangörens trovärdighet har betydelse för huruvida deltagarna ska anse att mötet ger någonting. I det ligger dygder som öppenhet, opartiskhet och spridning av balanserad information.⁷⁶ Kathleen E. Halvorsen sammanfattar vad tidigare forskning säger om deltagarnas förväntningar på varandra: den ideala mötesdeltagaren uppträder rättvist, representerar sin intressegrupp och kan påverka beslut. Kompromissvilja och ”gott ledarskap” anses också vara något av betydelse för mötesdeltagare.⁷⁷

Genus demonstrativum

Trots alla brister påvisar intervjustudier att offentliga stormöten kan fylla några mer konstruktiva syften. Det handlar om att visa upp ett intresse för frågan: mötesdeltagarna informerar beslutsfattare, vilket leder till att beslutsfattare reflekterar ytterligare över frågan. Fokus ligger dock på att informationen får tala för sig själv snarare än på möjligheten att påverka. Det handlar alltså om att ge emfas till vissa budskap, lyfta fram dem och ge dem närvaro. Andra mindre smickrande motiv till att delta är att försena att ett beslut tas och att nätverka med likasinnade, eller att visa upp stöd för vissa personer och om att leverera smädelser gentemot andra deltagare.⁷⁸ Det här skulle ur ett retoriskt perspektiv handla om att skapa identifikation inbördes i gruppen genom att man agerar inom den demonstrativa genren mot en gemensam motståndare. En tidigare studie av den svenska platsvalsutfrågningen drog slutsatsen att positionerna i dagsläget är relativt låsta, och att den retorik som utövas framför allt kan beskrivas som *genus demonstrativum*.

⁷⁵ McComas (2001) s. 45. Se även Baker, William H, Addams, H. Lon, Davis, Brian (2005) ”Critical Factors for Enhancing Municipal Public Hearings” i *Public Administration Review*, 65(4).

⁷⁶ McComas, Katherine A. (2003) ”Citizen Satisfaction with Public Meetings Used for Risk Communication” i *Journal of Applied Communication Research*, 31(2).

⁷⁷ Halvorsen, Kathleen E. (2006) ”Critical Next Steps in Research on Public Meetings and Environmental Decision Making” i *Human Ecology Review*, 13(2) s. 152.

⁷⁸ Adams (2004) s. 46ff.

rativum, ägnad att samla den egna gruppen av likatänkande. En ”fundamental brist på förtroende” anses generera misstänksamhet mellan deltagarna om syften med att delta.⁷⁹ Möten som demonstrativ retorik är en slutsats som även finner stöd i sociologiskt inriktade studier av kärnavfallsprojektet.⁸⁰ Att ett stormöte i form av en utfrågning är demonstrativ snarare än deliberativ har också förts fram i amerikansk forskning om hearings, varav vissa med retorikinriktning. I en översikt av mötet som koncept, för författarna Karen A. Tracy och Aaron Dimick ett resonemang om att det kan finnas en brist på argumentation i offentliga möten. I stället får ”information” stor plats, vilket i sin tur leder till att övriga närvarande känner ett krav på att vara mycket kunniga för att yttra sig. Resultatet blir att fler experter i sakfrågan ges talutrymme, samtidigt som övriga deltagare upplever en otillfredsställelse med mötet.⁸¹ Deltagande betyder ur en demonstrativ synvinkel att gemensamt bära upp och ge uttryck för gruppens värderingar, snarare än att utöva inflytande över beslut. Det offentliga mötet som *genus demonstrativum* fyller en samlande funktion, kanske även genom att ena människor som tidigare varit oeniga. Mötet beskrivs som en ritual som kan skapa respekt och verka känslomässigt lugnande.⁸²

Genus judiciale

Genren *genus giudiciale*, anklagelser och försvar, behandlas inte i någon större utsträckning av tidigare forskning, men genren kan betraktas som central för förståelsen av situationer som återkommer historiskt, såsom i fallet för den här avhandlingen. Den juridiska genren behandlar tidigare inträffade händelser, vilket borde vara relevant för utfrågningen 2008 på grund av deltagarnas långa tid av arbete tillsammans. I avsnittet om tidigare samhällsforskning om kärnavfallsfrågan nämns även att massmediediskursen redan under 1970-talet karaktäriseras av anklagelser och försvar, frågan är om det gällde även för konkreta möten eller inte.

⁷⁹ Vigsø (2009) s. 122.

⁸⁰ Elam, Mark, Soneryd, Linda, Sundqvist, Göran (2010) “Demonstrating Safety – validating the new build: the enduring template of Swedish nuclear waste management” i *Journal of Integrative Environmental Sciences* 7(3).

⁸¹ Tracy, Karen, Dimock, Aaron (2004) “Meetings: Discursive Sites for Building and Fragmenting Community” i Kalbfleisch, Pamela J. (red.) *Communication Yearbook* 28. Mahwah: Lawrence Erlbaum, s. 148.

⁸² McComas, Arvai & Besley (2009).

Sammanfattningsvis går det att anta att de retoriska genrerna sammanblandas i en utfrågning, vilket innebär att ett visst yttrande kan ges flera olika genretolkningar. Ett specifikt intresse i analysen kan vara att resonera kring vilken betydelse en eventuell sammanblandning av genrer har för syftet med mötet.

2.4.2 Relation mellan talare och åhörare – språksfärer

Ända sedan riskbedömningar blev föremål för kvantitativa kalkyler, under första hälften av 1900-talet, har en skillnad noterats mellan vetenskapliga experters riskbedömningar och uppgiften att bedöma vilka risker som är acceptabla i relation till människors levnadsvillkor. Beskrivningen är att det dels finns en statistisk, opersonlig och systematiskt koherent bedömning av risk, dels en folklig personlig tradition med anknytning till vardagen – den partikulära erfarenheten.⁸³ Det ofta konfliktfyllda förhållandet mellan olika bedömningar av risk anses handla bl.a. om värdering av eventuella konsekvenser av en händelse samt om bedömningar av en händelses sannolikhet.⁸⁴

Olika former av rationalitet kan anses prägla kommunikation om risk, där den största skiljelinjen går mellan det tekniska, specialiserade språket å ena sidan och den personliga erfarenheten å andra sidan. Ett sätt att göra det möjligt att beskriva de här två formerna av logos är att tala om *teknosfär* och *demosfär*, i den betydelse som har föreslagits av Sheldon Krimsky och Alonzo Plough. De anser att riskkommunikation som forskningsfält, åtminstone i det amerikanska sammanhanget, uppstod i mitten av 1980-talet som ett försök att finna lösningar på just problem mellan teknosfär och demosfär.⁸⁵

Uppdelningen mellan olika typer av språkbruk kan beskrivas på följande sätt⁸⁶:

⁸³ Wynne, Brian (1989) "Sheepfarming after Chernobyl. A Case Study in Communicating Scientific Information" i *Environment*, 31(2).

⁸⁴ Breck, Thomas (2002) *Riskkommunikation. Dialog om det osäkra*. Stockholm: Natur och Kultur.s. 15f.

⁸⁵ Krimsky, Sheldon, Plough, Alonzo (1988) *Environmental Hazards. Communicating Risks as a Social Process*. Dover: Auburn House Publishing Company, s.2.

⁸⁶ Krimsky, Plough (1988) s. 107f.

Teknosfär

Ett språk med grund i ett juridiskt ansvar för bedömningen inför ett beslut. Risk bedöms med referens till fackspråk. Enbart det som går att bedöma enligt disciplinens terminologi räknas som relevant. Alla otydligheter utelämnas. Vetenskapliga hierarkier inverkar på val av argument.

Demosfär

Språk som grundas på att den som talar berörs av beslutet. Risk bedöms med hjälp av analogier – associationer till liknande fall än det som ska bedömas. Sunt förnuft, ”folkvet” och den privata sfären är platser där argument hämtas. Förtroende för de som talar har stor betydelse.

Ur ett retorikperspektiv kan även G. Thomas Goodnights teori om argumentationssfärer i den retoriska situationen tillämpas. Enligt Goodnight finns framför allt tre argumentationssfärer: den tekniska, den privata och den offentliga. Den tekniska sfärens retorik handlar om specialiserat språk, medan den privata handlar om personlig identifikation. Dessa sfärer inverkar på den retoriska praktiken, t.ex. genom uppfattningen om vilken publik som bör tilltalas. Den offentliga sfären i sin tur utmanar och utvecklar de övriga två sfärerna eftersom den retoriska argumentationen måste anpassas till dess forum för att uppfattas som relevanta. Inom den offentliga sfären överskrider deltagare sitt naturliga sätt att argumentera bland likar, de anpassar sitt språkbruk till situationens krav.⁸⁷

Teorier om språksfärer hjälper oss att förstå talarens utgångspunkt genom retorisk tillhörighet i ett större kollektiv av språkanvändning. Ett erkännande av demosfären i riskanalyser kräver t.ex. att det specialiserade språket görs tillgängligt för en större allmänhet, dvs. att teknosfärens språkbruk anpassas till demosfären. Bedömningsgrunderna för riskanalysen kanske även måste breddas, så att fler faktorer kan inverka på förståelsen av risk. Det här kan innebära att flera till synes motsägelsefulla riskbedömningar kan existera vid sidan av varandra. Vad som accepteras som giltig

⁸⁷ Goodnight, G. Thomas (1999) “The Personal, Technical, and Public Sphere of Argumentation: A Speculative Inquiry in the Art of Public Deliberation” i Lucaites, John Louis, Condit, Celeste Michelle, Caudill, Sally (red.) *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*. London: The Guilford Press.

kunskap om riskbedömningen avgörs från situation till situation av de som närvarar.⁸⁸

Öffentliga möten om riskfrågor antas utmana gränsen mellan sfärer, liksom själva uppfattningen om olika språksfärer. För gränsdragningen mellan sfärer kan ett problem vara en alltför teknisk utgångspunkt vid politiska beslut. Inramningen av en fråga i tekniska termer kan innebära att forskningen som ligger till grund för beslut ifrågasätts i ett senare skede av implementering. Den trovärdighet som etablerats inom det vetenskapliga kollegiet måste då återigen upprättas i den bredare samhällssfären.⁸⁹ Uppfattningen om olika språksfärer utmanas delvis av att fler människor anses vara experter och att erfarenhetsbaserad kunskap kan komplettera annan mer formellt vetenskaplig. En central fråga i det sammanhanget är hur en s.k. core-set, en kärntrupp, av experter etableras och upprätthåller sin trovärdighet.⁹⁰ Sheila Jasanoff varnar i det sammanhanget för att dela upp expertis i olika typer, när det intressanta i själva verket är hur olika definitioner av expertis etableras kommunikativt:

Nor is there an objective Archimedean point from which an all-seeing agent can determine who belongs, and who does not, within the magic ring of expertise /.../ If we regard the very formation of expert 'core-sets' as a political phenomenon, the attention inevitably has to focus on the processes by which such sets are created, maintained, patrolled, and protected.⁹¹

Det kommer att framgå av analysen nedan att aktörer, i form av individer eller organisationer, kan förhålla sig på olika vis till att en dialog uppstår som luckrar upp gränserna mellan olika sfärer. En fråga är om det överhuvudtaget är fruktbart att upprätthålla synsättet på olika sfärens språkbruk. Teorier om språksfärer hjälper oss visserligen att göra distinktioner mellan huvudsakliga skillnader i människors argumentation. Men en teoretisk uppdelning leder även en undersökning i en viss riktning, då vi kanske tenderar att förstärka förutfattade meningar om människors språkbruk utifrån ex-

⁸⁸ Plough, Alonzo, Krimsky, Sheldon (1987) "The Emergence of Risk Communication Studies: Social and Political Context" i *Science, Technology, and Human Values*, 12(3/4), s. 7ff.

⁸⁹ Goodnight (1999).

⁹⁰ Jasanoff, Sheila (2003) "Breaking the Waves in Science Studies: Comment on H.M. Collins and Robert Evans, 'The Third Wave of Science Studies'" i *Social Studies of Science*, 33(3).

⁹¹ Jasanoff (2003) s. 394f.

empelvis social och yrkesmässig tillhörighet. Särskilt i takt med att människor blir mer välutbildade, i kombination med en strävan att sammanblanda teknosfär och demosfär, finns anledning att reflektera över det fortsatta värdet med teoretiska kategoriseringar.

En möjlig strävan efter att sammanblanda teknosfär och demosfär kan sättas i relation till två huvudsakliga utvecklingstendenser. Dels har aktörer med ansvar för t.ex. större industrietableringar som involverar miljöriskbedömningar, av bl.a. rättsliga och pr-motiverade skäl, sett behovet av att möta allmänheten för att skapa acceptans för projekt. Dels har myndigheter och styrande församlingar såsom regering och kommuner sett behovet av att öka människors inflytande över dessa typer av beslut av rättsliga och politiska skäl.⁹² Frågan om vilken relation som kan och bör upprätthållas mellan företeelserna riskbedömning och riskkommunikation kan ses som nära relaterad till frågan om gränsdragning mellan experter och allmänhet som behandlas ovan. Riskbedömning kan ske före kommunikation, men kommunikation mellan samhällsfärer kan även ses som avgörande för riskbedömningen.⁹³ Studier av dialog som form för möten visar att olika funktioner för riskkommunikation sammanblandas. Information, marknadsföring och behovet av ömsesidigt förtroende flyter in i varandra. Information och strategisk kommunikation kan fylla vissa viktiga funktioner i syfte att exempelvis informera om hälsorisker. Strategier för kommunikation anses dock orsaka misstro och försvåra den demokratiska processen i den typ av riskkommunikation som t.ex. kärnavfallsfrågan handlar om, då människor förväntar sig mer utav delaktighet i själva riskbedömningen.⁹⁴ Det förekommer ofta att demosfär och teknosfär företräder motstridiga uppfattningar om vilken relation som bör etableras mellan riskbedömning och riskkommunikation. Alan Irwin menar, i referens till exempel från Storbritannien, att det han kallar ”’new’ scientific governance” framför allt handlar om att skapa förtroende mellan de två sfärerna och sträva efter konsensus, men att detta ofta sker på teknosfärens villkor.

⁹² Löfstedt, Ragnar, Boholm, Åsa (2009) ”The Study of Risk in the 21th Century” i Löfstedt, Ragnar, Boholm, Åsa (red.) *The Earthscan Reader on Risk*. London: Earthscan, s. 7ff.

⁹³ Lidskog, Rolf, Sundqvist, Göran, Uggla, Ylva (2005) *Risk, expertis och demokrati. Allmänhetens inflytande i samhällets riskhantering*. Göteborg: Göteborgs universitet. STS Reports nr 10, s. 14ff.

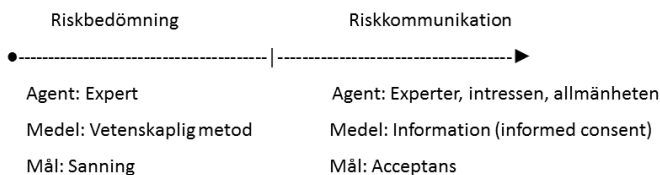
⁹⁴ Renn, Ortwin (2008) *Risk governance: coping with uncertainty in a complex world*. London: Earthscan, s. 203-208, Breck (2002) s. 86ff.

Situationen karaktäriseras av:

[T]he manner in which they blend modernistic assumptions of sound science, institutional control and administrative rationality with a language of two-way dialogue, transparency and 'taking citizen concerns seriously'.⁹⁵

José Luis Ramírez påpekar i det svenska sammanhanget att det dialogiska ofta i praktiken handlar om "hur myndigheter och experter i samhällets tjänst ska kunna vinna tilltro till sina planer".⁹⁶

Ur retorisk synvinkel har de amerikanska forskarna Jeffrey T. Grabill och W. Michele Simmons kategoriserat två typer av riskkommunikationsdialoger som kan uppstå. På liknande sätt som Katz och Miller (1996) ovan ifrågasätter Grabill och Simmons värdet av den s.k. transmissionsmodellen för kommunikation. Den tekniska dialogen anses vara monologisk till sin karaktär, då vetenskapliga experter informerar en lekmanpublik. Här ligger betoningen på pedagogiska förklaringar av vetenskaplig information. Utbytet ska, enligt författarnas tolkning av modellen, inte tillföra någon ny kunskap, men förmedla tidigare uppnådda resultat (det givna) på ett trovärdigt sätt. De presenterar följande modell för s.k. teknokratisk retorik⁹⁷:



"Traditionell" modell för riskkommunikation, Grabill och Simmons (1998) s. 425.

⁹⁵ Irwin, Alan (2006) "The Politics of Talk: Coming to Terms with the 'New' Scientific Governance" i *Social Studies of Science*, 36(2) s. 303f.

⁹⁶ Ramirez (1995a) s. 285.

⁹⁷ Grabill, Jeffrey T., Simmons, Michele W. 1998. "Toward a Critical Rhetoric of Risk Communication: Producing Citizens and the Role of Technical Communicators" i *Technical Communication Quarterly*, 7(4) s. 425.

Talarens uppgift tolkas i en traditionell modell som en mer eller mindre pedagogisk förmedling av givna riskbedömningar. Problemet, menar författarna, med denna modell har att göra med en alltför snäv uppfattning om sammanhanget då information överförs. Människor bedömer inte enbart informationen, utan även talarens trovärdighet, dennes karaktär och institutionella tillhörighet. Åhöraren ingår i sin tur i ett sammanhang som inverkar på tolkningen av informationen. Dessa kontextuella faktorer utesluts ur den traditionella modellen där riskbedömning anses ske före riskkommunikation.⁹⁸

Grabill och Simmons efterlyser en kritisk retorikanalys av riskkommunikation med tre huvudsakliga inriktningar. De vill för det första hävda att riskkommunikation inte går att skilja från riskbedömning. Det som av talaren bedöms som giltig kunskap i riskbedömningen kommer enligt dem att speglas i de retoriska valen. För det andra vill de se att större hänsyn tas till maktaspekter i riskkommunikation. För det tredje efterlyses fler tekniska kommunikatörer med rätt kompetens att bedriva riskkommunikation. Avhandlingen kommer att anknyta främst till den första av dessa inriktningar, eftersom den kunskapsbyggande inriktningen av retorik kommer att behandlas nedan i teorikapitlet. Det författarna benämner som kritisk riskretorik kan bedrivas som ett komplement till den teknokratiska modellen och bör baseras på ett antal principer enligt Grabill och Simmons. Ett mer kritiskt perspektiv kan både tillämpas i retorisk praktik, av deltagare i möten samt i analys av möten. För det första betonas retorikens betydelse för kunskap, dvs. för riskbedömningen. Kontrovers och en mångfald av perspektiv på en riskfråga bör inte betraktas som ett problem att lösa, utan snarare som nödvändiga bidrag till meningsfull riskkommunikation. Kritisk riskretorik bör vidare fokusera på maktförhållanden, närmare bestämt på frågor om vilka intressen som gynnas av beslut samt vilka som talar och tystas i situationen. Slutligen bör en kritisk retorik se riskbedömningen och kommunikationen i sin kontext av sociala och politiska relationer.

Simmons vidareutvecklar tillämpningen av en kritisk riskretorik i boken *Participation and Power: Civic Discourse in Environmental Policy Decisions* (2007). Boken beskrivs som ett resultat av ett längre forskningsprojekt, en fallstudie av beslutsfattandet kring hanteringen av militärt, miljöfarligt avfall i Newport, Indiana, USA, kring 1999. Syftet med fallstudien var att studera hur deltagande i riskbeslut definieras och tillämpas av offentliga in-

⁹⁸ Grabill, Simmons (1998) s. 421ff.

stitutioner. Författaren ställer ett flertal frågor utifrån ett övergripande intresse för hur beslutsfattare och allmänheten i form av olika grupperingar interagerar. Hon studerar även huruvida tekniska kommunikatörer bidrar till att lösa det problem som finns med att skapa ett jämlikt deltagande. Med ”kritik” avser Simmons att i första hand identifiera ojämlika maktförhållanden, för att därefter föreslå konkret förändring. Metoden som Simmons tillämpar, ”Institutional Critique”, inkluderar huvudsakligen närläsning av dokument i samband med möten med syfte att finna hur riskkommunikation praktiseras, vilka som bjuds in och vilka som exkluderas, hur ”allmänheten” definieras samt hur allmänhetens kommentarer inkluderas i slutdokument. Beslutsfattarens retorik jämförs därefter med yttranden som ifrågasätter eller går i konflikt med officiell policy, muntliga och skriftliga. Ett flertal tillvägagångssätt tillämpas för att ge en bred förståelse av situationen, med influenser av etnografisk metod: deltagande observation av möten, textanalys samt intervjuer. Simmons sammanfattar sina resultat i tre huvudsakliga modeller som beskriver allmänhetens deltagande i beslutsprocessen. Ansvariga för beslut tenderar för det första att bedriva en intensiv envägs-kommunikation för att genom informationskampanj påverka människors uppfattningar i linje med den redan engagerade tekniska expertisen. Eller så hålls mer inkluderande möten och människor ges möjlighet att kommentera beslutsunderlaget, men utan reellt inflytande över beslutet i sin slutgiltiga form, vilket illustreras i den andra modellen. I den tredje modellen påverkar allmänheten beslut indirekt, t.ex. genom kontakt med politiker högre upp i beslutshierarkin som i sin tur genomdriver förändring nedåt i organisationen.⁹⁹

Simmons utformning av modeller för riskretorik bygger på Craig Waddells tidigare forskning. Waddell har bl.a. studerat närmare hur människor, med hjälp av forskare, informerar sig inför beslut i komplexa teknologiska kontroverser. I artikeln ”The Role of *Pathos* in the Decision-Making Process: A Study in the Rhetoric of Science Policy” (1990) får *pathos* appellera utrymme som förklaringsgrund. Waddell hävdar, i Aristoteles anda, att dessa är en fundamental del av övertygandeprocessen. Det går således inte att utesluta känslorargument. Talare som försöker utesluta någon del av triaden *ethos*, *logos* och *pathos* kommer helt enkelt inte att klara av att argumentera övertygande, vilket i förlängningen kan öppna fältet för

⁹⁹ Simmons, Michele W. (2007) *Participation and Power. Civic Discourse in Environmental Policy Decisions*. Albany: State University of New York Press.

t.ex. demagoger. Frågan är: Vilken typ av känslouppeber är viktiga i samhällsdialog om riskfrågor? Är känslorna helt irrationella, dvs. skilda från logosargument, eller finns ”rationella känslor”? Waddell menar att det finns fördomar mot pathosupppeber samt att ethos-, pathos- och logosupppeber ofta sammanblandas. Hans fallstudie rör deltagande vid moratorium om universitetet Harvards potentiellt miljö- och hälsofarliga DNA-forskning, 1976-77 i Massachusetts, USA, med fokus på en debatt mellan experter för och emot forskningsprojektet, som arrangerades av Cambridge Experimentation Review Board (CERB) 23/11 1976, med ca 30 deltagare. Material för undersökningen är arkivmaterial samt intervjuer med deltagare vid debatten. Med stöd i intervjumaterialet, kombinerat med en retorikanalys av yttranden vid debatten, hävdar Waddell att vad mötesdeltagare avvisar som ”känslouppeber” bör beskrivas som vad de snarare uppfattar som ”opassande känslouppeber”. Waddell illustrerar hur värderingar av passande känslouppeber och talares karaktär är underförstådda i enthymem, även om de har en till synes logosbetonad upppeber.¹⁰⁰

I ”*Saving the Great Lakes: Public Participation in Environmental Policy.*” (1996), sammanfattar Craig Waddell fyra modeller för möten mellan teknosfär och demosfär:

- **Teknokratiskt:** Ingen kontakt sker mellan sfärerna. Beslut tas i sakfrågan av specialister inom vissa relevanta ämnesområden.
- **Ensidigt:** Kontakt mellan sfärerna sker genom att expertkunskap överförs från teknosfären till demosfären.
- **Interaktivt:** Den ensidiga modellen kompletteras av att värderingar och känslor överförs från demosfären till teknosfären.
- **Konstruktionistiskt:** Alla deltagare, oavsett tillhörighet, kommunicerar kunskap, värderingar och känslor, dvs. anses utöva en bredare retorik genom ethos, pathos och logos. Den här modellen luckrar upp gränserna mellan sfärer och erkänner såväl allmänhetens tillägnade kunskap som experters värderingar och känslor.¹⁰¹

¹⁰⁰ Waddell (1990).

¹⁰¹ Waddell, Craig (1996) “Saving the Great Lakes. Public Participation in Environmental Policy” i Herndl, Carl G, Brown, Stuart C. (red.) *Green Culture. Environmental Rhetoric in Contemporary America*. London: The University of Wisconsin Press.

Vad som händer med rollerna i beslutsprocessen när den konstruktionistiska modellen får genomslag är till viss del en öppen fråga. En möjlighet är att sfärerna sammanfogas i varandra och att varje enskild person kan kombinera språkbruk från flera sfärer i sin talarroll. Exempel på vilka talarroller som kan uppstå när vetenskaplig expertis blandas med politik och andra intressen är den "politiska entreprenören", "intresseplaneraren" eller "policyanalytikern".¹⁰²

Det finns två huvudsakliga invändningar mot att konstruera modeller för deltagande, enligt Simmons (2007). För det första förstärks motsättningen mellan "allmänhet" och "experter" eftersom modellerna bygger på dessa ordval i sin konstruktion. "Allmänheten" tenderar även att beskrivas onyanserat. För det andra skapar modeller för deltagande en uppfattning om att dessa går att skilja åt, när det i praktiken är så att olika typer av retorik sammanblandas. En "konstruktionistisk" modell är därför svår att återskapa. Simmons skissar i stället retorikens roll i att hjälpa en teknisk kommunikator med att inventera argument och perspektiv på en fråga inför beslut. Målet med ett retoriskt bidrag till riskbeslut bör enligt henne vara att samla in och systematisera så många relevanta bidrag till beslutsunderlaget som möjligt. Hon tar intryck av forskningsfältet "participatory design", med svenskt ursprung.¹⁰³ Tre uppgifter formuleras för den tekniska kommunikatorn, som närmar sig retorikkritikerns uppgifter:

- Maktkritik: Mål att a) ge tillgång till beslutsprocessen b) inkludera synpunkter i beslutsunderlag. Frågor: Hur sker lyssnande? Vilken substans finns i diskussioner? Huruvida synpunkter inkluderas i slutligt underlag för beslut.
- Deltagandekritik: Mål att inkludera ett så brett antal synpunkter som möjligt i deltagande. Frågor: Huruvida de berörda tillfrågas. Vilka deltar (och hur) i diskussioner? Finns ohörda röster och hur kan de inkluderas?

¹⁰² Jfr Throgmorton, James A. (1996) *Planning as Persuasive Storytelling. The Rhetorical Construction of Chicago's Electric Future*. London: University of Chicago Press Ltd, kap. 2.

¹⁰³ Se t.ex. Ehn, Pelle, Nilsson Elisabeth M., Topgaard, Richard (red.) (2014) *Making futures: marginal notes on innovation, design, and democracy*. Cambridge, Mass: The MIT Press.

- Beslutsprocess: Mål att fokusera på policy som en process, inte som en färdig produkt. Frågor: När förekommer deltagande? Hur samlas synpunkter in?¹⁰⁴

Givetvis finns i den amerikanska forskningen om riskretorik ett engagemang för en utvecklad demokratisering av beslutsprocesser. Delvis bör dock denna forskning ses i sitt kulturella sammanhang, i en jämförelse med svenska förhållanden måste viss hänsyn tas till skillnader t.ex. vad gäller lagstadgat deltagande. Det är inte heller givet att allmänhetens deltagande i beslut är nödvändigt eller ens försvarbart, beroende på vilken form av demokrati som tillämpas vid beslut. En fördjupning av de formella förutsättningarna för att tillämpa amerikanska resultat på den svenska situationen görs dock inte i denna avhandling.

2.4.3 Retorisk kris

För att binda samman talsituationen med riskkommunikation och dialog kan hjälp tas av terminologi från konceptet retorisk kris. Tankar om retoriska kriser har utvecklats på två framträdande sätt – som ett sätt att förstå riskkommunikation samt som ett sätt att förstå hur samhällsprojekt drivs framåt respektive hindras. Några termer, som kommer att användas i följande delstudier, introduceras här.

Retorisk kris som fallerad riskkommunikation

Harrisburgolyckan som inträffade 1979 i Pennsylvania, USA och även fick konsekvenser för den svenska kärnkraftsdebatten, har studerats av Farrell och Goodnight som en retorisk kris. De menar att en sådan inträffar då tidigare fungerande sätt att hantera en viss typ av retorisk situation inte längre ger förväntat resultat. Talare misslyckas med att finna adekvata sätt att skapa mening. En viss kommunikationspraktik, ett kommunikativt mönster, eller en kommunikationsfilosofi vacklar:

Previously functional practices of communication and techniques of persuasion break down, proliferating disbelief when informed consensus is demanded, foreclosing options when cooperative action is seen as vital. /.../

¹⁰⁴ Simmons, Michele W. (2007), s. 19.

Unlike a rhetorical exigence, the crisis does not so much 'invite' discourse as defy it.¹⁰⁵

Tidigare fungerande kommunikativ praxis och sätt att komma överens bryter samman, vilket förhindrar gemenskap och samarbete. Idén om retoriska kriser i den bemärkelsen utgår från tanken att det, åtminstone i teoretisk mening, finns ett tillstånd före kris som karaktäriseras av kommunikativ harmoni som verkar uppbyggande för mänskliga relationer, liksom att de retoriska valen bör sträva efter "cooperative action". Då ett gemensamt språkbruk saknas, t.ex. då skilda kulturella grupper möts, präglas de retoriska situationer som uppstår av kommunikativa utmaningar. För att jämföra med idéer om dialog som företeelse har Scott C. Hammond, Rob Anderson och Kenneth N. Cissna beskrivit vad de kallar en spänning mellan *convergent* och *emergent dialogue*. Dialog kan arrangeras för att skapa konvergens mellan olika ståndpunkter, men även ses som någonting oväntat.¹⁰⁶

I fallet med Harrisburgolyckan satte teknosfärens språkbruk gränser för vad som kunde åstadkommas retoriskt, vilket även blottade motsägelser inom den kommunikationsfilosofi som normalt användes inom teknosfären. Flera kommunikationsproblem fanns som alla hade att göra med källornas trovärdighet. Ett problem var att journalister inte kunde bedöma vetenskaplig validitet, ett annat var att vetenskapliga experter inte kunde förstå journalisternas frågor. För det tredje kunde regeringstjänstemän inte bedöma vilken information som var viktig att gå ut med och vad som kunde stanna i deras vetenskap. Uttalanden från de ansvariga på kärnkraftverket var otillräckliga. Sammanfattningsvis var det svårt att skapa sig en bild av situationen utifrån kommunikationen – och detta samtidigt som kommunikationen var avgörande för en förståelse av situationen. Den interparadigmatiske splittringen, dvs. oenigheten mellan olika forskningstraditioner, bidrog ytterligare till att experter misslyckades med att lugna allmänheten. Den retoriska krisen var enligt Goodnight så allvarlig att den hindrade en

¹⁰⁵ Farrell, Thomas B., Goodnight, G. Thomas (1981) "Accidental Rhetoric: The Root Metaphors of Three Mile Island" i *Communication Monographs*, 48(4) s. 272f.

¹⁰⁶ Hammond, Scott C., Anderson, Rob, Cissna, Kenneth N. (2003) "The Problematics of Dialogue and Power" i Kalbfleisch, Pamela J. (red.), *Communication Yearbook* 27. London: Lawrence Erlbaum Associates, s. 141f.

fortsatt utveckling av den amerikanska kärnkraften. Den ledde även till att forskningsfältet kriskommunikation etablerades.¹⁰⁷

I närtid har Craig Allen Smith (2003) sammanfattat fyra möjliga indikatorer på retorisk kris:

- Kommunikationen skapar problem eller anses inte längre passande.
- Talarens kommunikation och agerande stämmer inte överens.
- Publiken i den retoriska situationen betraktas inte som den mest kompetenta för talaren (dvs. inte kapabel att åstadkomma förändring).
- Lösningen på ett retoriskt problem anses i förlängningen leda till en ny retorisk kris.¹⁰⁸

Craig Allen Smith studerar specifikt anklagelser och försvar i Clintons ”Lewinsky-affär” och hur en retorisk kris ofta innebär retoriska dilemman, då varken förekommande eller andra möjliga strategier verkar vara lösningen på problemet. Nya strategier leder till nya problem.

Idén om att ett tillstånd av harmoni existerar före en krissituation kan uppfattas som ett hypotetiskt snarare än ett faktiskt sådant. Situationen före kris handlar om kontroll, en krissituation handlar om störning och förlusten av kontroll. Antropologen Victor Turner har beskrivit krisen som en händelse då en ny sanning uppenbaras, som en tröskelfas mellan olika relativt stabila tillstånd. Det är ett kreativt tillstånd då nya relationer och idéer kan uppstå. Ett positivt tillstånd, men hotande för status quo. För att minska krisens verkningar krävs enligt Turner begränsande mekanismer, på både informell och formell nivå, som tar hand om krisens orsaker och minimerar dess verkan. Turners beskrivning av krisfaserna lägger särskild fokus på denna begränsande fas, eftersom den utmanar och synliggör gruppens symboliska praktik. Orsakerna till krisen måste identifieras och hanteras, hän-

¹⁰⁷ Goodnight, G. Thomas (2008) ”Rhetoric, Reflection, and Emancipation: Farrell and Habermas on the Critical Studies of Communication” i *Philosophy & Rhetoric*, 41(4) s. 435.

¹⁰⁸ Smith, Craig Allen (2003) ”Bill Clinton in Rhetorical Crisis: The Six Stages of Scandal and Impeachment” i Denton, Robert E., Holloway, Rachel L. (red.) *Images, scandal and communication strategies of the Clinton presidency*. Westport: Praeger Publishers, s. 173f.

delseförloppet som ledde fram till kris återskapas och ansvar utkrävas. Enligt Turner följs den begränsande fasen av en återintegrerande fas, då gruppen samlas och inkluderar de tidigare störande inslagen.¹⁰⁹

Utifrån ett retoriskt perspektiv har förlusten av kontroll beskrivits av Alan G. Gross som ”utdraget reflektiv”, vilket länkar samman krissituationen, då den sociala ordningen omformas, med ett emancipatoriskt motiv. Gross beskriver hur samhällelig oro uppstod i Farmington, West Virginia, USA, då en grupp gruvarbetare krävde att få kompensation för sina lungproblem, trots att en strikt medicinsk bedömning av deras tillstånd inte kunde användas som stöd för kraven på kompensation. Gross illustrerar hur riskbedömningar utvecklas som förhandlingar mellan arbetare, medicinsk expertis, industri och myndigheter. Samhällsoron genererade nya definitioner av sjukdom som gynnade gruvarbetarnas intressen av att bli kompenserade för det som faktiskt inte kunde bevisas enligt strikt medicinsk diagnostisering. Enligt Gross skedde i fallet en demokratisering av sjukdomsbedömning genom ändrad lagstiftning på området företagshälsövård.¹¹⁰

Pro- och antirörelse

Ett annat angreppssätt på konceptet retorisk kris finns hos Leland M Griffin, som i artikeln *The Rhetoric of Historical Movements* (1952) etablerade studier av ”retoriska rörelser”, ungefärligt beskrivet som någonting som inträffar då en grupp människor söker förändra status quo, vilket eskalerar och senare leder till någon form av avslut då rörelsen avstannar. Griffin skiljer mellan ”*pro* movements” och ”*anti* movements”. ”Pro-rörelsen” försöker etablera acceptans för en idé eller en institution, medan ”antirörelsen” försöker ändra uppfattningen om eller helt förändra och/eller ersätta en idé eller institution med någonting annat. Den ”retoriska krisen” i Griffins mening inträffar då talare i den ena eller andra typen av grupp lyckas störa den tidigare existerande balansen i kommunikationen, krisen pågår sedan till dess rörelsen fullbordas och avslutas.¹¹¹

¹⁰⁹ Turner, Victor (1974) *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca: Cornell University Press, s. 37ff.

¹¹⁰ Gross, Alan G. (2006) *Starring the text. The Place of Rhetoric in Science Studies*. Carbondale: Southern Illinois University Press, s. 153, 157.

¹¹¹ Griffin, Leland M (1952) ”The Rhetoric of Historical Movements” i *Quarterly Journal of Speech*, 38(2), s. 184ff.

Det här sättet att se på hur olika diskurser formas och omformas rimmar väl med andra idéer ur retorikstudier av det som sker i offentligheten: opinionsbildning ses exempelvis inte som en process där aktörer framställs som tydliga sociala kategorier, utan i stället främst som språklig praktik grundad i vissa händelser där en rörelse ”dialogiserar” saken genom att introducera nya perspektiv. Retoriska situationer uppstår i relationen mellan rörelser, samtidigt som varje retorisk situation kan ses som en enskild händelse med möjlighet till förändring.¹¹²

En beskrivning av två olika typer av krisförlopp, som kan fungera som sammanfattning av de två typerna av kriser som beskrivits ovan, finns hos Murray Edelman i relation till politisk kommunikation. Samhällskrisen kan för det första orsakas av ett problematiskt agerande som eskalerar över tid och slutligen bryter samman. Den harmoniska situationen före kris, såsom beskrivet av Farrell och Goodnight, har enligt Edelman vissa inslag som förbådar kris, men inte uppfattas tillräckligt tydligt. För det andra kan kris orsakas av att människor tar till orda, i en kollektiv protest, i likhet med Griffins beskrivning av pro- och antirörelse. Edelman tar även upp en tredje typ av kris, *den iscensatta krisen*, som skapas för att ge en viss retorisk effekt.¹¹³

Sammanfattningsvis har detta kapitel gett en genomgång av tidigare forskning som kan ha betydelse för att förklara vad som sker i möten om hantering av det högaktiva använda kärnbränslet. Det rör sig dels om forskning kring riskkommunikation, där temat retorik behandlas i relation till tolkningar och tillämpningar av Habermas teori om kommunikativt handlande. Dels rör det sig om forskning inom flera olika områden som tidigare har behandlat kärnavfallshanteringens samhällsvetenskapliga aspekter, utan att beröra retorik direkt. Tidigare retorikforskning om dialog finns på svensk grund, men inte specifikt om utfrågningar eller den typ av samhällsdialog och riskkommunikation som behandlas i avhandlingen. Amerikansk retorikforskning har i större utsträckning behandlat både kärnavfallsfrågan och utfrågningar som form för dialog. Det kan även anses relevant att anknyta till en del tidigare forskning om sociala rörelser och ”retoriska kriser” som kan hjälpa till att förklara vad som sker kring mötesituationer.

¹¹² Hauser, Gerard A.(1999) *Vernacular Voices. The Rhetoric of Publics and Public Spheres*. Columbia: University of South Carolina Press, s. 64, 104, 115ff.

¹¹³ Edelman, Murray (1977) *Political Language. Words That Succeed and Policies That Fail*. London: Academic Press, s. 45ff.

3. Retorisk dialog

Följande kapitel har tre inriktningar i förhållande till avhandlingens frågeställningar. Inledningsvis är syftet med avsnitt 3.1 att ringa in ett retoriskt perspektiv på dialog, vilket kan vara relevant för att förstå ett dialogmöte som retorisk händelse. Därefter förs ett resonemang kring olika synsätt på retorik i förhållande till dialog/monolog, som kan ge teoretisk inblick i retorisk praktik som en mer eller mindre dialogisk företeelse. Jag vill använda den teoretiska diskussionen om monologisk och dialogisk retorik för att fånga innebörden av ”retorisk dialog”. Slutligen presenteras i 3.3 en möjlig uppdelning av retoriska dialogtyper, beroende på grad av öppenhet/slutenhet. Avsikten med avsnitt 3.3 är att skissa på en tillämpning av teorin som sedan kan prövas i analysavsnittet.

3.1 Retoriken och dia-logos

Inledningsvis kan det vara till hjälp att skilja mellan två huvudsakliga betydelser av ordet dialog. Ordboksdefinitionen anger att vissa situationer karakteriseras av dialog som form: samtal mellan två eller flera personer, eller åsiktsinriktningar.¹¹⁴ Vi kan tänka oss olika former för dialog i detta avseende, t.ex. debatt eller förhandling. Jag återkommer till den här betydelsen i avsnitt 3.3, i avsikt att pröva dialogtyper mot materialet. Först vill jag anknyta till en idéhistorisk uppfattning om dialog i betydelsen dia-logos – förnuft genom tal och tanke. Betydelsen av dia-logos skiljer sig från ordboksdefinitionen av dialog, eftersom den är långt mer omfattande. Argumentationen om dialogens betydelse för kunskapsbildning har vunnit stort erkännande inom flera vetenskapsområden under 1900-talet, en betydande del av forskning om människan inspireras av denna idé. Det har på så vis skett en nutida återkoppling till en antik uppfattning om logos. José Luis Ramirez refererar till Aristoteles ”Politiken”:

Vad Aristoteles talar om är människans nödvändiga förmåga att formulera sina tankar genom tal (dia lógos). Och detta är det som ger möjlighet att uppfatta det goda och det rätta.¹¹⁵

Innebörden av citatet kan ses som att grunden för ett mänskligt samhälle läggs genom förståelse som möjliggörs av tal och tanke. De tidigaste retorikteorierna föddes i ett sammanhang då *logos* samlade tal, förnuft och

¹¹⁴ <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/dialog>, 2016-04-29.

¹¹⁵ Ramirez (1995b) s. 124.

tanke i en gemensam innebörd. En uppfattning om innebörden av logos som sammanfattas av Robert L. Scott i en artikel om retorikens kunskapsbringande funktion:

From the universal mind (logos), man's mind (logos) can reason (logos) to bring forth speech (logos).¹¹⁶

Enligt den här uppfattningen ses kunskapsbildning som ett samspel mellan tanke, förnuft och tal, med retorik som ett sätt att hantera logos. Sokrates benämning *rhētorikē* i Platons verk ämnar till att benämna sofisternas verksamhet. Även om termen i sitt sammanhang kunde tolkas pejorativt, fångade den in en verksamhet som därmed fick ett samlande namn.¹¹⁷ Såsom beskrivet av Andrea A. Lunsford och Lisa S. Ede finns inte minst en koppling mellan nutida erkännande av dialogens betydelse för kunskap och Aristoteles uppfattning om retorik.¹¹⁸ Maria Wolrath Söderberg har på svensk grund framhållit Aristoteles tankar om retorik som verktyg för att nå kunskap i osäkra frågor, där givna lösningar inte går att finna på problem. Hon har även framfört att Aristoteles teorier om retorik (särskilt i förhållande till topos-läran) kan ses som systematisering och utveckling av ett äldre, sofistiskt tänkande om hanteringen av logos.¹¹⁹

En grundläggande betydelse av dialog utifrån en retorikvetenskaplig synvinkel kan således ses som att tal, tanke och förnuft sammanlänkas. Till denna bild av retoriken som en del av dia-logos hör även uppfattningen att dialogen som form öppnar upp för mer eller mindre dolda motsättningar mellan människors världsbilder. Eftersom människors uppfattningar av sin omvärld ofta kan uppfattas som motsägelsefulla kan språket anses omfattas av "antilogik":

¹¹⁶ Scott, Robert (1999) "On Viewing Rhetoric as Epistemic" i Lucaites, John Louis, Condit, Celeste Michelle, Caudill, Sally (red.) *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*. London: The Guilford Press, s. 136.

¹¹⁷ Schiappa, Edward (1999) *The beginnings of rhetorical theory in classical Greece*. New Haven: Yale University Press, s. 27f.

¹¹⁸ Lunsford, Andrea A., Ede, Lisa S. (2014) "Om distinktioner mellan klassisk och modern retorik" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 68, s. 26.

¹¹⁹ Wolrath Söderberg, Maria (2012) *Topos som meningsskapare: retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*. Örebro universitet, s. 45, 56f.

Antilogic, therefore, serves to highlight difference not as drawback but as a fact of social life; and, in response to this fact, it posits argument as the species of dialogue designed for the successful accommodation of unavoidable differences.¹²⁰

Citatet sammanfattar en uppfattning inom nutida retorikteori som har betydelse för uppfattningen om vilken grad av samsyn som kan åstadkommas då människor möts. Dialogen främjar att olikheter oundvikligen kommer upp till ytan – argumentation ses därför som ett verktyg då motsättningar måste överbryggas.¹²¹

Vad som ovan beskrivs som ”antilogik” har länge kritiserats inom den västerländska filosofin och kunskapsteorin. Det kan därför betonas att antilogiken i denna avhandling inte ses som en normativ utgångspunkt, men som en verklighetsbeskrivning. Syftet med att betona antilogiken är att fånga kunskapandets mångfald och svårgreppbarhet.¹²² Vi måste alltid vara medvetna om att potentiellt motstridiga argument finns kring varje del av det vi håller för sant. Denna grundläggande insikt om retorisk argumentation inverkar på hur vi kan se på oss själva som talare i diskussion med andra. Vi kan visserligen utgå från att vi företräder en sanning, men vi måste vara beredda på att denna sanning kommer att ifrågasättas. Dialogen som företeelse innebär på så vis en ironi. Strävan efter sanning i det mänskliga mötet utmanas av att mötet i sig speglar den givna sanningens omöjlighet.

En nutida strömning inom språkfilosofin, ”dialogismen”, framhäver dialogens förklaringsvärde för kunskapsbildning. Dialogismens företrädare framhäver att människans perspektiv alltid präglar uppfattningen om omvärlden, med språket som medium. Perspektiv kan ses som mer eller mindre stabila över tid, men ett visst yttrandes mening i en specifik situation kan inte avgöras *a priori* utan når sin styrka i situationen. Varje yttrande ses även som en del i ett skeende med historia och framtid: yttrandet ses som ett svar på tidigare yttranden, samtidigt som det föregriper följande yttrande.¹²³

Utanför akademien har tankar om dialogens betydelse också funnit fäste, inte minst inom det område som är tema för denna avhandling. Offentlig

¹²⁰ Medelson, Michael (2002) *Many sides: a protagorean approach to the theory, practice and pedagogy of argument*. Dordrecht: Kluwer Academic, s. xvi.

¹²¹ Mendelson (2002) s. 7, 49f.

¹²² Ibid s. 23-28.

¹²³ Linell, Per (1998) *Approaching Dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 48.

förvaltning är, såsom nämns i inledningen, reglerad genom krav på dialogmöten inför beslut som rör miljöriskfrågor. Den dubbla betydelse som nämns ovan av ordet (mellan formell ordväxling och mer existentiellt orienterad kunskapsbildning) komplicerar dock ordets användning och kan möjligen leda till strategisk tillämpning i syfte att vinna tilltro till redan fattade beslut. Ordet ”dialog” kan uppfattas som laddat med värden som deltagande, jämlikhet, förståelse, genuina möten och åsiktsutbyten. Frågan är huruvida aktörer använder sig av associationerna kring ordet dialog för att vinna tillit. Retorikens idéhistoria, med dess ”antilogik” och redogörelse för människans motstridiga perspektiv, riktar dock tanken mot dialogen som ett risktagande snarare än som en symbol för tillit, med retoriken som ett verktyg för att hantera deltagandets risker.

För att göra en koppling till temat för avhandlingen så har det inom riskforskningen uppmärksammats att människors i många fall osäkra bedömningar av relationen mellan riskkällan och dess verkan är avgörande för riskbedömningen.¹²⁴ Hantering av använt kärnbränsle kompliceras av osäkerhet på flera plan. Delvis kan osäkerheten stärkas av den långa tidsrymden för projektet, samt av att många olika vetenskapliga inriktningar blandas med samhällseliga etiska ställningstaganden. Deltagarna är tvungna att tala om saken för att komma till ett beslut, men allt som sägs kommer att kunna ifrågasättas utifrån villkoret att osäkerheten är stor, i likhet med ”dialogens ironi” som nämns ovan. Många intressegrupper deltar som alla har budskap att framföra. Svensk Kärnbränslehantering (SKB) är t.ex. nödgade att argumentera för sitt arbetssätt och sina val. Industrin har sina intressen. Andra aktörer framför alternativ till SKB:s förslag. Vissa ser kärnavfallsfrågans lösning i relation till utsikterna för att stoppa kärnkraften, andra ser omhändertagandet av avfallet som ett led i att driva kärnkraftsprojektet vidare. Vi kan anta att det finns de aktörer som vill kunna påverka vilken kunskap som etableras i mötet. Kunskapssökande, inkluderande dialog som bekräftar mångfald kombineras troligtvis med en mer monologisk typ av dialog då deltagarna driver teser eftersom de vill föra fram sin sanning. Genom att medvetandegöra de val vi har mellan att främja mångfald och att driva vårt eget perspektiv kan vi förtydliga den retoriska uppgiften. I följande avsnitt redogörs därför för olika uppfattningar om relationen mellan

¹²⁴ Persson, Johannes (2002) ”De förbisedda objektsaspekterna av risk” i Boholm, Åsa, Hansson, Sven Ove (red.) *Osäkerhetens horisonter. Kulturella och etiska perspektiv på samhällets riskfrågor*. Nora: Nya Doxa.

retorik, monolog och dialog. Jag vill även bidra till en diskussion om huruvida olika typer av retorisk dialog kan blandas i möten för att formulera långsiktigt hållbara budskap. I följande avsnitt görs därför försök att 1) urskilja ”retorisk dialog” från dialog i andra betydelser 2) finna termer för att tillämpa retorisk dialog i analysen 3) förstå vad en ”hållbar” retorisk dialog innebär för avhandlingens fall.

3.2 Sambandet mellan retorik, dialog och monolog

I följande avsnitt presenteras två huvudsakliga retorikteoretiska uppfattningar av ”retorisk dialog”. För det första presenteras ett synsätt på retorik som fundamentalt dialogisk – dialog och retorik ses då som oskiljaktiga (dialogisk retorik). För det andra presenteras synen på retorik och dialog som åtskilda – retorik anses stå för en mer ”monologiskt” inriktad syn på kommunikation (monologisk retorik). Jag vill framhålla att ”retorisk dialog” inbegriper både dialogisk och monologisk retorik och att avvägningen mellan dessa två typer av retorik kan ses som väsentlig för en ”hållbar” retorik.

3.2.1 Dialogisk retorik

En framträdande inriktning inom forskningen företräder en dialogisk syn på retorik, i linje med ”dialogismens” idé om att språklig interaktion är mänskligt grundläggande för meningsskapande (se 3.1). En dialogisk syn på retorik har betydelse dels för retorisk praktik, dels för hur vi kan studera retorisk praktik. Kedjor av yttranden kan t.ex. länkas till varandra, såväl inom en viss talsituation som mellan talsituationer historiskt, utifrån antaganden såsom att talare anpassar sig till situationens förutsättningar för att föra ut budskap.¹²⁵ Maria Wolrath Söderberg har i det avseendet lyft fram Bitzers idé om dialogiska aspekter av *enthymem* (argumentationsled som för ihop påståenden till en sannolik tes) som innebär att talare och åhörare är medskapare av talets argument. Vi kan se entymemet som en diskursiv process, eller ”samhandling”, där åhöraren lägger in sin upplevelse av mening i de mellanrum som entymemet erbjuder mellan leden i argumentat-

¹²⁵ Adelswärd, Economou, Forstorp & Linell (1997). Billig, Michael (1996) *Arguing and thinking. A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. 2:a uppl. Zappen, James P. (2004) *The Rebirth of Dialogue. Bakhtin, Socrates, and the Rhetorical Tradition*. New York: State University of New York Press. “Introduction”.

ionen. Det dialogiska enthyemet kan ses på två huvudsakliga sätt beroende på om deltagarna i talsituationen är en homogen eller heterogen grupp. Om gruppen är homogen kan talaren utelämna vissa premisser i argumentationen eftersom de kan upplevas som överflödiga. Inom en grupp av likatänkande är många premisser givna och talaren riskerar att tråka ut publiken genom att nämna dem. Inför en heterogen publik fyller dolda premisser istället funktionen att tillåta perspektivväxlingar, eftersom argumenten blir oprecisa. Varje lyssnare kan fylla i med det som skapar personlig mening. Ett verkningsfullt enthyem är, enligt detta sätt att tänka, det som tar vara på den osäkerhet som finns kring det sanna i en viss församling för att stärka argumentationen.¹²⁶

Dialog som grundläggande retorisk beståndsdel går även att finna i stora delar av Perelman och Olbrecht-Tytecas resonemang. Det handlar om dialogen mellan rationalitet och förnuft, om dialogisk form för rationellt övervägande (dialektik), samt om uppfattningen att talaren alltid befinner sig i dialog med sin föreställning om auditoriet. Talaren står inför uppgiften att finna vilken helhet som auditoriet kan lockas av att ingå i (universal audience).¹²⁷ Likaså menar Michael Billig (1996) att det i en dialog blir tydligt att retoriken inte handlar om enkla övertygande-metoder enligt linjär sändar-mottagar-modell, utan om konsten att improvisatoriskt finna de rätta situationsanpassade argumenten: en tankekonst som involverar ett samspel mellan talare och publik på ett psykologiskt plan.¹²⁸ Utifrån synsättet att grunderna till argument kan ses som en samhandling mellan talare och åhörare, kan dialogen anses som oundviklig. Det innebär att en monologiskt präglad tradition möjligen kan förtränga eller motarbeta dialogen, men aldrig komma undan dess grundläggande betydelse.

Enligt det ovan beskrivna perspektivet finns inte någon genuin monolog, allt språkbruk ses som dialogiskt i någon mån. Utifrån en position nära det ”dialogistiska” synsättet värderas ”dialogisk” retorik högre än ”monologisk”. Dialog ses utifrån denna position som en relationell kvalitet i mänskliga möten. Inom denna relationella kvalitet ryms en ömsesidig vilja till att

¹²⁶ Wolrath Söderberg, Maria (2010) ”Aristoteles enthyem: slutledningsformer eller meningsskapande processer?” i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 53, s. 40f. Jfr Aristoteles (2012) 1:2:13, 1357a.

¹²⁷ Perelman, Chaim, Olbrechts-Tyteca, Lucie (1971) *The new rhetoric: a treatise on argumentation*. London: University of Notre Dame Press, §7-9; Rosengren, Mats (1998) s. 126ff.

¹²⁸ Billig (1996) s. 112ff.

förhålla sig till varandra och en vilja att anamma dialogens potential på ett moraliskt försvarbart sätt. Följaktligen ställs ett antal krav på språkbrukets form och innehåll som hör samman med karaktärsdygder:

- Närvaro: att vara tillgänglig och utan färdig tes. Samverkan mellan disciplin och kreativitet.
- Öppenhet: för oväntade konsekvenser, för improvisation, för det främmande. Att vara sårbar och redo för att övertygas och förändras. Ärlighet, tillit, öppenhet med relevant information.
- Empati: för det egna och det andra, kärlek, det gemensamma meningsprojektet. Deltagarna är inte ute efter att vinna, eller att tolerera den andres åsikt, men att bekräfta varandra.
- Lyssnande: talarna är beroende av varandra, därför uppmuntrar de varandra att tala och undviker att värdera varandras uttalanden.¹²⁹

Nämnda karaktärsdygder har formulerats för att anamma retorikens dialogiska kvalitet. Den traditionella definitionen av retorik (som konsten att övertyga, viljan att förändra människor, kampen om det bästa argumentet) utmanas av en syn på retorik som uppfattar varje människas åsikt som unik och värdefull. Idén om inbjudande retorik, ”invitational rhetoric”, karakteriseras av att förändring och kontroll av andra människors åsikter inte ses som retorikens främsta syfte. I en talsituation innebär en inkluderande och inbjudande orientering att välja språk som kan tolkas som en strävan efter att förstå och uppskatta den andres perspektiv, liksom att gestalta öppenhet gentemot det okända eller det känt främmande. En inkluderande talare inriktar sig mer på att lyssna än att själv framföra sina teser. Utmaningen för ett sådant förhållningssätt är att söka en medvetenhet om det vi har gemensamt och det som skiljer oss åt, med utgångspunkt att alla perspektiv måste

¹²⁹ Cissna, Kenneth N., Anderson, Rob (1994) ”Communication and the Ground of Dialogue” i Anderson, Rob, Cissna Kenneth N. & Arnett, Ronald C. (red.) *The Reach of Dialogue: Confirmation, Voice and Community*. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, Inc; Johannesen, Richard L. (1971) “The emerging concept of communication as dialogue” i *Quarterly Journal of Speech*, LVII (4) s. 375f.

antas vara förnuftiga för dess förespråkare. Vi kan välja genre för vårt aktiva lyssnande, precis som vi kan göra för talandet, och t.ex. välja att undvika att tolka talaren som anklagande.¹³⁰

3.2.2 Monologisk retorik

Retorikforskning har ofta behandlat s.k. monologiskt tal (en talare ordar inför en tyst publik) och retorisk praktik har därför kritiserats utifrån en syn som värdesätter dialogens kvaliteter.¹³¹ Monolog betraktas ur ett dialogiskt perspektiv ofta som asymmetrisk och dialog som symmetrisk, i betydelsen att det symmetriska innebär en jämlik relation mellan deltagarna. Utredningen av retorisk dialog med avseende på dess monologiska kvaliteter kan dock kräva en viss nyansering av begreppen. Såsom nämnt ovan kan så kallad monologisk retorik, då en talare står framför en tyst publik, betraktas som dialogisk. Därför fångar inte termen ”monologisk” in riktigt vad som sker i talsituationen. Ändå finns ett monologiskt drag som utmärker retorisk praktik, vilket utreds närmare nedan.

Formuleringen av ”retorisk dialog” som koncept innebär ett särskiljande från andra typer av dialoger som kommunikationsformer, vilket diskuteras av Tomas B. Farrell (1993). Exempelvis ett löst sammanhållet samtal kan innehålla moment av tesdrivna inlägg, medan resten av samtalet inte primärt betraktas som ”retoriskt”. Deltagarna har i de mer retoriska momenten förberett innehåll och/eller form på något vis. En argumentation uppstår i samtalet framför allt då deltagarna försöker driva teser.¹³² Inslagen av tesdrivna inlägg i samtalet kan ses som mer monologiska till sin form än samtalet i övrigt, eftersom deltagarna i dessa avsnitt av ordväxlingen driver en relativt ensidig argumentation utifrån sitt perspektiv, med mindre mått av synlig interaktion mellan deltagarna. Retorisk dialog kan därmed särskiljas från ett oförberett samtal där talarna inte argumenterar för sin sak, i likhet med det som i avsnitt 2.4.1, med referens till Heidlebaugh (2008), beskrivs som ”prat utan konkret förankring i förändrat handlande”, då spontanitet

¹³⁰ Ratcliffe, Krista (2005) *Rhetorical Listening. Identification, gender, whiteness*. Carbondale: Southern Illinois Press, kap. 3; Foss, Sonja K., Griffin, Cindy L. (1995) ”Beyond persuasion: A Proposal for an Invitational Rhetoric” i *Communication Monographs* 62(1).

¹³¹ Matson, Floyd W., Montagu, Ashley (1967) ”Introduction: The unfinished revolution” i Matson, Floyd W., Montagu, Ashley (red.) *The human dialogue. Perspectives on communication*. London: Collier-MacMillan Limited, s. 3.

¹³² Farrell (1993) s. 241-248.

och oförutsägbarhet inte vägs upp av att synpunkter fångas upp. Samtal i främst semioffentliga miljöer kan dock antas fylla en retorisk funktion, vilket lyfts fram t.ex. i Öhrberg (2014). Samtal knyts då till begreppet *sermo* och dess medföljande retoriska dygder, med rötter hos Quintilianus och Cicero. Liknande resonemang finns hos Mral (1996), där diskussioner inom socialdemokratins tidigare diskussionsklubbar beskrivs som förståelseinriktade utan vidare strävan efter konkret handlingskraft. Diskussionerna resulterade inte i direkt politisk handlingskraft eftersom de kvinnor som deltog i klubbarnas verksamhet inte agerade inom den partipolitiska offentligheten. Några värden med förståelseinriktade diskussioner identifieras: ”förnyelse av kulturellt vetande, etableringen av solidaritet/.../danandet av kompetenta aktörer”.¹³³

En talare kan sammanfattningsvis agera i linje med dialogen som turtagning men trots det i grunden ha en monologisk inställning som kommer till uttryck genom ensidigt utåtriktat, tesdrivande språkbruk. Samtal kan även anses fylla en retorisk funktion. Retorik ses utifrån det här perspektivet som en jämförelsevis monologisk aktivitet inom ramen för dialog. Det kan i det sammanhanget lyftas att den ”monologiska dialogen” erkänns inom retorikvetenskapen. Hellspong skriver t.ex. att vi bör göra rättvisa åt vår menings persuasiva kraft, att politik och samordning av mänskligt handlande kräver ett visst mått av ensidiga budskap.¹³⁴ Monologen har sin plats, kan en retoriker hävda, det viktiga är att försöka förklara hur blandningen av monolog och dialog sker och bör ske i vissa situationer.

För att sammanfatta följer hittills två huvudsakliga tankegångar i resonemanget om ”retorisk dialog”. För det första anknyter dialogmötet som retorisk händelse till en antik uppfattning om logos, då tal, förnuft och tanke ej sågs som åtskilda. Det här synsättet anger att tillräcklig kunskap om en fråga inte kan nås förrän saken dryftats muntligt. Samtidigt innebär en antik uppfattning om logos ”antilogik” – människans motstridiga uppfattning om världen är det mått vi har för att begripa en sakfråga. Ur retoriskt perspektiv ses dialogen som oundviklig för kunskapsbildning, men

¹³³ Öhrberg, Ann (2014) *Samtalets retorik. Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal*. Höör: Brutus Östlings Förlag Symposion. Mral, Brigitte (1996) ”Någon annan än oss själva ha vi inte att lita på”. Malmö kvinnliga diskussionsklubb 1900-1904” i Josephson, Olle (red.) *Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

¹³⁴ Hellspong, Lennart (1999) ”Den demokratiska dialogen. Om förhållandet mellan talarkonst och folkstyrelse i ljuset av några retoriska begrepp” i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 12, s. 21f.

samtidigt som fylld av potentiella konflikter. Retoriken kan ses som ett sätt att hantera deltagandets kommunikativa risktagande.

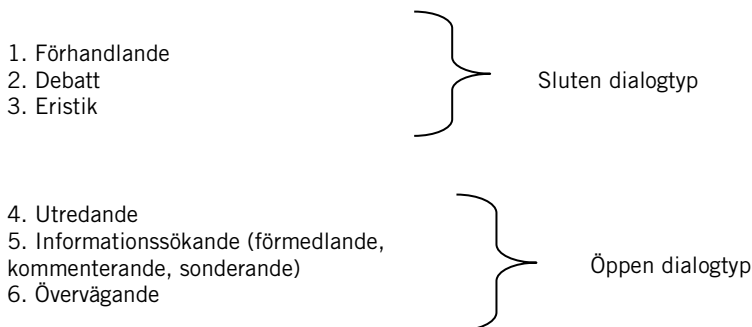
För det andra kan retorisk praktik urskiljas någonstans mellan monolog och dialog. Då vi hanterar dialogen som retorisk händelse kan vi därför till viss del välja ingång för deltagandet. Retoriken kan ses som fundamentalt dialogisk, dvs. att åhöraren i även det mest monologiska framförandet är medskapare av argument på någon nivå. Vi kan således välja att bekräfta, snarare än motarbeta, retorikens dialogiska kvalitet. Med det förhållnings-sättet följer ett antal karaktärsdygder som talaren kan välja att ledas av. Men vi kan också välja att bekräfta retorikens monologiska kvaliteter. Till exempel förberedda inlägg som yttras utan synlig interaktion ger ett samtal en retoriskt monologisk kvalitet.

Med blicken riktad mot avhandlingens fall kan de möten som undersöks ses som styrda dialoger med tesdrivna inlägg. Till saken hör även att risk-kommunikation i allmänhet – och kärnavfallsfrågan i synnerhet – för upp den urgamla diskussionen om retorikens förhållande till filosofin och begreppet om sanning till ytan. Här finns deltagare som är övertygade om att deras budskap är det sanna, vilket antagligen gör dem benägna att engagera sig i dialog som form men med avsikt att driva tydliga teser utifrån sitt en-sidiga perspektiv. Personer kan sätta ”tvärsäkerheten i system”, såsom beskrivet av Göran Sundqvist (avsnitt 2.2), medan andra kanske agerar mer inbjudande och försöker främja mångfald, beroende på syfte och engagemang i frågan. I fallet finns antagligen även inslag av dialogiska öppningar då monologiskt tal avbryts av ordväxling med möjlighet till övertygande möte mellan deltagare. I likhet med den tentativa skissen av retorisk dialog som görs ovan, finns samtidigt behov av tydliga teser och av öppenhet och möjligheter till inventering av många möjliga argument/teser.

Inledningsvis i detta kapitel framhölls att ”retorisk dialog” bör inbegripa både dialogisk och monologisk retorik. Vi behöver förmodligen både dialogiska och monologiska kvaliteter inom ramen för en retorisk dialog – argument för varför båda dessa kvaliteter är viktiga har getts i detta kapitel. Det blir dock svårt att tala om en ”dialogisk” respektive ”monologisk” retorisk dialog, varför jag väljer att använda benämningarna ”öppen” respektive ”sluten” retorisk dialog, utifrån Weiners tidigare forskning (se avsnitt 2.3.1). Jag vill i det följande även försöka skilja mellan öppen/sluten retorik och Habermas uppfattning om förståelseinriktat/framgångsinriktat handlande som diskuteras i avsnitt 2.1.

3.2.3 Sluten och öppen retorisk dialogtyp

Avslutningsvis följer här en skiss för en tillämpning av sluten och öppen retorik. För detta ändamål används dialogtyper som presenteras av Douglas Walton och Erik Krabbe.¹³⁵ En anledning till att använda dessa referenser är att författarna ger en bred förståelse av olika dialogtyper och särskiljer dem relativt tydligt. De ger även fokus åt fråga-/svarargumentation, utifrån exempel på riksdagsdebatter, vilket gör att tillämpningen liknar den som ges i min undersökning.¹³⁶



I dialogtyp nr 1-3 är utgångspunkten en slags kampsituation mellan deltagarnas teser. Den förhandlande dialogens syfte är inte att deltagarna ska övertygas om den andras tes, utan snarare att nå en överenskommelse. Målet är att det egna intresset ska tillmötesgå i så hög grad som möjligt.¹³⁷ Debatten karakteriseras i sin tur av agonism: polarisering förstärks genom förstärkande stilfigurer såsom metaforer, hopning, retoriska frågor och hyperbol. Provokationer, utmaningar, oavslutade oenigheter och motanklagelser tillämpas istället för sakligt bemötande av andra inlägg. I en debatt är det viktigaste att den egna ståndpunkten klargörs och att den framstår som bättre än motståndarens. Den som ska övertygas är inte motståndaren, utan en tredje part.¹³⁸ Den eristiska dialogen gör att samtalet degenererar:

¹³⁵ Walton, Douglas N, Krabbe, Erik C. W. (1995) *Commitment in dialogue. Basic Concepts of Interpersonal Reasoning*. New York: State University of New York Press, fig. 3.1, s. 66. Walton, Douglas (2008) *Informal Logic. A pragmatic approach*. Cambridge: Cambridge University Press. 2:a utg, kap. 1.

¹³⁶ Jag har dock uteslutit "övertygande" dialogtyp ur Walton och Krabbes uppdelning, eftersom retorisk praktik i sig kan verka övertygande.

¹³⁷ Walton (2008) kap. 1.

¹³⁸ Weiner (2006) s. 240ff; Walton (2008) kap. 1.

debattörerna avbryter varandra, går till personangrepp (fallasin ad hominem) och gör grova förenklingar av ämnet/motpartens inlägg, hotar varandra (fallasin ad baculum). Den dialogtypen handlar om att vinna med alla medel.¹³⁹ I de dialoger som kan beskrivas som slutna kan deltagarnas huvudsakliga syfte antas vara att få igenom den egna tesen, med varierande hänsyn till de andra deltagarnas teser.

Dialogtyp 4-6 kan ses som mer inbjudande. Den utredande dialogen baseras på en grund som alla är överens om. Den är kumulativ – mer säkerhet etableras under diskussionens gång. Deltagarna kan ses som neutrala i förhållande till informationen och de samarbetar med varandra.¹⁴⁰ I den informationssökande dialogen är målet att förstå en fråga bättre.¹⁴¹ Förmedlande, kommenterande och sonderande uttryck kan användas. De har alla ett drag gemensamt: målet är att deltagare söker information som de själva saknar och någon eller flera andra deltagare tros besitta.¹⁴² Förmedlande dialogtyp innebär att talet används främst för att uttrycka det man vet. Frågor ställs vars svar inte förväntas. Kommenterande uttryck innebär att värderingar görs av andra utsagor. Sonderande uttryck speglar talarens sökande efter att utöka den egna kunskapen och ett intresse för att förändra det egna tänkandet.

Avhandlingens material innehåller säkerligen många olika dialogtyper. Ett par frågor är därför på vilket sätt dessa kombineras och/eller om någon typ dominerar dialogen. I avhandlingen ses öppen och slutet retorisk dialog som två kompletterande sätt att se på relationen som etableras mellan deltagare i ett möte. Båda dessa relationer kan ses ur ett normativt perspektiv, dvs. de kan anses kräva en viss typ av (mer eller mindre medvetet) intentionellt agerande från deltagarna för att etableras. Mot bakgrund av den kritik som inom tidigare forskning riktas mot situationer av riskdialog (se ovan t.ex. Boholm 2009, Ramirez 1995a, Irwin 2006) går det dock inte att ta för givet att t.ex. en öppen och inkluderande form motsvaras av förståelseinriktade motiv i Habermas mening. På följande vis kan därför olika typer av retorisk dialog uppfattas mot bakgrund av åhörarens eventuella tolkning av talarens språkval:

¹³⁹ Jørgensen m fl. (1994) s. 121-141, Weiner (2006) s. 219.

¹⁴⁰ Walton (2008) kap. 1.

¹⁴¹ Walton, Krabbe (1995) s. 66, 80.

¹⁴² Walton (2008) kap. 1. Se även Kindeberg, Tina (2008) "Forskarutbildningsseminariet som muntlig arena för lärande" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 45.

	Förståelseinriktat handlande	Framgångsinriktat handlande
Sluten	Debatt i syfte att förstå en fråga bättre.	Debatt i syfte att dominera, vinna.
Öppen	Samtal där alla ger sitt bidrag till sakfrågans behandling.	Inkluderande diskussion som t.ex. arrangeras för att vinna tillit till projektledaren.

Sluten och öppen dialogtyp kan ses som mer eller mindre identifierbara kategorier i en ordväxling. Huruvida dialogens deltagare uppfattas som inriktade mot förståelse eller framgång kan dock inte avgöras enbart genom en kategorisering av olika dialogtyper. En debatt kan t.ex. föras på ett slutet sätt men arrangeras i syfte att förstå en fråga bättre. Ett tillsynes öppet språkbruk i relation till andra deltagare kan ses som en retorisk strategi i syfte att vinna tillit till en redan upprättad plan. Enligt schemat ovan närmar sig en öppet orienterad retorik förståelseinriktad eller det som ibland kallas ”genuin” dialog, men där etableras en skiljelinje. En öppet orienterad dialog, dvs. då deltagarna befinner sig på till synes jämbördigt plan, genom inkludering och tolerans (med avsaknad av hierarkier och tävlan), kan på så vis inte endast på grund av sin form avskrivras från en tvingande eller manipulativ intention (framgångsinriktat handlande). Det går i ett senare skede att ta hänsyn till, för att använda Habermas terminologi, huruvida en viss typ av retorik (sluten eller öppen) ingår i ett koordinerat strategiskt handlande, ett visst framgångsinriktat interaktionsmönster och en instrumentell ordning.¹⁴³ Identifieringen av en viss dialogtyp i materialet bör därför kompletteras med en tolkning av dess sammanhang. I följande undersökning kommer fokus för det retoriska sammanhanget t.ex. att ligga på relationen mellan deltagare i termer av talare och åhörare. Avsikten är att söka retorikförklaringar till bristande kommunikation i det fall som studeras.

Sammanfattningsvis har jag i teorikapitlet försökt att ringa in ett retoriskt perspektiv på dialog (avsnitt 3.1), vilket kan vara relevant för att förstå ett dialogmöte som retorisk händelse. Som retorisk händelse kan dialogen beskrivas utifrån antikens syn på logos med fokus på mångfald och mångtydighet i människans sökande efter kunskap. Därefter har jag i avsnitt 3.2 fört ett resonemang kring olika synsätt på retorik i förhållande till dialog/monolog, som kan ge teoretisk inblick i retorisk praktik som en mer

¹⁴³ Jfr Habermas (1996) kap. 5, särskilt s. 115f.

eller mindre dialogisk företeelse. Genom resonemanget har jag försökt fånga innebörden av begreppet ”retorisk dialog”. För det första presenterades ett synsätt på retorik som fundamentalt dialogisk, och för det andra presenterades synsättet att retorik anses stå för en mer ”monologiskt” inriktad syn på kommunikation. Jag menar att ”retorisk dialog” inbegriper både inslag av dialog och monolog och att avvägningen mellan dessa två typer av retorik är väsentlig för hållbarheten i möten då kunskapen är osäker och mångsidig. Slutligen presenterades i 3.3 en möjlig uppdelning av retoriska dialogtyper, beroende på grad av öppenhet/slutenhet. Avsikten med avsnitt 3.3 är att skissa på en tillämpning av teorin som sedan kan prövas i analysavsnittet. Jag har även strävat efter att förklara skillnaden mellan öppen och sluten retorisk dialog gentemot Habermas termer förståelseinriktat och framgångsinriktat handlande. Detta eftersom det, mot bakgrund av tidigare forskning om riskkommunikation, krävs insikt i möjligheten att en deltagare kan etablera en öppen framtoning med en framgångsinriktad intention.

4. Material och metoder

Samhällsdialog om hantering av det högaktiva använda kärnbränslet lämpar sig för en undersökning av retorisk utveckling över tid eftersom frågan har legat på den samhällsliga agendan sedan den civila användningen av kärnenergi började utvecklas. Åtminstone sedan 1970-talet har frågan diskuterats politiskt såväl internationellt, nationellt som lokalt. De som arbetat med frågan genom åren har lyft behovet av att närmare studera tillitens uthållighet i ett ”rullande nu” och ”de långa linjernas strategi”, dvs. att få syn på upprepningar och mönster över tid, att se nuet som en del av historien.¹⁴⁴ I och med en retorisk infallsvinkel på temat utveckling över tid anknyter avhandlingen till forskningsfältet diskurshistoria, som handlar om att kritiskt rekonstruera historien för att studera dess inverkan på nuet och nå ökad insikt om hur historien påverkar våra förväntningar om framtiden. Den diskurs-historiska metoden är utformad för att appliceras i studier av dilemman, motsägelser och andra kommunikativa problem som kan uppstå i situationer där en mångfald av röster deltar.¹⁴⁵

Den typ av möten som studeras i avhandlingen förekommer under liknande förhållanden i flera olika länder och inom flera relaterade sakområden. Trots att olika typer av riskfrågor skiljer sig åt i sak så finns många likheter dem emellan. Problem som har att göra med mötet mellan vetenskap och samhälle, uppdelningen mellan fakta och värderingar, är applicerbara på riskfrågor i allmänhet. I någon mån går det därför att betrakta samhällsdialogen i kärnavfallsfrågan som ett representativt typfall av riskhantering och riskkommunikation.¹⁴⁶

Tidigare forskning som refereras i avsnitt 2.4 stöder antagandet att det finns särskilda retoriska situationer som berör samhällsplanering och riskkommunikation och att Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram i form av

¹⁴⁴ Avsnittet ”Etiska dilemman, ett panelsamtal”, samt Odén, Birgitta. (2001) ”Värdeförändring och värdestabilitet i ett långsiktigt perspektiv” i Thunberg, Anne-Marie (red.) *Kärnavfall: nuets ansvar och kommande generationers frihet: rapport från Anne-Marie Thunberg seminariet - Stabilitet hos demokratiska institutioner och värdegemenskap över generationer, Sigtuna 3-5 maj 2001*. Stockholm: Miljödepartementet.

¹⁴⁵ Reisigl, Martin, Wodak, Ruth (2001) *Discourse and Discrimination: rhetorics of racism and anti-Semitism*. London: Routledge, kap. 2.

¹⁴⁶ Jfr Denscombe, Martyn (2000) *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur, s. 44, 48f.

utfrågningar kan anses ingå i ett större nätverk av *ordnad diskurs*: kommunikation i vissa sociala/institutionella sammanhang som går att relatera till varandra. Varje text (eller taltillfälle) kan utifrån ett kritiskt diskursperspektiv ses som repetition av tidigare texter och till viss del en kreativ förändring av dessa, genom t.ex. gränsöverskridningar, nya kombinationer av olika typer av språkbruk eller brott mot uppfattningar om det passande i situationen.¹⁴⁷ Sett genom en kritisk diskursanalytisk lins kan Kärnavfallsrådets utfrågning och dess förslagor i form av lokala stormöten uppfattas som en del av en bredare sociokulturell, politisk och institutionell praktik. En fråga är om, och i så fall hur, en viss typ av situation interdiskursivt kan relateras till mindre institutionellt formaliserade möten mellan aktörerna. Utöver en analys av det sagda i talsituationen förekommer i den här avhandlingen avsnitt som lägger särskild fokus vid talarens personliga val och utveckling mellan specifika talsituationer. Repetitionen av retoriska situationer innebär dels att språkbruket följer tidigare praktik, dels att varje situation, trots sitt historiska arv, är en ny händelse med nya möjligheter. I varje situation kan retoriska val förhandlas. Deltagarna utnyttjar då resurserna i sin livsvärld för att nå varandra, traditioner av språkbruk bekräftas och förnyas kontinuerligt.

Som material för retorikanalys är dialogmöten, såsom Kärnavfallsrådets utfrågningar och dess lokala föregångare, intressanta av flera skäl. Där möts deltagare muntligen i ett styrt sammanhang och formatet inbjuder till förberedelser av inlägg. Möten kan därför ses som typiskt retoriska dialoger (offentligt tesdrivande meningsutbyte) att jämföra med t.ex. debatter eller förhandlingar. Undersökningen av den retoriska processen före, under och efter ett möte kan göras med hjälp av en kombination av metoder. Tidigare studier på liknande tema som denna avhandling kombinerar ofta samhällsvetenskapligt inspirerade kvalitativa metoder och material i form av analys av intervjuer, textanalys av arkiv- och pressmaterial, med mer traditionell

¹⁴⁷ Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press, s. 96f. Ett annat möjligt projekt vore att studera hur utfrågningarna hänger ihop med andra liknande situationer, såsom t.ex. samråd inom ramen för en miljökonsekvensbeskrivning (MKB).

retorikanalys av muntliga/skriftliga framställningar.¹⁴⁸ I denna avhandling utforskas kombinationen av olika typer av material, där arkivkällor och intervjuer ska ses som ett sätt att fånga upp talaren och åhörarens egna reflektioner kring den retoriska processen, som ett komplement till närläsning och observation.

Avsnittet disponeras här nedan utifrån olika typer av material och de metoder som jag använt för att närma mig källorna. I anslutning till varje avsnitt finns metodproblem omnämnda, som kan anses särskilt viktiga för just den typen av material som redovisas i respektive avsnitt. Många problem är förstås gemensamma för olika typer av material. Generellt sett kan det vara värt att understryka att den här avhandlingen bygger på särskilda aktörers berättelser. Det finns övergripande metodproblem i merparten av källmaterialet som har att göra med återberättandet och redogörelsen för händelser. Alla som bidragit till undersökningen har gett sin egen version av det som hänt, utifrån den egna upplevelsen. Det innebär att vissa detaljer lyfts fram, medan vissa andra hamnar i skymundan. Man framhäver antagligen det som ger den egna upplevelsen moralisk legitimitet och trovärdighet. Alla källor har beroendeförhållanden som en forskare inte kan få fullständig insikt i. Det gäller såväl intervju- som arkivmaterial.¹⁴⁹ Ur en retorisk synvinkel är det samtidigt intressant att alla dessa olika sanningar bildar en väv av tendenser, eftersom själva materialinsamlingen på ett sätt bekräftar ifrågasättandet av objektiv sanning. Jag har arbetat utifrån målsättningen att skildra ett så stort antal relevanta synvinklar som möjligt på ett sätt som gör dem rättvisa. Här följer ett resonemang om de olika typerna av källor och hur deras fördelar och nackdelar kan övervägas.

¹⁴⁸ Exempel på sådana studier är Ihlen (2004), Waddell, Craig (1990) "The Role of *Pathos* in the Decision-Making Process: A Study in the Rhetoric of Science Policy" i *Quarterly Journal of Speech*, 76(4); Waddell (1996); Katz, Miller (1996); Olson, Kathryn M, Goodnight, G. Thomas (2004) "*Ingenium* – Speaking in Community. The Case of Prince William County Zoning Hearings on Disney's America" i Sullivan, Patricia Ann, Goldzwig, Steven R. *New approaches to rhetoric*. Thousand Oaks: SAGE; Simmons (2007); Heidlebaugh (2008); Endres, Danielle (2009) "The Rhetoric of Nuclear Colonialism: Rhetorical Exclusion of American Indian Arguments in the Yucca Mountain Nuclear Waste Siting Decision" i *Communication and Critical/Cultural Studies*, 6(1); Tracy, Karen (2011) " 'Reasonable Hostility': Its Usefulness and Limitation as a Norm for Public Hearings" i *Informal Logic*, 13(3).

¹⁴⁹ Jfr Thurèn, Torsten (1986) *Orientering i källkritik. Är det verkligen sant?* Stockholm: Esselte Studium, kap. 3; Halldén, Sören (1980) *Nyfikenhetens redskap. En bok om kritiskt tänkande inom vetenskapen och utanför*. Lund: Studentlitteratur, kap. 4.

4.1 Arkivmaterial

Framför allt bygger avhandlingen på material från *Programrådet för radioaktivt avfall* (PRAV) och *Aktionsgruppen Rädda Uppsala från atomsopor* (ARU) vars arkiv blivit utgångspunkt för förståelsen av relationer och händelseförlopp.¹⁵⁰ Dessa två arkiv har genomsökts i sin helhet, en skriftlig inventering ligger som grund för analysen av historiken. Inventeringen baseras på frågan hur förberedelserna inför retoriska situationer såg ut och hur kommunikationsproblem hanterades (81 s.). Besök har även gjorts hos Bohusläns föreningsarkiv för kompletterande uppgifter om *Föreningen Rädda Kynnefjäll* (FRK) (1-5 s.).

4.2 Inspelningar av möten

I fråga-/svaranalysen jämförs yttranden utifrån en vhs-inspelning 1985 och en dvd-inspelning 2008. Jämförelsen baseras på en kodning av frågeteman i de båda materialen (se avsnitt 5.2 för en översikt). Inspelningen från 1985 gäller ett informationsmöte i Almunge sporthall 31/10 1985 (kopierad till dvd). Jag har skrivit ut frågestunden vid detta möte (20 s.). Inspelningen från 2008 gäller ett stormöte med titeln ”Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder?”, arrangerat av Kärnavfallsrådet 4/6 2008-5/6 2008. Jag har gjort en utskrift av frågestunden kl. 09.30-10.30 samt kl. 11:00-12:00 den 5/6, (28 s.).

I Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram, som startade år 2006, ingick fem utfrågningar: ”Djupa borrhål – Ett alternativ för slutförvaring av använt kärnbränsle”, 14/3 2007; ”Rivning av nedlagda kärntekniska anläggningar i Sverige”, 11/12 2007; ”Systemanalys för slutförvaring av kärnavfall”, 24/4 2008; ”Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder?”, 4/6 2008-5/6 2008 samt ”Deltagande och demokrati i kärnavfallsfrågan”, 3/12 2008. Jag har deltagit som passiv åskådare vid två av dessa utfrågningar. De övriga deltagarna var dock medvetna om min närvaro, inte minst därför att moderatorn informerat deltagarna skriftligen om inspelningen och muntligen när mötet inleddes. Min roll kan därför beskrivas som *observatör-deltagare* eller *forskande deltagare*. I denna roll finns en balansgång mellan att smälta in och att vara tillgänglig, vilket innebär minst två relaterade problem. För det första problemet med förmågan att upprätthålla

¹⁵⁰ För eventuellt framtida intresse kan nämnas att SKB har ett omfattande arkiv i form av inspelade intervjuer med medarbetare, som ännu inte är tillgängligt för forskning enligt uppgift från Riksarkivet. Likaså har Birgitta Dahl ett personligt arkiv i Arbetarrörelsens arkiv som i skrivande stund ej har systematiserats.

distans och för det andra problemet med människors uppfattning om sig själva som observerade. I detta fall påverkas deltagarna troligtvis, om än marginellt, av att de studerade utfrågningarna spelades in. En tänkbar konsekvens i det här fallet är att deltagarna skulle kunna bli mer retoriskt självmedvetna och hämmade av observationen.¹⁵¹ Till saken hör även att några personer kritiserade Kärnavfallsrådet för att mötet spelades in och meddelade att de inte tänkte delta på grund av att de inte ville synas i det sammanhanget.

4.3 Intervjuer

Intervjuer har genomförts med deltagare vid utfrågningen ”Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder?”, som hölls 4-5/6 2008. I urvalsprocessen betraktade jag deltagarlistan för utfrågningen som en relativt representativ bild av de personer som vid det tillfället intresserade sig för platsvalsfrågan. Samtliga deltagare kontaktades med förfrågan om intervju.¹⁵² Totalt 45 muntliga semistrukturerade intervjuer har genomförts med sex frågeteman som utgångspunkt, per telefon eller vid möte. Utöver intervjuer med urval baserat på deltagande i utfrågningen ”Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder?”, har tre intervjuer gjorts med personer involverade i händelserna vid Kynnefjäll och i Almunge. Materialet finns samlat på 20 CD-skivor samt i utskriven form (436 s.). Utskriften har färgkodats med ledning av intervjufrågorna. En citatsamling har därefter skapats med uppdelning efter färgkodningen (62 s.). En tolkande sammanställning (37 s.) ligger som grund för det färdiga kapitlet som skrivits med avsikt att redovisa de mest representativa svaren, då jag strävat efter att få med en så kvalitativt heltäckande bild som möjligt av svaren på frågorna.

Intervjufrågorna kopplas till avhandlingens frågeställning nr 4 (avsnitt 1.3): Vilka är deltagarnas egna tolkningar av situationen?

¹⁵¹ Anderson, Rob, Cissna, Kenneth N. (2002) *Moments of Meeting. Buber, Rogers and the Potential for Public Dialogue*. Albany: State University of New York Press, s. 28f; Merriam, Sharan B. (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur, s. 106ff.

¹⁵² Se Bilaga 1.

Frågeteman

1. Din bakgrund i kärnavfallsfrågan.
2. Din åsikt i kärnavfallsfrågan.
3. I vilket syfte du har deltagit i Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram.
4. Om du anser att det syftet har uppfyllts, med fokus på:
 - 4a Vilka möjligheter utfrågningarna gett.
 - 4b Vilka hinder som funnits mot att uppfylla syftet med att delta.
5. Hur skulle du vilja beskriva relationen mellan deltagare i genomlysningsprogrammet? Exemplifiera gärna med konkreta händelser som kan belysa relationen.

Några intervjupersoner har svarat på frågorna enligt formuläret, ibland med mycket korta svar. I vissa fall har vi gått helt ifrån frågeformuläret och bara diskuterat det som respondenten har tyckt varit intressant. I flera fall har jag intervjuat personer i grupp. Överlag har jag försökt att tillgodose respondenternas önskemål om form för intervju och diskussionsteman. Jag har även försökt betona att jag står utanför den s.k. kärnfamiljen, den grupp av forskare som har följt frågan under många år. Ibland kan detta ha påverkat min trovärdighet negativt, andra gånger kan det ha gett ett visst ”främlingsvärde”.¹⁵³

I undersökningen av händelserna vid Kynnefjäll 1979-80 används en biografi över föreningen Rädda Kynnefjäll (FRK) skriven av Noresson (1985) som källa. Noressons bok är ett vittnesmål, dvs. den kan ligga som grund för påståendet att en retorisk dialog uppstod vid Kynnefjäll vid ett visst tillfälle. Boken är samtidigt en retorisk berättelse, skriven med en avsikt att påverka. Som självbiografiskt material ger boken en möjlighet att förstå hur den lokala motståndsrörelsen vid Kynnefjäll i efterhand vill beskriva sin motivation och sina syften. Författaren vill ge motståndet en plats i historien. Ur källkritisk synvinkel är Noresson (1985) inte tillförlitlig som historiskt påstående om händelseförloppet. Jag skulle dock vilja hävda att boken är

¹⁵³ Jfr Trice, H. M. (1970) ”The ’Outsider’s’ Role in Field Study” i Filstead, William J. (red.) *Qualitative Methodology. Firsthand Involvement with the Social World*. Chicago: Markham Publishing Company, s. 77. Trice refererar till Merton, Robert K. (1947) ”Selected Problems of Field Work in the Planned Community” i *American Sociological Review* 12(3), som diskuterar problemet främst på s. 305 utifrån ett psykologiskt perspektiv.

desto mer tillförlitlig som källa till en beskrivning av den retoriska relationen mellan olika aktörer. Själva intentionen att genom berättelsen göra någonting till en sanning bär i sig ett visst värde oavsett eventuellt objektivt sanningsvärde. Såsom självbiografiskt material lär oss Noresson (1985) mer om hur de inblandade skapar mening kring en viss händelse, än om en faktisk händelse; det är upp till forskaren (och läsaren) att bedöma olika sanningar.¹⁵⁴

Det finns tre överlappande syften med att göra en insamling av intervjuer, liksom med att läsa biografiskt material. För det första hjälper den här typen av källor till att kartlägga det som har hänt, som ett stöd till andra typer av material. En intervju-undersökning ger tillgång till annars svåråtkomlig information, som inte finns dokumenterad på annat vis. Själva intervju-situationen kan i det sammanhanget ses som viktig, genom att den skapar förutsättningar för att viss information ska komma upp till ytan hos den som intervjuas. För det andra ökar intervjumaterialet förståelsen för de inblandade, i rollerna som talare och åhörare. Vi får chansen att höra marginaliserade röster, vilket är ett motiv till att ha ett brett första urval av intervju-personer, inte enbart de som vid första anblick anses vara intressanta. För det tredje kan en förståelse skapas för hur människor väljer att återberätta händelserna. Människors självframställning säger läsaren något om den miljö de verkar i.

Olika problematiseringar kan göras av intervjun som metod utifrån de tre syftena. Är informationen pålitlig? Är erfarenheten typisk för sin tid och plats? Skulle den intervjuade säga samma sak vid flera olika tillfällen?¹⁵⁵ Det är här värt att betona att materialet kan beskrivas som en kunskapskälla, med betoning på kunskap som någonting *skapat*. Den korrekta hanteringen av materialet handlar därför inte om att minska störningsmoment i kunskapsöverföring, utan om att möjliggöra en så god kunskapsbildning som möjligt kring en viss situation. Istället för att genom traditionellt källkritiska överväganden undvika falska påståenden i källmaterialet, går det att se det som att materialinsamlingen ska inkludera så många tänkbara sanningar som möjligt. Utöver detta kan det tilläggas att en intervjustudie

¹⁵⁴ Jfr Maynes, Mary Jo, Pierce, Jennifer L., Laslett, Barbara (2008) *Telling stories. The use of personal narratives in the social sciences and history*. Ithaca: Cornell University Press, s. 76-82; Thurèn (1986) s. 14f.

¹⁵⁵ Thor, Malin (2003) "Tankar om källkritik och Oral History" i Thor, Malin, Hansson, Lars (red.) *Oral History 1. Teoretiska perspektiv på individuella och kollektiva möten*. Växjö: Växjö universitet, s. 5ff, 20.

bryter barriären mellan forskaren och materialet. Forskaren påverkas och utvecklas tillsammans med den som intervjuas. Förhoppningsvis berikas avhandlingen på så vis genom att kunskap skapas i dialog med de människor som den handlar om.

4.4 Presstexter

Material från UNT:s arkiv september 1985 – januari 1986 samlades in. I övrigt refereras mediematerial som funnits i Rädda Uppsalas arkiv eller kommit undersökningen tillhanda på annat sätt. Syftet med mediematerialet är framför allt att ge en uppfattning om händelseförloppet.¹⁵⁶

4.5 Kritisk retorikanalys

I inledningen nämndes att ”retorik som konsten att välja språk konstruktivt” används som ledande för avhandlingen. När denna definition av retorik ses tillsammans med avhandlingens frågeställning (”Vilka huvudsakliga utmaningar inverkar på upprättandet och bibehållandet av hållbar retorisk dialog om kärnavfall?”) framträder uppgiften att närmare studera utmaningarna för en konstruktiv och därmed hållbar retorik i en dialogsituation. Jag väljer att utgå ifrån den klassiska retorikens verktyg och applicera dessa på de dialogmöten som utgör avhandlingens material. I och med ett klassiskt analysperspektiv i avhandlingen följer att dialogmötena betraktas som offentliga talsituationer då människor försöker övertyga varandra. Kombinationen mellan ett klassiskt analysperspektiv och dialogmöten ger att deltagandet ses som en retorisk process, vilken kan liknas vid att hålla ett tal. Analysen kan därför ses som en utvidgad tillämpning av det klassiska perspektivet som betonar dialogmötet som ett planerat retoriskt tillfälle. Innehållet i det klassiska analysperspektivet presenteras kort nedan, kombinerat med närläsning som verktyg för fördjupning i materialet.

Tolkningen kommer in som medel för att ge kunskap utifrån de två uppgifterna att förstå och förklara deltagarnas retorik i relation till budskap och talsituation. Målet är alltså dels att förstå deltagarnas retoriska planering inför möten, deras uppfattning om den retoriska situationen liksom deras uttryckta tolkningar och reaktioner på varandras framträdanden. Dels vill jag förstå replikväxlingen utifrån en analys av dialogtyper utifrån den teoretiska kategorisering som presenteras i avsnitt 3.2.3 ovan.

¹⁵⁶ Material har även omnämnts i korrespondens med en firma som levererat pressklipp kontinuerligt till PRAV. Den här mycket intressanta klippsamlingen har inte återfunnits.

Tolkningen handlar både om att inta deltagarnas perspektiv på situationerna och om att mer distanserat betrakta situationerna utifrån för att förklara och bedöma den retoriska processen med sina problem och möjligheter. Kritikerns uppgift är att förmedla en allmänmänniskt formulerad förståelse och bedömning, en ”fullödig argumentation” som ger läsaren möjlighet att bedöma dess styrka och innebörd.¹⁵⁷

4.5.1 Det klassiska perspektivet

I fokus för analysen ligger talarens val för att nå åhöraren med sitt budskap. Analysen är tudelad – en del av analysen söker identifiera talarens val och utformning av talet och en del söker bedöma talarens val i relation till åhöraren och talsituationen. I min tillämpning av det klassiska perspektivet behandlas deltagarna vid dialogmöten som både talare och åhörare, och frågan är hur dessa möts i olika roller. Analysen är främst koncentrerad på termerna *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, med tillägget *intellectio* som föregriper de andra tre.¹⁵⁸

Intellectio handlar om hur talaren förhåller sig till den retoriska situationen, dvs. själva sammanhanget inom vilken argumentationen sker. I analysen söks information om huruvida deltagarna gjort sig en uppfattning om den konkreta retoriska situationen, främst platsen och rummets egenskaper i relation till talarens och åhörarnas förmågor. I mer abstrakt bemärkelse handlar den retoriska situationen om relationen mellan talaren, tesen, villkoren för argumentation och åhörarna i termer av ”retorisk publik” (de som kan tänkas påverkas i situationen och samtidigt har möjlighet att själva åstadkomma förändring i enlighet med talarens tes).¹⁵⁹

Analysen av *intellectio* behandlar främst den första av avhandlingens frågeställningar – vilka konventioner utvecklas över tid kring de möten som studeras, med avseende på format, retoriska val och genre. Retorisk genre studeras utefter de tre klassiska benämningarna *genus deliberativum* (rådgivande tal), *genus demonstrativum* (ceremoniella tal) samt *genus iudiciale*

¹⁵⁷ Viklund, Jon (2014) ”Introduktion” i Fischer, Otto, Mehrens, Patrik, Viklund, Jon (red) *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Ödåkra: Retorikförlaget.

¹⁵⁸ Mral, Brigitte, Gelang, Marie, Bröms, Emelie (2016) *Kritisk retorikanalys – text, bild, actio*. Ödåkra: Retorikförlaget, kap. 2 och 3. Se även Hellspong (2004) för tillägg om *intellectio*.

¹⁵⁹ Lindqvist Grinde, Janne (2009) *Klassisk retorik för vår tid*. Lund: Studentlitteratur, s. 59; Hellspong (2004), kap. 5; Kjeldsen (2008) s. 85-99.

(anklagelser och försvar, rättstal). I nära anslutning studeras inventio och dispositio, dvs. talarnas val av topiker och struktur för argument samt t.ex. dagordningen för möten. Det är specifika topiker som avses, kategorier av argument som kan associeras med sakfrågan.¹⁶⁰

Elocutio behandlar talarens språkdräkt, vilket framför allt studeras närmare i analysen av fråga-/svarargumentation. Denna del av analysen fokuseras främst på avhandlingens fråga 3 – hur dialogtyper kan jämföras över tid. Analysen kretsar kring den teoretiska kategoriseringen av olika dialogtyper som görs ovan (avsnitt 3.2.3). I närstudien av fråga-svar-argumentationen nedan finns ett mer specifikt resonemang kring olika typer av informella fallasier och deras relation till dialogtyper. Av särskild relevans är fenomenet ”komplexa frågor”. En komplex fråga bygger på en förståelse av sammanhanget som svararen bör förhålla sig till för att kunna hävda sitt perspektiv på saken. Komplexiteten kan vara implicit. Då kan frågan vara till synes tydlig (i syntax och semantik). För att förstå dess komplexitet måste åhöraren kunna urskilja dess tolkningsdimensioner. En komplex fråga kan även explicit associera koncept med varandra.¹⁶¹ I exemplen nedan nämns orden ”regn” och ”kul” eller ”drummeln” och ”rätt” som signalerar beskrivningar av verkligheten samt värderingar av dessa beskrivningar, vilka kan innebära att synes motsatta perspektiv förenas.

Informella fallasier framstår som intressanta i sammanhanget eftersom användningen av dessa ofta bidrar till att minska transparensen i argumentationen. Svararen får då svårt att bedöma huruvida påståenden stöder tesen i frågan, samt om de är relevanta för tesen eller ej. En annan informell fallasi av betydelse är den s.k. laddade frågan. En laddad fråga kan beskrivas som komplex samtidigt som den styr eller begränsar svarsutrymmet på ett oskäligt sätt. Det klassiska exemplet är frågan ”Har du slutat slå din fru?”.¹⁶² Att hantera en laddad fråga kräver en uttänkt konstruktiv strategi från svararens sida. Frågan får ofta sin laddning genom att vara komplex på vissa specifika sätt:

A. Svararen kan hålla med om vissa av frågans teser, men inte andra.

¹⁶⁰ Mral, Gelang & Bröms (2016) kap. 2, s. 52.

¹⁶¹ Walton, Douglas N. (1989) *Question-Reply Argumentation*. London: Greenwood Press, s. 38-42. Waltons exempel är ”Do you want to be a good boy and go to bed?”.

¹⁶² Hietanen, Mika (2014) ”Fallasianalys för retoriker” i Fischer, Otto, Mehrens, Patrik, Viklund, Jon (red) *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Ödåkra: Retorikförlaget; Walton, Douglas N. (1989) kap. 4.

Exempel: ”Titta det regnar, visst är det kul?”

B. Orden är i sig svåra att hantera därför att de är stigmatiserande, kontroversiella, appellerar till känslor och/eller överdrivna.

Exempel: ”Anser du att den där drummeln har rätt?”

C. Frågans struktur kan göra att det blir svårt att distansera sig från frågans antaganden.

Exempel: ”Hur kan du tro att jag ska kunna acceptera dina lögner?”

När alternativen som ges inte motsvarar alla rimliga alternativ och/eller ställer upp motsatsförhållanden i saken som inte kan hanteras genom svarandes perspektiv blir frågan laddad genom en viss överdriven polarisering. Frågan kan då kallas ”svart-vit”.¹⁶³

Bortsett från resonemanget om laddade frågor, skulle det ur ett retorikperspektiv även vara möjligt att vara uppmärksam på hur olika typer av informella fallasier inverkar på en frågas laddning. Walton och Krabbe (1995) nämner några exempel på hur fallasi-argument kan få dialogtypen att skifta. Att t.ex. introducera hyllningar och smädelse i en utredande eller övertygande dialogtyp kan ses som problematiskt eftersom denna typ av argument tillhör den demonstrativa genren.¹⁶⁴

¹⁶³ Walton, Douglas N. (1989), kap. 3.

¹⁶⁴ Walton (1989) s. 109. Se Hietanen (2014) s 56f för en uppräknig av de vanligaste informella fallasierna.

4.5.2 Retorisk närläsning

Retorikkritik handlar i avhandlingen om att närmare studera vissa valda delar av materialet för att därefter återföra dem i sitt större sammanhang. Det gäller på flera nivåer – ord i meningar, meningar i stycken, stycken i större avsnitt och hela möten i större sammanhang. Även om begreppet retorisk närläsning främst associeras med enskilda tal som material kan det möjligen fånga in de mest centrala aspekterna av uppgiften för denna avhandling.¹⁶⁵ Närläsning kan ses som en position och ett förhållningssätt att inta i mötet med källmaterialet, utifrån några principer samt några konkreta arbetsformer.

En princip inom närläsning är att form och innehåll ses som förenade, att språkbruk såsom stil och argument i en sakfråga kan ses som integrerade. För denna avhandlings räkning innebär det exempelvis att en uttalad intention att bedriva öppenhet måste sättas i relation till öppenhet genom det konkreta sagda i en viss situation. Samtidigt finns inom den retoriska traditionen av närläsning en insikt om att den enskilda texten måste ses i ett större socialt och politiskt sammanhang för att dess mening ska framträda fullständigt. Tillsammans ger uppmärksamhet för texten och dess sammanhang en uppmärksamhet för talares konstfullhet, då de lyckas förena politisk diskurs med estetiskt hantverk.¹⁶⁶

En andra princip för retorisk närläsning som har betydelse för avhandlingsarbetet är att den enskilda artefakten ges prioritet i spänningsfältet mellan mikro- och makroorienterad kritik. Det enskilda talet bör ses som en autonom helhet. Jag har valt ut vissa sekvenser ur möten för att jämföra dem, och gett företräde åt en jämförelse över tid av vissa topiker, framför att studera ett möte i sin helhet. Ett alternativ som möjligen bättre följt principen om textens autonomi hade varit att initialt analysera de båda jämförda mötena i sin helhet. Min design av avhandlingen har snarare varit att låta närläsning av ett relativt mindre mått av mötesutdrag kombineras med arkiv- och intervjustudie. Jag tror att kombinationen av material ger en bättre helhetsbild, än om undersökningen fokuserats på enbart fråga-/svaranalys. Kanske närmar sig min tillämpning av närläsning det som Warnick (2013) beskriver då kritikern närmar sig material som är mer fragmenterat

¹⁶⁵ Leff, Michael, Sachs, Andrew (1990) ”Words the most like things: Iconicity and the Rhetorical Text” i *Western Journal of Speech Communication*, 54 ger på s. 256, not 23, ett antal exempel.

¹⁶⁶ Leff, Sachs (1990), s. 269.

än traditionella tal. Snarare än att upptäcka talets estetiska konstfullhet försöker kritikern finna retoriskt meningsfulla sammanhang och förklara upphovspersonens retoriska val utifrån flera olika typer av artefakter.¹⁶⁷

En tredje princip för närläsning är att tolkningen inte kan ses som avslutad i och med att ett visst resultat nås av en enskild kritiker. Kritik som ”an unending conversation” tjänar som ledord, både med referens till relationen kritiker – material och till relationen kritiker – läsare.¹⁶⁸

Som konkret arbetsform tjänar det klassiska perspektivet som utgångspunkt (se 4.5.1). Strukturen i den retoriska processen, liksom i talets beståndsdelar (t.ex. Inledning (exordium), bakgrund (narratio), tes (propositio), skäl och grunder (argumentatio), sammanfattning (recapitulatio) avslutning (peroratio) kan således användas som verktyg för en systematisk undersökning av föreningen mellan form och innehåll, del och helhet.

¹⁶⁷ Warnick Barbara (2013) ”Leff in Context: What is the Critic’s Role?” i Ott, Brian L., Dickinson, Greg (red.) *The Routledge Reader in Rhetorical Criticism*. London: Routledge. Ett exempel på en sådan kritikerposition är Bowers, John Waite, Ochs, Donovan J. (1971) *The rhetoric of agitation and control*. London: Addison-Wesley Publishing Company. De analyserar skilda material såsom möten, massmediepublikationer, trycksaker och konstnärlig produktion för att finna retoriska förändringsbudskap.

¹⁶⁸ Ott, Brian L., Dickinson, Greg (2013) ”Introduction” i Ott, Brian L., Dickinson, Greg (red.) *The Routledge Reader in Rhetorical Criticism*, s. 3f. London: Routledge.

5. Delstudier

I kapitlet följer tre delstudier där avhandlingens frågeställningar behandlas. Avsikten är att skapa en röd tråd som följer kärnavfallshanteringens platsvalsfråga genom delar av historien. Valda möten studeras i kronologisk ordning: Kynnefjäll 1979, Almunge 1985 och Stockholm 2008. I en undersökning baserad på arkivmaterial presenteras de centrala aktörerna i utvecklingen och hur deras relation etablerades 1979 och 1985 (frågeställning 1+2). En jämförelse följer mellan mötena 1985 och 2008, med närmare undersökning av fråga-svar-argumentation (fråga 3). I en intervjustudie med deltagare i utfrågningen 2008 ges därefter deltagarnas egna tolkningar av talsituationen inklusive de egna retoriska valen (fråga 4).

5.1 Två retoriska kriser?

Följande undersökning utgår från antagandet att retoriska villkor för situationen 2008 grundlades vid möten som arrangerades 1979-80 (Kynnefjäll). Undersökningen av möten 1979-80 söker således ge en bild av projektledarnas retoriska förberedelser inför möten samt retoriska grunder till motstånd mot berggrundsundersökningar under början av 1980-talet. Undersökningen av 1985 års möten söker därefter främst ge en bild av det retoriska inflytandet från kritikerna till projektet. Störst fokus i undersökningen av mötena 1985 ges till hur protesterna mot dåvarande projektledaren formades och vad som uppnåddes genom möten med projektledaren. Med referens till frågorna 1 och 2 i inledningskapitlet undersöks planeringen av deltagandet (intellectio/inventio), diskussioner kring mötenas upplägg (genre, taltid, stil mm.) samt deltagarnas reaktioner på varandra efter mötena. Det är alltså deltagarnas egna skildringar av skeendet före/under/efter möten som i första hand har eftersökts. Eftersom situationen var turbulent både 1979-80 och 1985 vill jag pröva att betrakta händelserna som ”retoriska kriser”. I enlighet med Griffins uppdelning mellan ”prorörelse” och ”antirörelse” studeras mötena utifrån två huvudsakliga perspektiv. Dels studeras projektledaren för respektive berggrundsundersökning, dels grupper för organiserat motstånd mot berggrundsundersökningar.¹⁶⁹

¹⁶⁹ 1979-80: Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) och Föreningen Rädda Kynnefjäll (FRK). 1985: Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB) och Aktionsgruppen Rädda Uppsala (ARU).

5.1.1 Kynnefjäll 1979-80

Möten mellan Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) och Föreningen Rädda Kynnefjäll (FRK) planerades enligt följande: ett möte under hösten 1978, ett informationsmöte 7/6 1979, ett större möte 2/10 1979, samt möten 16/3, 27/4 och 5/12 1980.¹⁷⁰ Två av dessa möten finns relativt väl dokumenterade i de arkiv som genomfördes: 2/10 1979 och 16/3 1980.

PRAV:s retoriska val

Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) skapades efter ett regeringsbeslut 1975. Det var ett interimistiskt råd som bestod av sex till åtta ledamöter och fem associerade experter. Två av experterna hade fokus på information. Uppdraget ”Slutlig förvaring av radioaktivt avfall i berg” var ett av flera arbetsområden.¹⁷¹

Forskning om avfallsförvar bedrevs under tiden kring 1975 med statliga medel, samtidigt som myndigheterna utvecklade regelverk på området. PRAV uttryckte vilja till ett öppet samarbete såväl nationellt som internationellt för att utveckla kompetens.¹⁷² En planeringskonferens för utveckling av hanteringsmetoder för kärnkraftavfall organiserades 1976. De inbjudna var representanter ifrån Kungliga Tekniska Högskolan (KTH), Chalmers Tekniska Högskola (CTH), Forskningsrådets lab, Lunds Tekniska Högskola (LTH), Metallforskningsinstitutet, Glasforskningsinstitutet, ASEA-Atom, Bofors, Oskarshamns Kraftgrupp (OKG), Sydkraft, Vattenfall och Statens Kärnkraftinspektion (SKI). Syftet med konferensen beskrivs som att ”på så sätt antingen avstyrka insatser av arbetsengagemang och pengar på idéer, som verkar vara fel att fullfölja, eller staka ut vägen ett långt stycke

¹⁷⁰ Brev till Norra Bohusläns Energi- och Miljöförening, 1979-01-16, Dnr 61/78, PRAV:s arkiv, E1, RA; PM från PRAV till SGU, 1979-05-29, PRAV:s arkiv, F1, RA; Protokoll sammanträde 28, 1979-10-04, PRAV:s arkiv, A1, RA; Protokoll sammanträde 31, 1980-04-21, PRAV:s arkiv, A1, RA; Protokoll sammanträde 34, 1980-12-01, PRAV:s arkiv, A1, RA. Protokoll vid offentligt möte arrangerat av aktionsgruppen Rädda Kynnefjäll 1980-03-16 kl. 19.00, Föreningen Rädda Kynnefjälls arkiv, A1, Bohusläns föreningsarkiv.

¹⁷¹ Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) (1980) *En berättelse om verksamheten från juli 1977 t.o.m. juni 1979*. Stockholm: Programrådet för radioaktivt avfall.

¹⁷² Avskrift av beslut 1975-11-06 1137/75, Industridepartementet, PRAV:s arkiv, F1, RA. Norell, Ove ”Förord” i Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) (1980).

på det som verkar vara riktigt”.¹⁷³ Enligt de här uppgifterna etablerades framför allt ett samarbete mellan högskolor, kärnkraftsindustri, stat och myndigheter i kärnavfallsprojektets idéstadium, det går möjligt att inkludera dessa i en ”prorörelse” för projektet.

Även kärnkraftsindustrin tog initiativ för att utveckla lösningar för avfallshantering, i enlighet med villkorslagen (SFS 1977:140). Projektet Kärnbränslesäkerhet (KBS) startades på initiativ av industrin, vilket fortsatte parallellt med PRAV:s geologiska undersökningar. En person som var verksam inom industrin under perioden beskriver situationen som konkurrensartad mellan PRAV och SKB, mellan stat och industri.¹⁷⁴

En genomgång av arkivhandlingar och verksamhetsberättelser ger intrycket av att informationsarbetet diskuterades. Ett par ledamöter i styrelsen, som för övrigt även var riksdagsledamöter, tog upp behovet av information vid sammanlagt 13 av 27 sammanträden fram till dess att provborringarna påbörjades vid Kynnefjäll. Vid fem av dessa sammanträden gavs indikationer om målgrupper, syfte och kanaler för information, vilket kan ses som en del av talarens analys av situationen och dess behov (intellectio). Vid det tredje sammanträdet, 1976, beskrevs målgruppen som ”kommuner, press och allmänhet”.¹⁷⁵ Vid senare möte framhålls att PRAV:s arbete bör drivas med ”öppenhet”.¹⁷⁶ Under 1976 arbetade PRAV med framtagandet av en informationsskrift. I ett arbetsprogram för en ”informations- och samrådsgrupp” tar ledamöter upp att det är viktigt att informera. En ”informationsman” föreslogs ungefär ett år senare, som kunde ge löpande information till massmedier och allmänhet om projektet, huvudsakligen genom trycksaker.¹⁷⁷ I verksamhetsberättelsen 1975-1977 beskrivs målgruppen som huvudsakligen personer med specialistkompetens och/eller människor med direkt beslutskapacitet. Det fanns inte någon uttalad intention att möta allmänheten till en början. Vad gäller de berggrundsundersökningar som planerades till Kynnefjäll nämns inte något uttalat informationsbehov.¹⁷⁸

¹⁷³ Inbjudan till planeringskonferens, 1976-10-07, Dnr 17/76, PRAV:s arkiv, E 1, RA.

¹⁷⁴ Intervju nr 28.

¹⁷⁵ Protokoll sammanträde 3, 1976-03-01, PRAV:s arkiv, A1, RA.

¹⁷⁶ Protokoll sammanträde 5, 1976-05-09, PRAV:s arkiv, A1, RA.

¹⁷⁷ Protokoll sammanträde 12, 1977-03-24, PRAV:s arkiv, A1, RA.

¹⁷⁸ Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) (1980), s. 10; Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) (1979) ”Radioaktivt avfall från kärnkraft. Bakgrund, ansvar, hantering”, s. 15, PRAV:s arkiv, Ö, RA.

Tre trycksaker producerades: en odaterad, en 1979, en 1981. Broschyren som gavs ut 1979 hade som målgrupp ”politiker, förvaltningstjänstemän och massmedia” och tillkom efter det att projektet hade uppmärksammats i radio och tv.¹⁷⁹ Syftet med att ge ut broschyren var att ge ”kortfattad och överblickbar information/.../ att undvika värderingar och osäkra bedömningar”.¹⁸⁰

Trots det politiska läget kring 1980 med en stark koppling mellan hantering av det använda kärnbränslet och energipolitik valde PRAV att skilja mellan kärnkraftsdiskussioner och kärnavfallshantering:

Information och samråd ska bedrivas på ett objektivt sätt. Gruppen har t.ex. inte till uppgift att diskutera energi- eller kärnkraftfrågorna ur politiska synvinklar.¹⁸¹

En indikation om de retoriska valen finns även dokumenterad vid ett möte mellan PRAV och berörd länsstyrelse 7/6 1979, som dock inte finns närmare skildrat. Inför mötet gavs instruktioner till PRAV:s representanter om att hålla ungefär 15 minuter långa presentationer och att vara beredda på frågor även vad gällde hela projektet i slutförvarsfrågan. Instruktionen gavs att inte ”aktivt gå ut med” en presentation av projektet i dess helhet, dvs. inklusive en framtida planering kring en anläggning för förvaring av det högaktiva använda kärnbränslet. Instruktionen var att ”det är bra att kunna ge svar om någon frågar”.¹⁸²

Sammanfattningsvis valde PRAV att i sina informationsinsatser avgränsa den retoriska publiken till personer med teknisk kunskap och/eller direkt beslutskapacitet och att i kontakten med en bredare allmänhet använda indirekta kanaler som kommunen och massmedier, använda begripligt och pedagogiskt språkbruk samt prioritera textproduktion framför att arrangera muntliga möten. PRAV valde även att försöka avgränsa ämnet för diskussion; det gällde dels förbindelsen kärnavfallshantering/kärnkraft, dels förbindelsen berggrundsundersökningar/anläggning för kärnavfallsförvar.

¹⁷⁹ Protokoll nr. 24, 1978-12-20, PRAV:s arkiv, A1, RA.

¹⁸⁰ Norell, Ove ”Förord” i Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) (1979).

¹⁸¹ Kallelse till sammanträde 7, 1976-09-30, Bil. 2, Prav:s arkiv, B2:1-4, RA.

¹⁸² PM från Prav till SGU, 1979-05-29, PRAV:s arkiv, F1, RA.

FRK:s retoriska val

Föreningen Rädda Kynnefjäll (FRK) hade för avsikt att hindra berggrundsundersökningar. Föreningen startades 17/7 1979 och bestod av Bohusläns centerparti, Hede hembygdsförening, Bullarens miljövårdsförening, Bullarens centerförening, Norra Bohusläns energi- och miljöförening, Krokstads södra centeravdelning, Friluftsförbundet i Sörbygd och Naturskyddsföreningen i Tanum.¹⁸³ Medlemsföreningarna, som vidare ses som ”antirörelse” mot berggrundsundersökningar, hade en lokal förankring med fokus på miljö-, hembygds- och friluftslivsteman samt politisk koppling till Centerpartiet.

Noresson (1985) beskriver hur det i Tanums kommun bildades ett motstånd mot berggrundsundersökningarna med miljöskyddet som huvudsaklig grund. FRK:s allmänt folkliga framtoning betonas. Exempelvis nämns mötet i Hedekas bygdegård då en kvinna, beskriven som en ovan talare, ledde församlingen på 150 personer in i diskussionen om blockering av vägarna. Föreningen eftersträvade enligt Noresson (1985) en platt organisation. Politiska åsikter tonades ned. Exempelvis avråddes ifrån att använda partibanderoller vid tillfällen såsom ”Kynnefjällsmarschen”. FRK strävade enligt egen utsago ständigt efter att bemöta alla på ett välkomnande sätt och att inte kritisera varandra i onödan. Självframställningen visar att inkludering var ett viktigt värde inom föreningen. De retoriska val som lyfts fram av Noresson i efterhand är humor, inbjudande framtoning gentemot PRAV (rundturer på fjället, fikaträffar) samt till viss del agerande inom genren *genus demonstrativum* genom att visa en bred uppslutning av folk.¹⁸⁴

Åtta brev finns arkiverade mellan oktober-november 1980, vilka kan ses som den huvudsakliga källan vad gäller framställningen av föreningens budskap till PRAV.¹⁸⁵ Dessa brev ger följande bild av vilka argument och topiker (inventio) som var viktiga för FRK:

- *Hot mot demokratin.* PRAV:s arbete ses som ett sätt att ”köra över” kommuner, man vill istället se ett samhälle där ”människor behövs”.

¹⁸³ Noresson, Jan-Åke (1985) *Kynnet som försätter berg*. Göteborg: Bokskogen, s. 54.

¹⁸⁴ Noresson, 1985, s. 52-59, 68, 76, 90-101.

¹⁸⁵ Brev 1980-10-23, 1980-10-27, 1980-10-28, 1980-10-31, 1980-11-01, 1980-11-06, 1980-11-08, 1980-11-11, Dnr 56/80, PRAV:s arkiv, E1:24, RA.

- *Konsekvenser.* Även om PRAV uppfattades agera utifrån goda intentioner och som professionella, kunde resultaten från projektet användas på ett oroväckande sätt.
- *Kärnkraftmotstånd.* Kopplingar görs mellan PRAV:s projekt och kärnkraftsindustrin, samt till elanvändningen generellt.
- *Kritik mot KBS-3 metoden*¹⁸⁶. Med hänvisningar till att flera geologer är kritiska till projektet, bl. a. med stöd av KBS-rapportens remissinstanser.
- Olämplig bergskvalitet för kärnavfallsförvaring i Bohuslän.
- *Hälsorisker.* Vattentillförseln till området skulle påverkas vid ett eventuellt läckage från ett förvar.
- *Risk för avfolkning.* Fastighetsvärdet skulle minska p.g.a. projektet.
- *Personlig relation till berget.* Människor beskrivs vara ”uppväxta på fjället”.
- Miljö- och naturresurser hotas.
- Ansvar för kommande generationer.
- *Omvärlden.* Norge hotas också vid en eventuell olycka.
- Uttryckligt *avstånd från ”nejsägare”.* FRK förordar istället ytförvaring av avfallet så att det går att flytta och bevaka.
- Hänvisning till ”*sunt förnuft*”.

Sammanfattningsvis valde FRK att anta en lokalt samlande strategi genom att referera till gemensamma naturvärden och främja det vardagligt allmänna. I en jämförelse med PRAV framträder att FRK fokuserade på just de topiker som PRAV valde att aktivt utesluta från sin intellectio/inventio: byggnationen av ett slutförvar mot slutet av projektet samt kärnkraftsfrågan. Gemensamt för PRAV och FRK är undvikandet av politisk kontrovers i frågan, även om detta sker på olika sätt för de två grupperna – genom inkludering och undvikande av konflikt i FRK:s fall, genom avgränsning av frågan och tystnad i PRAV:s fall. En grundläggande skillnad mellan FRK

¹⁸⁶ KBS-3 står för den tredje versionen av ”Kärnbränslesäkerhet”. SKB beskriver metoden på följande sätt: ”Om en spricka skulle uppstå i någon kapsel, hindrar lerbufferten vatten från att tränga in i kapseln. Bufferten hindrar även radioaktiva ämnen från att komma ut i berget” Se <http://www.skb.se/projekt-for-framtiden/karnbransleforvaret/var-metod/>, 2015-11-08.

och PRAV gäller synen på KBS-3-metoden. FRK:s uppfattning var att kritiken borde leda till ett förkastande av KBS-3-metoden, medan PRAV ansåg att kritiken borde leda till fler undersökningar:

[U]tländska remissyttranden påstår inte att ett slutförvar som utförs enligt KBS metoder är osäkert. De anser att de undersökningsresultat som KBS redovisat inte räcker för att bevisa säkerheten. Om utländska remissinstanser anser att undersökningarna är ofullständiga så är detta ju inget motiv till att stoppa fortsatta undersökningar utan tvärtom ett motiv att göra mera undersökningar.¹⁸⁷

Händelseförloppet

I juli 1979 fick PRAV information av länsstyrelsen om att en kommitté startats i Tanums kommun. Kommittén hade i juni föreslagit att Tanums kommunfullmäktige skulle göra ett uttalande i frågan. Av uttalandet framgår att Tanums kommun hade fått information om förestående provborrningar genom massmedier och genom möte på Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, av representanter för Sveriges Geologiska Undersökning (SGU). Till skillnad från PRAV avgränsade inte kommunfullmäktige i Tanums kommun de olika faserna i undersökningen från varandra, utan skriver i ett sammanträdesprotokoll:

Avsikten är att eventuellt förlägga en s.k. 'sopstation' för atomavfall till platsen.¹⁸⁸

Det pejorativa ordvalet vittnar om att kommunfullmäktige i Tanum antog ett helhetsperspektiv på slutförvarsprojektet, från berggrundsundersökningar till anläggning. Tanums kommun uttryckte i uttalandet en medvetenhet om att det ej fanns någon laglig rätt att stoppa borrningarna, men ville trots det

redan nu klart säga ifrån, att man inte vill ha någon anläggning för utbränt kärnbränsle lokaliserat till Tanums kommun.¹⁸⁹

Om det skulle läggas ett förslag om lokalisering till Tanum ville kommunen utnyttja sin vetorätt och

¹⁸⁷ Kallelse till sammanträde nr 35, 1981-01-21, Bilaga 4, PRAV:s arkiv, B2, RA.

¹⁸⁸ Kallelse till sammanträde 28, 1979-09-13, Bilaga 10, PRAV:s arkiv, B2, RA.

¹⁸⁹ Ibid.

även på andra sätt försöka stoppa tillkomsten av en sådan anläggning i kommunen.¹⁹⁰

Bifogat till kommitténs yttrande till kommunfullmäktige finns ett uttalande från Gullmarsnejdens förening för vatten- och naturvård med krav på att berggrundsundersökningarna upphör. Det skäl som anges till föreningens krav är brist på information till Länsstyrelsens naturvårdsenhet och till berörda kommunala myndigheter. Uttalandet hänvisar till naturvärden, grundvattenkvalitet och till den statliga riksplaneringen om miljöstörande verksamhet, miljöskyddslagen samt naturvårdslagen.¹⁹¹ Uttalanden kom även från Hälsovårdsnämnden i Lysekil och Halden kommune i Norge. Oro fanns för vattentäkter i området, samt för byggnation av ett ”centrallager” för radioaktivt avfall på Kynnefjäll.¹⁹²

Slutsatsen som kan dras av händelseförloppet inför mötet 2/10 1979 är att länsstyrelser och kommuner redan gjort sig en uppfattning i frågan före mötet, vilket möjligen skulle leda till svårigheter för PRAV att etablera sin syn på frågan och motarbeta uppfattningen att ett slutförvar redan planerades till Kynnefjäll.

Möte 2/10 1979

Under hösten 1979 önskade miljöföreningar i området att Tanums kommun skulle arrangera ett möte. Tanums kommun ställde i sin tur frågan till Sveriges Geologiska Undersökning (SGU), som vidarebefordrade önskan till Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV). PRAV beslutade att ett informationsmöte skulle hållas. PRAV och SGU stod som gemensam arrangör. Platsen var Tanums bygdegård. Kallade var Länsstyrelsen, Tanums kommun, Domänverket och medlemsföreningar i Föreningen Rädda Kynnefjäll (FRK). En panel planerades med PRAV:s sekreterare samt representanter från SGU och de deltagande miljöföreningarna. Tanums kommunstyrelses ordförande föreslogs som ordförande för mötet. Dagordningen var följande:

¹⁹⁰ Kallelse sammanträde 28, 1979-09-13, Bilaga 10, PRAV:s arkiv, B2, RA.

¹⁹¹ Kallelse sammanträde 28, 1979-09-13, Bilaga 9, 10, PRAV:s arkiv, B2, RA.

¹⁹² C-uppsats av Hans Trewe Fagerfjäll, s. 29, med referens till Protokoll 152/79 090.826 Hälsovårdsnämnden i Lysekils kommun 1979-08-21 samt Svar från Bohusläns Samarbetskommitté 1981-04-10 till Halden kommune angående Gränskommitténs sammanträde 1981-03-03 kopia till Munkedals kommunkontor med D:nr 152/79 090.826. Hans Trewe Fagerfjälls samling, F1. Bohusläns föreningsarkiv.

1. Öppnande. Redogörelse för kommunens inställning.
2. Prav redogör för sina uppgifter, 10 min.
3. SGU syfte och upplägg, 10 min.
4. Miljöföreningarnas ställningstaganden 10-15 min.
5. Diskussion i panelen och frågor.¹⁹³

Norra Bohus läns Energi- och Miljöförening och Bullarens Miljövårdsförening meddelade att de inte var nöjda med dagordningen. De hade önskat mer tid att förbereda sig och kontakta ”från kärnkraftsindustrin fristående experter”.¹⁹⁴

I PM angående PRAV:s informationsmöte anges flera teman för frågor: finansiering av projektet, frågan om hur förvaret ska bevakas och grundvattnets rörelser under långa tidsperioder. I texten betonas att det inte går att

bortse från helheten./.../Vi kan inte acceptera att vår framtid bestäms av experter som bara tar ställning till detaljfrågor.¹⁹⁵

Föreningarna ville på grund av mötets brister arrangera ett eget möte senare under hösten, och önskade bli avförda även från annonsen om mötet, där de stod som arrangörer. Svenska Naturskyddsföreningen ville dock stå kvar som arrangör. Från Tanums kommun framfördes även önskemål om att kommunen skulle kunna sitta med i panelen. I en bifogad lista lyftes flera frågor. Även i listan märks att man inte alls ville skilja på provborrningarna och byggnationen av en anläggning för slutförvar:

1. Borrningarna

Vad ska hända och naturpåverkan.

2. Anläggningen:

Varför bergsförvaring, vilka är alternativen – tekniska och geologiska.

Varför utpeka ett skyddsområde?

¹⁹³ Protokoll sammanträde 28, 1979-10-04, PRAV:s arkiv, A1, RA; Brev från PRAV till SGU, Domänverket, Tanums kommun och Munkedals kommun 1979-09-25, PRAV:s arkiv, Dnr 36/78, E1, RA.

¹⁹⁴ PM Angående PRAV:s informationsmöte om de geologiska undersökningarna på Kynnefjäll 2/10 -79 kl. 18.30. Föreningen Rädda Kynnefjälls arkiv, E1, Bohusläns föreningsarkiv.

¹⁹⁵ Ibid.

Mer information om anläggningen.

3. Säkerheten

Risker för utsläpp och olyckor, sabotage. Hur skyddas och bevakas man?

Transporter: Hur ska man skydda dem och hur olyckor förekommit?¹⁹⁶

Åhörarnas reaktioner

Mötet är inte vidare dokumenterat, men några reaktioner går att återfinna. Åhörare beskrev PRAV:s representant som ”undervisande och överseende, dämpad och sansad, åtminstone till en början.”¹⁹⁷ Enligt beskrivningen i Noresson (1985) uttryckte PRAV en vilja att informera, snarare än att debattera och försäkrade åhörarna om att det handlade uteslutande om berggrundsundersökningar, inte om några långtgående planer för avfallsförvaring. Kritikerna tyckte sig däremot se detta enskilda projekt som del i en större internationellt etablerad utveckling av kärnkraftsindustrin, vilket motsades av PRAV:s representanter.¹⁹⁸ En närboende refererades efter mötet i en intervju i tidningen *Fältbiologen*. Dennes uppfattning var att PRAV redan verkade ha bestämt sig för Kynnefjäll. Uppfattningen gav en motivation till att hindra projektet.¹⁹⁹

Även intentionen som uttrycks av PRAV att informera verkar ha mött problem. En reaktion återfinns i dagstidningen ”Bohusläningen”:

De båda geologer som deltog där använde ett språk som förmodligen var helt obegripligt för de flesta deltagare./.../Det här berodde säkert på nervositet och pedagogisk ovana och inte på att man inte ville ge information. Tvärtom fick jag det intrycket, då jag personligen talade med representanterna från Prav och SGU, att man var mån om att ge riktig information. Det största missförståndet som uppstått är nog att man tror att Prav och SGU har uppfattningen att Kynnefjäll ur geologisk synpunkt är en utmärkt plats för slutlagring av radioaktivt avfall. Med undantag för geologen från Göteborg fick jag intrycket att de som satt i panelen vid mötet redan då var av uppfattningen att det mesta talade emot Kynnefjäll som lagringsplats, men att det

¹⁹⁶ Brev från Norra Bohus läns Energi- och Miljöförening och Bullarens Miljövårdsförening till PRAV 1979-09-29; Från Lars Thirslund Sögård 1979-09-27 till Sven Löfveberg inkom 1979-10-01.

¹⁹⁷ Noresson (1985) s. 59.

¹⁹⁸ *Ibid*, s. 59f.

¹⁹⁹ Jaatinen, Johan (2003) ”Kynnefjäll – en seger för miljörelsen” i *Fältbiologen*, nr. 2.

ändå var av intresse att undersöka ådergnejsen eftersom den här går i dagen.
/.../ ²⁰⁰

Citatet speglar två huvudsakliga problem i mötet: tekniskt språk trots goda intentioner från talarnas sida, samt ”missförstånd” kring projektets innehåll.

Möte 16/3 1980

Närvarande vid mötet 16/3 1980 kl. 19.00 var en tjänsteman från PRAV, kommunalpolitiker från Eds, Munkedals och Tanums kommuner, FRK samt allmänhet. Mötet inleddes med att PRAV:s tjänsteman informerade om provborrningarna, om tidsplanen för projektet och om syftet att söka efter ”bra bergtyper” – inte efter en plats för slutförvaring av det högaktiva använda kärnbränslet. Syftet med borrningarna beskrivs som att ”visa vart sprickorna [i berget] tar vägen”. Ett handskrivet refererat av mötet citeras här fortsättningsvis:

[Kommunrepresentant]: Tanums kommun negativ till både borrning och slutförvaring. HD godtar det vetenskapliga intresset för Kynnefjäll ’men vi har ingen kontroll över vems ärenden PRAV går’.

[PRAV-tjänsteman]: Vektorätten behöver upphävas, om ex.vis kommunen har en för landet unik tillgång. Vidare hävdar SGU att berget här inte är särskilt bra, faktiskt.

[Privatperson]: Vattentäkter och naturvårdshänsyn (Länsstyrelsens planer på naturskyddsområde) tillräckligt starka skäl för att avstyrka borrningar.

[Kommunrepresentant]: Detta är geologernas julafton; lite fickpengar till att borra...Helt bortkastade pengar!

[PRAV:s repr]: Kynnefjäll är först; därför är pengarna väl använda.

[FRK-repr]: Varför borra i sprucket berg?

[PRAV:s repr]: Sprickfria berg finns ej. Kynnefjäll för mera vatten än vad SGU trodde.

[Privatperson]: Får PRAV direktiv om vilka områden som skall undersökas?

[PRAV:s repr]: Nej vi undersöker bara berggrunden; aktuella områden är södra Norrland, Södermanland, Blekinge.

²⁰⁰ Kopia av insändare i brev från Jan Smith till PRAV, 1980-02-77, Dnr 7/80, PRAV:s arkiv, E1, RA.

[Privatperson]: Jag har kollat upp saken med många geologer, bl.a. [namn]. Kynnefjäll, ett av Sv. äldsta berg (ca 2 miljarder år) är utsatt för många spänningar i berget vilar förmodligen på en gigantisk granitkropp. Berggrunden flyter omkring. Kynnefjäll mycket jordbävningsaktivt; seismisk aktivitet får ej finnas vid en avfallsstation! Dessutom är mängden sedimentär ådergnejs mycket liten på Kynnefjäll; därför olämpligt att borra.

Vidare frågor: Är det geografiska läget attraktivt?

[PRAV:s repr]: Nej, endast kalheten samt berggrundsförhållanden. Centrala Kynnefjäll bäst; för mycket sprickor i norr och söder. Närheten till havet är inte avgörande...

[Flera personer]: Vi litar inte på 'experterna'!

[PRAV:s repr]: Om det behövs går vi ner till 1400 meters djup.

[Privatperson]: Ta en ny funderare, PRAV! Valet av Kynnefjäll är mycket olyckligt. Gräv inte ner avfallet; det glöms bara bort!

[PRAV:s repr]: Det finns inga speciella planer på Kynnefjäll...Jag tror på KBS lösning.²⁰¹

Genom referatet uppvisas misstänksamhet från FRK gentemot staten som PRAV:s uppdragsgivare, men föreningen uttrycker en sympati med det "vetenskapliga intresset", samtidigt som flera personer uttrycker en misstro mot "experterna". Vetorätten diskuteras, den topiken kan anses ansluta till temat lokalt/centralt styre. Diskussionerna kretsar kring naturvärden och Kynnefjälls geologiska kvalitet, samt KBS-metoden ("KBS lösning" refererar till projektet Kärnbränslesäkerhet som tog fram KBS-metoden). Problemet med att märka ut förvaret tangeras också. Anteckningarna ger intrycket av att påståenden och frågor ställs intensivt och går om varandra.

Hantering av kommunikationsproblem

I verksamhetsberättelsen för åren 1979-1982 beskrev PRAV sin uppfattning om vad som i min tolkning är retoriska problem och hur dessa hanterats:

Programrådets berggrundsundersökningar har i stor utsträckning av befolkningen i berörda kommuner uppfattats som ett förebud om en lokalisering av ett slutförvar för radioaktivt avfall på den undersökta platsen. Aktions-

²⁰¹ Protokoll vid offentligt möte arrangerat av aktionsgruppen Rädda Kynnefjäll 1980-03-16 kl. 19.00, Föreningen Rädda Kynnefjälls arkiv, A1, Bohusläns föreningsarkiv.

grupper mot undersökningarna har bildats i norra Bohuslän och i Hälsingland i samband med rådets undersökningar på Kynnefjäll och på Svartboberget. Rådets informationsverksamhet har därför i hög grad fått inriktas på att förklara syftet med undersökningarna och vinna förståelse för att sådana undersökningar måste göras. Information har riktats såväl till allmänheten som till berörda lokala och regionala myndigheter.²⁰²

FRK knöt senare till sig en grupp av personer verksamma vid Chalmers tekniska högskola, kallad ”Arbetsgruppen för kritisk granskning av kärnkraftens avfallsfråga”. På uppdrag av Folkkampanjen mot kärnkraft och kärnvapen (FMK) hade kritikerna granskat frågorna kring hanteringen av det högaktiva använda kärnbränslet, vilket resulterade i en skrivelse från en geolog till PRAV. Texten vittnar om en förskjutning från genus deliberativum, att diskutera och överväga frågan, till genus judiciaire, att finna någon ansvarig för problemen i berggrundsundersökningsprojektet:

Kärnkraftindustrin, men också människor utan anknytning till denna, anklagar befolkningen runt Kynnefjäll och miljörörelsen för att inte ta sitt ansvar för det kärnkraftavfall som ändå finns och hela tiden tillkommer.²⁰³

Den sista anteckningen i PRAV:s arkivmaterial anger att motståndet mot PRAV har att göra med en uppfattad brist på inkludering av allmänhet och av vetenskaplig expertis med allmänhetens förtroende:

3. Den demokratiska aspekten.

PRAV och dess utförande organ har i många ögon fått karaktären av ett slutet sällskap av kärnkraftintressenter. Avfallsproblematiken är dock ett komplex som berör alla – oavsett inställningar till kärnkraft – och det bör därför vara ett allmänt intresse att PRAV:s efterföljare och de utförande organen innehåller människor med olika värderingar. Om så hade skett vid PRAV:s val av uppdragstagare, hade säkert många av de konflikter som uppstått mellan PRAV och delar av allmänheten kunnat undvikas. Det enda sättet att för framtiden undvika sådana är enligt min mening att bredda kretsen av forskningsbedömare och utövare samt att underkasta projektet en strängare vetenskaplig granskning.²⁰⁴

²⁰² ”Berättelse om verksamheten juli 1979 – mars 1982”, 1982, s. 74, PRAV:s arkiv, B3, RA, s. 74.

²⁰³ Skrivelse från Olov Holmstrand till PRAV, 1980-12-29, Dnr 67/80, PRAV:s arkiv, E1, RA.

²⁰⁴ Protokoll sammanträde 37, 1981-06-18, PRAV:s arkiv, A1, RA.

I retoriktermer ifrågasätts ”vir bonus dicendi peritus”, vilket jag i avhandlingens terminologi tolkar såsom huruvida talare uppfattas som öppna och förståelseinriktade, eller mer slutna och framgångsinriktade.

I februari 1981 noterade PRAV att rådet stod fast vid tidigare beslut om att genomföra berggrundsundersökning vid Kynnefjäll, men inget datum fastställdes för dess återupptagande.²⁰⁵ Den 1/7 1981 upphörde PRAV såsom tidigare planerat. Då upprättades myndigheten Nämnden för hantering av använt kärnbränsle (NAK) som senare övergick i Statens Kärnbränslenämnd (SKN).²⁰⁶

5.1.2 Almunge/Kolsjön 1985

Efter händelserna vid Kynnefjäll följde en serie av provborrningar runt om i Sverige som alla möttes av protester.²⁰⁷ Den sista borrhjulet under perioden låg vid Kolsjön i området Almunge/Knutby utanför Uppsala. ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala från Atomsopor” (ARU) startades 9/10 1985. Nyheten om protesterna mot projektet nådde riksmidier när polisinsatserna mot demonstranter vid borrhjulen visades i nyhetsprogrammet Rapport. Händelserna bidrog till möjligheter för aktörer som länge hade arbetat för att åstadkomma en förändring av industrins projekt, bl.a. genom att avfallsfrågan lyftes upp på den nationella politiska agendan. Det gav de inblandade utrymme att få möta energiministern och ”på högsta nivå klargöra sina ståndpunkter”.²⁰⁸

Ett stormöte, med samtliga deltagare av intresse för avhandlingen, hölls 31/10 1985. I texten som följer närmast beskrivs deltagarnas retoriska val inför mötet samt deras reaktioner efter mötet. En utförligare analys av vad som sades vid mötet följer i kommande kapitel där en analys görs av fråga-/svarargumentation. Störst fokus ges nedan till hur det retoriska motståndet mot projektledaren Svensk Kärnbränslehantering (SKB) formades. För att ge en kortfattad bild av SKB:s retoriska val kan nämnas att organiseringen

²⁰⁵ Protokoll sammanträde 35, 1981-02-03, PRAV:s arkiv, A1, RA.

²⁰⁶ Kjellman, Sten (2000) *Det svenska kärnavfallsprogrammet*. Stockholm: Svensk Kärnbränslehantering AB, s. 27-32; PRAV (1982) Förord.

²⁰⁷ Kjellman (2000) s. 36ff.

²⁰⁸ Holmstrand, Olof (red.) (2001) *Kärnkraftavfall. Avfallskedjans syn på den svenska hanteringen*. U.o: Avfallskedjan, s. 29. Det finns även noteringar om att liknande uppvaktning skett under protesterna vid Kynnefjäll. Den 7/5 1980 uppvaktades ministern Carl-Axel Petri av representanter från Rädda Kynnefjäll. Folder från Rädda Kynnefjäll, u.å., Dnr 56/80, PRAV:s arkiv, E1, RA.

av berggrundsundersökningarna väsentligt hade förändrats i jämförelse med vad som skett under PRAV-tiden. SKB, som var ansvariga för arbetet 1985-86, var (och är) ett aktiebolag och alltså inte styrt av regeringen som var fallet med Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) vid Kynnefjäll. Statens fortsatta ansvar var dock tydligt uttryckt, en offentlig utredning förordade även att kansliet vid Statens Kärnbränslenämnd (SKN) skulle förstärkas. Samrådsnämnden för kärnavfallsfrågor (KASAM) inrättades, med en samordnande funktion mellan alla de involverade myndigheterna.²⁰⁹

SKB följde enligt Eriksson (2003) en liknande strategi som PRAV, med information till de med direkt beslutandemakt. Vid tiden kring 1985 hade SKB huvudsakligen kontakter med myndigheter och forskare och mindre kontakt med medier och allmänhet. Bolaget kunde betraktas som relativt slutet gentemot omvärlden, bl.a. därför att dess representanter avvaktade med information om projektet till dess konkreta forskningsresultat formulerats. Behovet av information till allmänheten diskuterades inom företaget, men fick inte fäste ordentligt före 1985.²¹⁰

Enligt en intervju med en person som vid tiden var ansvarig för projektet hos SKB beaktades framför allt juridiska frågor, som t.ex. tillstånd av markägare, inför berggrundsundersökningar. I övrigt informerades kommunledningarna, som ansågs vara ansvariga för kontakterna med allmänheten. SKB tog inte något ensidigt ansvar för att t.ex. närboende till undersökningsområdet skulle få information.²¹¹

I en artikel i Dagens Nyheter 23/10 1985, riktades kritik mot informationsinsatsen i Almunge. En närboende till borrhålen citerades med uppgiften att SKB skickat ut ett brev som nått tre eller fyra hushåll före initiering av borrhålen. SKB:s dåvarande vd förklarade i samma artikel att bolaget hade gått genom de kommunala instanserna och därefter hade planerat att ge information till lokalbefolkningen efter att undersökningarna kommit igång.²¹² I Almunge kan SKB dock anses ha haft en något mer informativ hållning än PRAV i relation till allmänheten, med tanke på de broschyrer som delades ut till närboende.

²⁰⁹ Kjellman (2000) s. 32. De involverade myndigheterna var Statens Kärnkraftinspektion (SKI), Statens strålskyddsinstitut (SSI) och Statens Kärnbränslenämnd (SKN).

²¹⁰ Eriksson (2003) 79ff.

²¹¹ Intervju nr 28.

²¹² DN ”Polis i batalj med miljövänner”, 1985-10-23.

SKB:s inställning till möten med ortsbefolkningen speglas även genom ett citat i tidningen Uppsala Nya Tidning (UNT). Efter demonstrationerna vid borrhplatsen svarade en ingenjör från SKB på frågan varför de inte gått ut och informerat via stormöten, och citeras på följande vis:

Det är ingen idé. Vi har inte tid att ställa upp på en rad jippobetonade möten där vi utsätts för pajkastning. Vi har informerat länsstyrelsen, kommunen och några aktuella markägare. Det räcker!.../Vi anser att sådana möten som allmänheten vill ha inte leder till någon information utan enbart blir en form av pajkastning. Och vi har inte tid att diskutera med folk.²¹³

Debatten i massmedier hårdnade generellt sett under början av 1980-talet, genom ömsesidiga anklagelser och misstro mellan SKB och dess kritiker.²¹⁴

Aktionsgruppen Rädda Uppsalas retoriska val

Den första minnesanteckningen är daterad 9/10 1985, då aktionsgruppen startades med en arbetsgrupp knuten till sig bestående av tio personer.²¹⁵ Aktionsgruppens syfte som formulerades vid ett stormöte 14/10 1985 var att i första hand stoppa SKB:s undersökningar i Almunge/Knutby, i andra hand att bedriva information och opinionsbildning för att stoppa alla berggrundsundersökningar i landet och främja ”seriös forskning om säkra metoder”.²¹⁶ Opinionsarbete finns dokumenterat i form av protestlistor, en studiecirkel, brevkorrespondens med partiledare, skrivelser till ministrar, SKB, Uppsala kommun och landsting, samt massmediala kontakter på lokal- och rikspan. Information till allmänheten i form av annonser, dekaler och andra trycksaker planerades, liksom dörrknackning av skolelever med försäljning av kort.

Deltagandet organiserades i två huvudsakliga grupper. Den första var Aktionsgruppen Rädda Uppsala från atomsopor (ARU), bestående av närboende som genom olika sätt att agera ville hindra borringarna. Den andra gruppen var Avfallskedjan, ett samarbete mellan flera av de orter som tidigare protesterat mot pro-rörelsens projekt. Där ingick Rädda Kynnefjäll,

²¹³ UNT, 1985-10-23, ” ’Har inte tid att diskutera’ ”.

²¹⁴ Anshelm (2006) kap. 4.

²¹⁵ Minnesanteckningar möte Almunge Skola 1985-10-09, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, A1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

²¹⁶ Protokoll 1985-10-14, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, A1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

Rädda Voxnadalén, Rädda Tölö kronopark och Rädda Tränningen m.fl.²¹⁷ Inom Avfallskedjan fanns vissa som bidrog med lokala erfarenheter av tidigare protester mot typområdesundersökningar och andra som bidrog med vetenskaplig information.²¹⁸

Några saker som ARU tog till sig av aktionen vid Kynnefjäll var att främja ett brett folkligt stöd, samt att avstå från våldsamheter, sabotage, partipolitik och alkohol vid bevakningspunkterna.²¹⁹ Föreningen ARU valde även att lyfta fram sin folkliga förankring. Föreningen gav ut två nummer av informationsbladet ”Kolsjönytt”. Den första rubriken i det första numret är ”Därför vaktar vi”. Föreningen gör följande självframställning:

bygdens folk, vi tillsammans./.../Vi är sådana som har jobb på dagarna och fritiden upptagen med engagemang i olika föreningar. Vi är pappor och mammor, pensionärer och ungdomar, skolfolk och bönder. Vanligt folk från trakten!./.../Det vi tänker på när vi vaktar, det som vi pratar om och det som skapar samhörighet och vikänsla är målet för vår aktion. Stoppa borringarna. Alla partipolitiska argument lämnar vi hemma.²²⁰

På efterföljande sida finns rubriken ”Vad vill vi uppnå?”. Ett antal påståenden följer som speglar de huvudsakliga teserna i argumentationen:

Vi vill inte att andra ska ta emot det avfall som vi inte vill ha! Hela tanken på ett tillkorkat slutförvar i vår berggrund måste avskrivas. Hela Sveriges vetenskapliga styrka måste satsas på att få fram en förvaring som vetenskapen kan enas om som säker. Till dess får avfallet förvaras ovan jord. Forskningen om slutförvaret får inte handhas av kärnkraftindustrins eget folk (SKB ägs ju av kärnkraftföretagen [kursiv]) utan måste utföras av oberoende forskare. Uppsala kommun måste följa exemplen från västsvrige (Tanum, Munkedal, Fjällbacka [kursiv]) och säga nej till SKB:s slutförvaringsplaner i kommunen.²²¹

²¹⁷ <http://www.avfallskedjan.se/public/groups.php>, 2011-02-09.

²¹⁸ Noresson, 1985, s. 149; Intervju nr 13.

²¹⁹ Minnesanteckningar möte 1985-10-09, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, A1, Folkrörelsearkivet Uppsala län. Protokoll möte 1985-10-17, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, A1, Folkrörelsearkivet Uppsala län. Gruppens etik sammanfattas även i insändaren ”Välkommen till borrhålet”, UNT 1985-11-16.

²²⁰ Kolsjönytt, nr. 1, nov. 1985, s. 1, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, L2, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

²²¹ Kolsjönytt, nr. 1, nov. 1985, s. 2.

Inledningsvis i citatet distanserar sig ARU från det s.k. NIMBY-syndromet (se avsnitt 2.2). För det andra framhålls tron på att vetenskapen kan enas. Avfallet ska förvaras ovan jord till dess att oberoende forskning utförs. SKB anses inte som oberoende. Goda exempel ges av andra kommuner som gått med i Avfallskedjan. Grunder till dessa påståenden återfinns på s. 3:

Vi vill inte ha 7000 ton varmt och mycket radioaktivt avfall nedstoppat i vår mark och lämnat åt sitt öde, med risk att helt föröda vår hembygd. Vi kan inte tro på kärnkraftbolagens företag – SKBs – tal om ’säkert slutförvar’ av avfallet, så länge oberoende forskare och internationellt erkända forskare bestämt hävdar att SKB har fel. Vi vill inte se vår hembygd utarmas för att SKB utsett Almunge-Knutby-bygden till en möjlig atomstation! Vi anser, som Birgitta Dahl, att avfallet ej får slutförvaras i tät-befolkade områden. Borrningarna vid Kolsjön måste därför avslutas genast! Att utföra dyrbara undersökningar (15mkr enligt SKB) på obrukbart material (Gabbroberget vid Kolsjön) är väl höjden av slöseri!!!²²²

Det finns två huvudsakliga grunder i argumentationen som jag kan se. Den första är att ”oberoende forskare och internationellt erkända forskare bestämt hävdar att SKB har fel”. Den grunden gäller den tekniska lösningen i fråga om metod för förvaring av det använda kärnbränslet. Den andra grunden till motstånd är ”att avfallet ej får slutförvaras i tät-befolkade områden”. Här kan noteras att ARU uppfattar en helhet i projektet som inkluderar berggrundsundersökningar och anläggning för förvar av det högaktiva använda kärnbränslet i likhet med hur FRK tolkat situationen 1979-80.

Sammanfattningsvis är följande topiker framträdande:

- En opolitisk folklig protest
- Krav på vetenskaplig satsning
- Misstro mot SKB (vetenskaplighet, val av plats, arbetsmetod)

Enligt intervju med en person aktiv i ARU var den huvudsakliga strategin gentemot omgivningen att vara självständig, utan någon inblandning från andra organisationer eller folk utanför bygden. Det fanns en rädsla för att bli ”kidnappade” och en vilja att klara av saken själva.²²³ Trots det fick

²²² Kolsjönytt, nr. 1, nov. 1985, s. 3.

²²³ Intervju nr 31.

gruppen bindningar till flera andra organisationer, varav de närmaste kontakterna för det första knöts till en grupp geologer ifrån Chalmers som var engagerade i gruppen Avfallskedjan. Personerna som ingick i den här gruppen kan visserligen betraktas som vetenskapliga experter, men de hävdade även frågans politiska dimension. De använde sin expertroll till att hävda tvivel mot en säker lösning på avfallshanteringen i stort, men agerade i övrigt som generella kritiker av hanteringen.²²⁴ I ett diskussionsunderlag för möte mellan Avfallskedjan och Rädda Uppsala klargörs gruppernas relation av tydlig rollfördelning:

Avfallskedjans huvudsyfte är att vara ett samarbetsorgan för lokalgrupper som motsätter sig det nuvarande ansvarslösa hanterandet av kärnavfallsfrågan. Avfallskedjan är inte en organisation. Lokalgrupperna är var för sig helt självständiga i sina åsikter och handlingar. Avfallskedjan är summan av lokalgrupperna. Ingen enskild person kan på egen hand framföra åsikter i Avfallskedjans namn. Däremot kan tillhörighet till Avfallskedjan åberopas vid framförandet av egna åsikter eller lokalgruppens åsikter.²²⁵

Medlemmar i Avfallskedjan som stod för den vetenskapliga informationen framhåller i en intervju vikten av att de skulle bli inbjudna av den lokala gruppen, samt vikten av att inte ta några egna initiativ i kontakten med den lokala gruppen. De framhåller också vikten av att inte delta i "aktivism", utan att strikt hålla sig till att bidra med vetenskaplig information. Att vara fristående och anlitas av lokala protestgrupper är dock något som en medlem i Avfallskedjan upplever har undergrävt trovärdigheten i förhållande till det övriga samhället vid ett flertal tillfällen. Han upplevde under tiden att SKB i jämförelse har framstått som en mer trovärdig deltagare i människors ögon.²²⁶

Intervjusvaret pekar på att det fanns en misstänksamhet mot de forskare som framhöll motståndorienterad kritik, som kan ha att göra med relationen mellan det som av Krimsky och Plough (1988) benämns teknosfär och demosfär (se avsnitt 2.4.2). I slutsatserna till detta kapitel återkommer jag till hur relationen mellan teknosfär och demosfär kan betraktas i förhållande till pro- och antirörelse.

²²⁴ Lidskog, 1994, s. 114, 117.

²²⁵ Diskussionsunderlag OH, "Plattform för Avfallskedjan", 1986-01-14, arkiv för "Aktionsgruppen Rädda Uppsala", E1, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

²²⁶ Intervju nr 13.

Aktionsgruppen Rädsla Uppsala från atomsopor (ARU) hade för det andra en relativt stark koppling till fredsörelsen och Folkkampanjen mot kärnkraft och kärnvapen (FMK). En diskussion fördes kring relationen mellan använt kärnbränsle och produktionen av kärnvapen.²²⁷ För att främja sammanhållningen hade ARU beslutat att inte ta ställning i kärnkraftsfrågan. Trots valet att inte ta ställning verkade gruppen ha uppfattat ett behov av att förhålla sig till frågor om kärnkraft. Diskussion fördes om hur förhållningssättet till kärnkraften skulle formuleras för att gruppen skulle behålla så många medlemmar som möjligt.²²⁸

I jämförelse med Föreningen Rädsla Kynnefjäll (FRK) i Kynnefjällfallet kan en tydligare kritik mot KBS-3-metoden uppfattas hos Aktionsgruppen Rädsla Uppsala från atomsopor (ARU). Här fanns mer framträdande grupperingar för frågorna om kärnkraft och kärnvapen, liksom för den vetenskapliga kritiken genom samarbeten med Folkkampanjen mot kärnkraft och kärnvapen (FMK) och nätverket Avfallskedjan. I jämförelse med Kynnefjäll fanns även ett större nätverk av Rädsla-grupper och kontakt i utformningen av retoriska strategier såsom i framtagandet av gemensamma yttranden. Men strategin att agera självständigt framhölls, likaså en gräns mellan de som arbetade med aktioner och de som tillhandahöll vetenskaplig information. ARU framhöll också att vanligt folk skulle engageras och partipolitik begränsas. Kritik av den tekniska lösningen prioriterades. Likheter med Kynnefjällfallet är att ARU, liksom FRK såg projektet i dess helhet, inte såsom PRAV/SKB som ”implementering stegvis”.

Händelseförloppet

Informationen till allmänheten om projektet blev en tvistefråga. Enligt intervju med en person som var delaktig från SKB:s sida hade bolaget till en början fått klartecken om att kommunen skulle ansvara för information. SKB upplevde dubbla budskap och att kommunen ändrade sig fram och tillbaka vad gällde behovet av information.²²⁹ En viss debatt följde senare

²²⁷ Talmanus, fredsmarsch, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädsla Uppsala”, E1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

²²⁸ Minnesanteckningar möte 1986-01-09, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädsla Uppsala”, A1, Folkrorelsearkivet Uppsala län; Minnesanteckningar möte 1986-01-18/19, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädsla Uppsala”, A1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

²²⁹ Intervju nr 28.

om ansvaret för informationen om provborrningarna, vilket refereras i lokaltidningen Upsala Nya Tidning (UNT). Vissa menade att kommunen kunde ha tagit initiativ direkt till information, eftersom SKB inte gjorde det. Men ett kommunalråd gick i svaromål och hävdade att SKB tagit på sig ansvar för att sprida information.²³⁰ Dagens Nyheter uppmärksammade informationsproblemet i en artikelserie, samt på förstasidan, där det konstaterades att ”myndigheterna skyller på varandra när det gäller den dåliga informationen”.²³¹

Ett stormöte hölls i biografen Röda Kvarn i Almunge med allmänheten i Almunge och ARU 17/10 1985. Kallelse till det mötet gick framför allt via lokalradion, men även via den telefonkedja som upprättats inom ARU. Att få ihop många människor var enligt en person aktiv i ARU inte svårt, i en liten bygd sprids information snabbt. ARU var ändå överraskade av den stora uppslutningen till mötet.²³² Samma dag som stormötet skickade SKB ut ett brev till närboende till borrhålet med information. Den 22/10 sattes borraggregatet på plats av SKB med hjälp av polis, under en protestaktion av ARU och människor ifrån bygden, vilket dagen därpå uppmärksammades på förstasidan av UNT, med bild på lastbilar, människor och poliser i tumult. Artiklar i lokaltidningen beskriver hur bilar och husvagnar forslats bort med hjälp av bärgningsbilar, hur människor blivit omhändertagna med hjälp av piketstyrka och hur föräldrar med sina barn hindrade fyra tunga lastbilar från att komma fram till borrhålet.²³³

På kvällen den 22/10 1985 samlades protesterande kring en lägereld vid borrhålet. Ordförande i ARU höll ett tal med en redogörelse för gruppens uppfattning om läget:

Igår skickade SKB ut ett massbrev till några utav hushållen här i Almunge och Knutby, inte till alla, antagligen bara de som bodde i närheten här. Det är den information som vi har fått, den fick vi igår alltså. Nu sa jag till honom [SKB:s representant] det att ”Varför kan ni inte komma hit och tala om för oss hur ofarligt det här är? Kan ni inte komma hit och övertyga oss om att

²³⁰ UNT ” ’Miserabel SKB-information’ ”, 1985-10-29.

²³¹ DN ”Nionde drabbningen om avfallet”, ”Slutlagringen orsakar strid”, ” ’ Informationen dålig om borrningarna’ ”, ”SKB: Vi bad kommunen hjälpa oss att informera. Det var precis tvärt om svarar kommunen.” 1985-10-24.

²³² Intervju nr 31.

²³³ UNT ”Polischock mot ortsborna”, ”Polisuppåd överrumplade aktionsgruppen”, 1985-10-23.

det här är ofarligt. För kan ni göra det då ska vi försvinna härifrån på stubben. Men vi vill inte ha några utav SKB:s geologer här, de står ju i er tjänst. Vi ska ha en opartisk geolog. Och sen ska vi ha rätt att ställa frågor till er/.../234

Citatet illustrerar bland annat att personliga kontakter mellan ARU och SKB fanns och att redogörelsen för dessa kontakter var en del av ARU:s strategi att samla sina medlemmar. I citatet framhålls även uppfattningen att SKB informerat sent och för lite. Just informationsbristen understryks, eftersom ARU:s ställningstagande mot berggrundsundersökningar grundades på bristande övertygelse om projektets vetenskapliga hållbarhet. ARU var alltså främst kritisk till bristen på kommunikation, men även till ”vir bonus dicendi peritus”, eftersom de forskare som anlätats (geologer enligt citatet) inte ansågs vara trovärdiga, indirekt genom citatet förstås att SKB:s forskare betraktades som partiska. Citatet framhåller även kravet på att en dialog, i termer av frågor och svar, efterfrågades av ARU gentemot SKB.

Den här typen av krav återkommer i protokollen från Rädde Uppsalas möten:

- a) två från aktionsgruppen på podiet. SKB info. en timme. b) lika lång tid för oss. Frågor: skriftligt. c) kommunen betalar ej för två geologer. Krav att mötet inte öppnas förrän våra två geologer finns i panelen och att vi får samma tid att informera.²³⁵

Den 25/10 1985 meddelades på förstasidan av UNT att borringarna upphörde under en vecka, till dess ett informationsmöte hållits.

Reaktioner efter informationsmöte 31/10 1985

Mötet hölls i Almunge sporthall, med deltagare från ARU, närboende, Avfallskedjan, lokala politiker och SKB. En närmare undersökning av vad som sades vid mötet görs i nästa kapitel. Dagen efter kommenterades det i UNT. SKB anklagades för att ”undanhålla viktiga fakta och sila informationen”. Framför allt attackerades SKB:s ”sakskäl”, som kopplades ihop med politiska motiv att främja kärnkraft. Representanter från SKB rapporterades ha

²³⁴ Videoinspelning 1985-10-22.

²³⁵ Minnesanteckningar stormöte 1985-10-23, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädde Uppsala”, A1, Folkrorelsearkivet Uppsala län. Minnesanteckningar arbetsgruppsmöte 1985-10-30, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädde Uppsala”, A1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

varit på borrhplatsen och talat med ockupanter, men utan att lyckas förändra läget.²³⁶

Den 14/11 1985 sände SKB ut ett brev signerat Sten Bjurström, dåvarande vd, ”Till boende i Kolsjöns närhet”, med skriften ”Verksamheten” bifogat. I brevet presenteras företaget, dess ägare, forskningsverksamheten och den valda metoden (KBS-3). Däri förklaras även att riksdagen har beslutat om en nationell hantering av kärnavfallsproblemet. Under rubriken ”Varför är vi så intresserade av att borra vid Kolsjön?” presenteras följande huvudargument:

- Geovetenskaplig forskning är viktig för att finna en lösning på problemet.
- Det finns bra berg för slutförvaring i Sverige.
- Bergarten gabbro i Kolsjön är intressant.
- Målet är att forma ett ”allsidigt värderingsunderlag” för bedömning.

Texten går vidare med förklaringen att flera borrhningar är planerade – detaljstudier ska ske under 1990-talet. Att SKB borrar i Kolsjön betyder inte att ett slutförvar kommer att byggas där. Projektet benämns som ”förundersökningar”. SKB klargör sin synpunkt att olagliga protestaktioner försvårar och försenar arbetet att ta fram ett allsidigt underlag och framhåller att ytterligare informationsmaterial finns att beställa.²³⁷

Av pressmaterial framgår att SKB även hade planer på att ställa ut en ”informationsvagn” vid borrhplatsen med broschyrer, videofilmer och personal på plats för att besvara frågor. Den hindrades dock av demonstranter som vaktade borrhplatsen, eftersom de inte kände till att det var en informationsvagn som skulle ställas ut. Förvecklingen ledde till en något komisk rubrik i UNT: ”Ingen information om förbättrad information” och benämningen ”informationskrig” på borrhplatsen, eftersom ARU samlade på sig eget material för att bemöta SKBs informationsinsats.²³⁸

Den 16/12 1985 hölls ett möte mellan SKB och ARU i Knutby. Mötet kommenteras på följande vis: ”Att kalla mötet konstruktivt vore väl att ta

²³⁶ UNT ”Borrhplatsen ockuperad. Spänd förväntan i Almunge”, ”Så vann Almungeborna de första drabbningarna”, ”Almungeockupanterna i högsta beredskap”, 1985-11-04.

²³⁷ Brev från Sten Bjurström till ”Till boende i Kolsjöns närhet” 1985-11-14, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

²³⁸ UNT, ”Ingen information om förbättrad information”, 1985-11-15.

i, men de lyssnade på oss i alla fall.”²³⁹ Dessa mer informella möten mellan SKB och ARU beskrivs av en tidigare medlem i ARU som ”nästan kollegiala”. De möttes ”på samma nivå” ”utan att gapa och skrika åt varandra”. Vid dessa möten var människor inte ”konfliktbenägna” utan strävade efter att bli lyssnade på: ”Man kommer till en punkt i en diskussion då man känner att ja, att våra argument ändå blir hörda, att vi har rätt på något sätt i vår kritik”. Det var då lättare att acceptera att motparten hade ett uppdrag att genomföra och att det inte var enkelt.²⁴⁰

Att döma av en broschyr kände föreningen sig i retoriskt underläge gentemot SKB:

Tyvärr har vi RÄDDA UPPSALA ingen möjlighet att trycka upp fyrfärgsbroschyrer flera gånger i månaden och dela ut i tusentals exemplar. Det får till följd att vi får svårt att bemöta SKB:s ensidiga 'information'./.../ Varför kan vi då inte lita på SKB:s information om slutförvaret? Helt enkelt därför att all kritik utelämnas i SKB:s information.²⁴¹

Mötet med SKB:s representanter beskrivs trots allt som positivt:

Men de metoder man nu presenterar från SKB's sida är bra mycket bättre och mer förtroendeingivande än de man presenterat för oss i Almunge-Knutby förut, och det är möjligt att den öppenhet och den samarbetsvilja som man nu visar kan vara gångbar i framtiden någon annanstans om man också kan visa att man verkligen forskar på nya metoder.²⁴²

Föreningen utvärderar även sina egna kommunikativa val på följande vis:

./.../det har ju varit påtryckningar från olika håll som vill att vi ska jobba mer aggressivt. Men även om man är av olika uppfattningar tycker vi att man ska kunna samtala och lyssna om man vill att andra ska kunna lyssna och bry sig om vad man säger. Därför har vi fört de här samtalen med SKB och vi tycker att samtalen givit oss en insyn samtidigt som vi tror att det varit bra för SKB att få en direkt kontakt med oss och höra hur vi och alla ni känner och resonerar och varför vi känner oss oroliga.²⁴³

²³⁹ ”Helghälsning från Rädda Uppsala”, u.å, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1:4, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

²⁴⁰ Intervju nr 31.

²⁴¹ ”Varför ska borringarna stoppas? Frågor och svar”, u.å, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1:4, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

²⁴² Kolsjönytt, nr. 2, u.å. s. 4, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, L2, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

²⁴³ Kolsjönytt, nr. 2, u.å. s. 5.

Den 14/2 1986 finns en notering från Statens Kärnbränslenämnd (SKN), som även kommunicerades till Rädda Uppsala, att SKB meddelat avbrott av undersökningarna vid Kolsjön. SKN:s meddelande till SKB var följande:

Det är viktigt att undersökningarnas målsättning, omfattning och roll i det svenska kärnavfallsprogrammet klargörs så att missförstånd förebyggs så långt detta är möjligt. Eftersom Ni svarar för planeringen av undersökningarna och deras genomförande ankommer uppgiften att lämna information, bl.a. till närboende, i första hand på Er.²⁴⁴

Detta brev kommenteras i sin tur av SKB till SKN, i vilket man svarar på kritik angående information:

SKB har vid tidigare borringar på andra platser i Sverige informerat om planer med viss hjälp av kommunen. Detta var också avsikten vid Kolsjöborringarna och så blev ju också utvecklingen så småningom. Här får man dock konstatera att SKB och kommunens representanter talat förbi varandra. En hel del information har dock lämnats bl.a. anordnades en pressinformation efter det att kommunstyrelsen informerats. De lokala tidningarna och lokalradion lämnade utförliga informationer från denna, t.ex. i UNT den 10 oktober lämnades en lång intervju med [namn] från SKB, som klargjorde våra planer. På det lokala planet diskuterades brev till ca 350 representanter för SKB och SGAB knackade dörr i borrhålets närmaste omgivning ett par dagar före planerad borrhålets start. Ortsbefolkningen har alltså på flera vägar genom SKBs försorg fått information om de planerade borringarna, innan dessa påbörjades. Att man sedan hävdar att man vill ha mycket mera och mera preciserad information för att man ser frågeställningarna på ett annorlunda sätt har vi noterat och vi har också sedermera lämnat ytterligare information.²⁴⁵

SKB uppfattar även att initiativet till ett mindre möte kommit från dem.

Efter det att ”ockupationen av bormaskinen” påbörjades tog därför SKB vid flera tillfällen telefonkontakt med representanter från Aktionsgruppen

²⁴⁴ ”Geologiska undersökningar vid Kolsjön inom Uppsala län” 1986-03-18. Dnr 17/86. arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrorelsearkivet Uppsala län. Arkivhandlingens samlar ett antal äldre notiser och dokument, vilket är skälet till att källans datering skiljer sig från SKN:s notering.

²⁴⁵ ”Skrivelse från Aktionsgruppen Rädda Uppsala av den 28 februari 1986”, 1986-03-12, Dnr 17/86, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

Rädda Uppsala för att få till stånd ett möte där man kunde diskutera i en mindre grupp.²⁴⁶

Av dessa citat att döma var SKB överlag tveksamma till att delta i just stormöten. Bolaget hade primärt använt sig av massmedier och kommunen som kanaler för att informera och prioriterat diskussion i mindre grupp framför muntliga möten.

Ett halvår efter SKB:s kommentar om sin informationsinsats lämnade Avfallskedjan ett remissvar där informationsfrågan kommenterades:

Vi menar, med största eftertryck, att alla måste ha rätt till korrekt information, även i kärnavfallsfrågan. Kärnkraftindustrin har med sina stora resurser haft så gott som monopol på informationen. För att balansera den partsinlaga som hittills erbjudits kräver vi, att folkrörelser som miljö- och fredsrörelserna ges tillfälle och medel för information. Dessa organisationer företår ett strikt allmänintresse utan kommersiell eller andra bindningar, vilket garanterar att information kan bli mer allsidig.²⁴⁷

Möte med statsråd Birgitta Dahl

Den enes kris är den andres möjlighet. Det som kan kallas kris ur markexploatörens synvinkel, kan beskrivas som en retorisk öppning i situationen ur ARU:s och Avfallskedjans perspektiv. Den 18/11 1985 fick Avfallskedjan samt ARU en inbjudan till diskussion om hantering av använt kärnbränsle av Birgitta Dahl, dåvarande statsråd vid industridepartementet, under en period som av Avfallskedjan beskrivs som en tid av ”stillestånd” mellan Rädda Uppsala och SKB. En artikel i UNT beskriver inbjudan till mötet som ett sätt att försöka ”överbrygga klyftor”.²⁴⁸

I inbjudan uttrycker Dahl uppfattningen att en lösning för förvaring av det högaktiva använda kärnbränslet ”skall skapas som har ett brett förtroende bland folk ute i landet”. Hon skriver även att hennes uppfattning är att det finns ett ömsesidigt intresse att träffas och diskutera frågan.²⁴⁹

²⁴⁶ ”Skrivelse från Aktionsgruppen Rädda Uppsala av den 28 februari 1986”. SKN 1986-03-12, Dnr 17/86, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

²⁴⁷ ”Kärnteknikens avfallsproblem”, 1986-06-07, s. 2, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

²⁴⁸ Intervju nr 13; UNT ”Vaktbolag kallades in till borrrplatsen”, 1985-11-23.

²⁴⁹ Brev från Birgitta Dahl till Olov Holmstrand, 1985-11-18, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrörelsearkivet Uppsala län.

Inbjudna var även representanter från de myndigheter som hade ansvar för kärnavfallsfrågan. Ett huvudsakligt syfte med att delta ifrån antirörelsens sida var att argumentera för att samhällets organisering behövde ändras, man ville ha ett annat sätt att hantera kärnavfallsfrågan. De argumenten hade förberetts, men i övrigt menar deltagare i efterhand att de hade en öppen attityd om vad som skulle åstadkommas vid mötet.²⁵⁰

Enligt anteckningar ifrån mötet uttryckte Dahl en samsyn med Avfallskedjan. De olika myndigheternas ansvarsområden beskrevs enligt anteckningarna under mötet, och efter detta följde en diskussion om remissgranskningen av KBS-metoden mellan Birgitta Dahl, Statens Kärnkraftinspektion (SKI) och Avfallskedjans representanter. Ansvaret för det egna avfallet och strävan efter en allsidig prövning av olika lösning framhölls i UNT som en gemensam grund mellan Dahl och Avfallskedjan.²⁵¹

I en artikel i Svenska Dagbladet beskrev deltagarna att mötet innebar att en dialog hade startat, Dahl nämnde att ömsesidigt förtroende behövdes för att lösa frågan.²⁵² En person som var närvarande vid mötet ifrån ARU beskriver det som en ”vändpunkt” för rörelsen, att man där blev lovade att inga provborrningar skulle ske innan information gets av SKB.²⁵³

Efter mötet hade ett hopp väckts hos antirörelsen om förändring. Därmed inte sagt att Avfallskedjan fick gehör för sin uppfattning. De upplever i efterhand att de fick respekt och att responsen var att Dahl hade lyssnat, men inte att de uppnått samtycke.²⁵⁴ I ett brev till Avfallskedjans medlemmar och sympatisörer beskrivs mötet som en ”charmoffensiv” från Dahls håll.²⁵⁵

Den 12/12 1985 skickade industridepartementet ut ett pressmeddelande i vilket Dahl menar att hon uppfattat tre missförstånd vad gäller hantering av det högaktiva använda kärnbränslet. Hon klargör för det första att det är regering och riksdag som har ansvaret för hanteringen, inte SKB. För det andra är regeringen inte bunden till KBS-metoden, för det tredje byggs resurser för oberoende och fristående forskning upp inom myndigheter och

²⁵⁰ Intervju nr 13.

²⁵¹ Mötesanteckningar 1985-11-27, Avfallskedjan, personlig korrespondens. UNT ”Optimism efter möte Avfallskedjan – Dahl”, 1985-11-28.

²⁵² SvD, ”Optimism efter miljömöte”, 1985-11-28.

²⁵³ Intervju nr 31.

²⁵⁴ Intervju nr 13.

²⁵⁵ Brev från Avfallskedjans Göteborgsgrupp, 1985-12-15, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädsla Uppsala”, E1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

på högskolor. Dahl annonserade att en nämnd, med en majoritet av oberoende forskare, skulle bli ansvarig för samordningen på området.²⁵⁶

Ytterligare ett möte hölls mellan Birgitta Dahl, Avfallskedjan och representanter från Rädda Uppsala (samt andra lokala protestgrupper runt om i Sverige) den 8/1 1986. Inför mötet skickade en medlemsförening i Avfallskedjan ett brev till Dahl, där man beskriver att man gärna vill föra en dialog, men att man föredrog ”ett öppet och offentligt utbyte av åsikter per brev”. Av brevet framgår att man uppfattat Dahls problembeskrivning såsom en ”informationsfråga”. Man skriver vidare:

Vid ett besök vid Oskarshamns kärnkraftverk, uttalade Du (enl. Barometern/OT) att Du tyckte det var oansvarigt att motsätta sig provborrningar... Är det inte tvärtom så att varje människa med minsta lilla ansvarskänsla, måste göra sitt yttersta för att stoppa saker av det här slaget? /.../ Vi frågar bara, vem är det som är oansvarig, den som tillåter fortsatt produktion av avfall t o m i kraftigt ökad omfattning (50-100 ton/reaktor) eller den som stoppar provborrningarna?²⁵⁷

Citatet är intressant därför att det illustrerar hur ansvarsfrågan i ställningstagandet för/emot provborrningar kunde ses utifrån två motsatta perspektiv. Det handlar dels om behovet av att finna en lösning för slutförvaret och att provborrningarna måste ingå i arbetet mot en sådan lösning (Dahl). Dels finns en uppfattning att ansvar innebär att stoppa provborrningarna p.g.a. uppenbara brister i slutförvarsprojektet (Avfallskedjan).

²⁵⁶ Pressmeddelande ”Regeringsbeslut om kärnsäkerhet och kärnavfallshantering”, 1985-12-12, nr E 99/85, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

²⁵⁷ Brev från MASK (Mot Atomsopor i Klipperås) till Brigitta Dahl, 1985-12-30, arkiv för ”Aktionsgruppen Rädda Uppsala”, E1, Folkrorelsearkivet Uppsala län.

5.1.3 Jämförande slutsatser 1979-80 och 1985

Följande avsnitt är utformat för att ge svar på frågan om vilka retoriska konventioner som utvecklades kring de möten 1979-80 och 1985 som kan betraktas som förlagor till det som 2008 kom att benämnas ”utfrågning” (fråga 1). En kommentar görs även kring de centrala aktörer som kan anses etableras vid de studerade mötena (fråga 2).

Utformningen av format, intellectio/inventio och genre

Några resultat redovisas nedan i punktform:

- Möten 1979 och 1985 uppstod efter krav från lokalbefolkning. Lokalbefolkningen kan därmed ses som huvudsaklig initiativtagare till dialog.
- Möten utformades mer eller mindre improviserat då pro-rörelsen (PRAV/SKB) fått klart för sig att provborringar inte skulle kunna utföras i områdena utan dessa möten.
- Ansvar för mötesarrangemang kan uppfattas som oklart.
- Allmänna och lokala platser för möten. Platserna för de möten som dokumenterats utförligast var Tanums bygdegård 1979 och Almunge sporthall 1985.
- Dagordningen såg liknande ut i jämförelse mellan 1979 och 1985. De ansvariga för borringarna inledde med presentationer, vilka följdes av miljöföreningarnas presentationer och en avslutande diskussion med frågor. Gemensamt för de båda mötena var även att kommunens representanter ledde möten och inledde möten med presentationer.
- Strid om format och dagordning. Miljöföreningar i Kynnefjäll-fallet kritiserade avgränsningen av den tekniska diskussionen. Formatet för möten var föremål för många diskussioner i Almunge-fallet, materialet vittnar om att ARU var aktiva med att påverka vilka som skulle sitta på podium, hur frågor skulle ställas, vilka som skulle bjudas in, samt taltid.

Händelseförloppet vittnar initialt om att PRAV valde att skilja faser i slutförvarsprojektet från varandra och att välja tystnad framför diskussion om projektets politiska dimension. Den lokala oppositionen framhärddade en helhetssyn på slutförvarsprojektet samt krav på att anordna informationsmöten. Åhörarnas reaktioner efter mötet 1979 vittnar om att vissa uttryckta

intentioner, såsom att presentera pedagogisk, saklig information, inte motogs väl av åhörarna. I efterhand går det att urskilja ett möjligt behov av *refutatio*, då talaren uttryckligen bemöter förutsedda motargument till provborrningar.

Situationen 1985 medförde att regeringen, genom Birgitta Dahl, blev synlig, om än ej deltagare vid de möten som arrangerades. Jag tolkar det som att representanter från ARU fick tillgång till en retorisk publik (en publik kapabel att påverkas och åstadkomma förändring) genom regeringsmöten. Den inbjudande retoriska strategin från Dahls sida var ett genombrott i frågans hantering, men det är oklart vilken betydelse regeringsmöten fick i sak. Som ett genombrott kan även informella möten 16/12 mellan SKB och ARU beskrivas. Lyssnande, kollegialitet, jämlikhet, acceptans, samt gemensam förståelse verkar ha uppstått då diskussionen fick en personlig och samtidigt saklig form.

En jämförelse av allmänna topiker i argumentationen 1979-80 ger vid handen att PRAV och FRK var överens om 1) att avfallet måste hanteras 2) enbart berget som skydd mot läckage ger en osäker förvaring. En huvudsaklig oenighetspunkt gällde KBS-3-metoden som teknisk lösning för att förhindra läckage från förvaret. Motståndarna ville förkasta metoden och satsa på ytförvaring av avfallet, medan förespråkarna lade kritiken till grund för fortsatt utveckling av KBS-3-metoden. En annan topik gäller projektets framåtskridande och de olika faserna i berggrundsundersökningarna, samt projektets relation till andra kärnkraftrelaterade frågor som t.ex. byggnationen av nya anläggningar. Här kan en helhetssyn om projektets delar noteras från Rädda Kynnefjälls sida, vilken inte bemöttes av PRAV. Efter händelserna i Almunge/Kolsjön valde SKB emellertid att tydliggöra beskrivningen av projektet som ”implementering stegvis”, vilket lyfts av Eriksson (2003).

Liksom FRK 1979-80 lade ARU 1985 vikt vid självframställningen som ”vanligt folk”. Vissa topiker förknippades dock tydligare än tidigare med vissa typer av talare. Dels fanns argument som rörde en mer vetenskapligt inriktad kritik mot KBS-3-metoden ur framför allt geologisk synvinkel. Kritiken mot KBS-3-metoden framfördes av de ämnesspecialister inom nätverket ”Avfallskedjan” som etablerat en rådgivande roll till lokala motståndsföreningar. Dels fanns mer renodlade politiska argument, genom kopplingar till Centerpartiet och Folkkampanjen mot kärnkraft och kärnvapen. Avvägningen mellan dessa topiker (folklighet, vetenskaplig kritik, politik) kan ha påverkat talares val av argument och framställning om t.ex. ställ-

ningstagande i kärnkraftfrågan. Avfallskedjans experter skildrar i sin berättelse balansgången mellan politik, vetenskaplig information och folklig aktivism. Två andra retoriska val tydliggörs även i analysavsnittet som gäller ARU: för det första valet att välja bort kopplingen till ”yrkesdemonstranter” och hävda den lokala förankringen av Rädda-gruppen, för det andra att bevara Avfallskedjan som ett nätverk utan talespersoner.

SKB:s argumentation hade 1985 förändrats på en väsentlig punkt i jämförelse med 1979. Till skillnad från PRAV, som framhållit att bergets eventuellt bristande kvalitet borde pareras med en robust inneslutning av det radioaktiva materialet, hävdade SKB att ”det finns bra berg i Sverige”.

Under perioden noteras en blandning av främst de retoriska genrerne genus deliberativum samt genus demonstrativum. Frågans natur, framför allt med tanke på att en lösning krävs på problemet, kan relateras till genus deliberativum. PRAV jobbade även på det sättet initialt, med konferenser kring slutförvarsfrågan. Dessa deliberationer kritiserades emellertid för att främja ett begränsat kärnkraftvänligt perspektiv. Möjligen invercade bristen på inkludering i början av projektet på senare deltagares intryck av talare som bristande ”vir bonus” eftersom talare ansågs företräda ett särskilt perspektiv på frågan. Genus demonstrativum kan ses som PRAV:s huvudsakliga ingång i de möten som arrangerades, med fokus på saklig, pedagogiskt utformad information.

Centrala aktörer – konstruktionen av teknosfär och demosfär

I Kynnefjäll-fallet är delningen mellan teknosfär/prorörelse samt demosfär/antirörelse jämförelsevis tydlig. Det som kan kallas prorörelsen utgjordes av ämnesspecialister samt den högsta nivån av svensk förvaltning. I den tidigaste planeringskonferensen som finns dokumenterad etablerades ett samarbete mellan aktörer inom en viss del av teknosfären. En möjlig antirörelse utgjordes i sin tur av lokala föreningar samt politiska partier, med stöd av lokal förvaltning. Uppdelningen mellan pro- och antirörelse stärktes möjligen även av att aktörerna arbetade aktivt för att skapa och upprätthålla gränserna mellan teknosfär/prorörelse och demosfär/antirörelse genom vissa retoriska val. PRAV strävade inte efter direkt kontakt med bredare allmänhet eller närboende vid borrhälsplatser, rådet föredrog masskommunikation och kontakt med direkt beslutande personer. Antirörelsen strävade i sin tur efter att samla lokal allmänhet genom topiken ”miljö”. Gemensamt för både pro- och antirörelse under denna tid är undvikandet av politisk kontrovers.

I Almunge sticker föreningen Avfallskedjan ut som en blandning av teknosfär och antirörelse. Avfallskedjans geologer agerade i en roll som oberoende kunskapsförmedlare, men tog även ställning i sakfrågan på ett sätt som fick betydelse politiskt, t.ex. som stöd för eller mot kärnkraft. Samtidigt finns kritik mot SKB att inte arbeta utifrån oberoende forskning och därmed inte ingå fullt ut i en teknosfär. Gränserna som tidigare etablerats mellan teknosfär/prorörelse och demosfär/antirörelse luckrades därmed upp 1985 jämfört med 1979-80. ARU:s ambivalens i förhållande till kärnkrafttemat tyder på att just det temat var svårt att förhålla sig till retoriskt. Å ena sidan är Folkkampanjen mot kärnkraft och kärnvapen (FMK) drivande i arbetet med att starta ARU och med att få in Avfallskedjan i diskussioner. Det är FMK som ifrågasätter SKB:s ethos, genom att hävda kärnkraftsindustrins motiv till en robust avfallshantering, nämligen en lagenlig utbyggnad av kärnkraften. Följaktligen leder denna argumentation till risk för splittring inom ARU, beroende på energipolitiskt ställningstagande.

Sammanfattningsvis hade PRAV 1979-80 en brist i förberedelser inför möten med lokala företrädare. Det som senare i Eriksson (2003) benämns "hit and run"-strategin innebar att PRAV endast tog aktiv kontakt med markägare för att få tillstånd för borrhningar. Rådet definierade frågan snävt och valde medvetet att inte diskutera politiska aspekter av slutförvarsfrågan eller kopplingen mellan kärnavfallsfrågan och kärnkraftsindustrins eventuella expansion. Den retoriska strategin var att dissociera teman och rådet antog ett kortsiktigt tidsperspektiv, försökte skilja enskilda provborrningar ifrån helheten i projektet att finna en plats för slutförvar av det högaktiva använda kärnbränslet. Rådet tog också oklart ansvar vad gäller arrangemangen av informationsmöten, trots att lokalbefolkningen krävde att få information.

Situationen vid Kolsjön i Almunge/Knutby visar upp liknande problem. Det fanns dock en större uppvisad medvetenhet om behovet av informationsaktiviteter. Initiativ togs till att dela ut flygblad och knacka dörr i närboendes områden. Planer fanns på att arrangera ett större informationsmöte. Det som genomfördes uppfattades som alltför sena åtgärder av de som mottog informationen. Antirörelsen som protesterade mot borrhningarna uttryckte ett behov av att få mer information innan man kunde acceptera bolagets planer. Närboende ingick nu i ett större nätverk av "Rädda"-grupper (Avfallskedjan).

Efter sammanfattningen av de huvudsakliga svaren på frågorna om format, talarnas retoriska val (*intellectio/inventio*), utveckling av genre samt

centrala aktörers deltagande som talare/åhörare, övergår nu undersökningen till att jämföra dialogtyper i möten över tid.

5.2 Jämförande analys av fråga-/svar-argumentation 1985-2008

Efter 1985 ändrade SKB sin retoriska strategi och började jobba mer aktivt än tidigare med lokalbefolkningar. En närmare undersökning av retorik i de möten som arrangerades 1985 kan alltså möjligen bidra till förklaringar av SKB:s vändning. Jag vill även undersöka huruvida några retoriska likheter och skillnader finns mellan situationerna 1985 och 2008. Den här delen av avhandlingen söker därför ett svar på frågan om deltagandet i en nutida situation, en utfrågning från 2008 kan jämföras med mötet 31/10 1985. Undersökningen anknyter särskilt till en av avhandlingens frågor:

Hur kan dialogtyper i möten jämföras över tid?

En jämförelse görs mellan ett stormöte i Almunge sporthall 1985 och Kärnavfallsrådets utfrågning i Näringslivets Hus 2008. Utöver att temat platsval för slutförvar av högaktivt använt kärnbränsle berörs i båda situationerna, liknar dessa möten varandra vad gäller antalet deltagare, arrangemang och typ av deltagare. Situationen i Almunge kan möjligen studeras såsom en ännu ej institutionaliserad förlaga till utfrågningen från 2008. En central del av dessa två möten är replikskiften i form av frågor och svar, det är dessa som i analysen kommer att undersökas närmare.

Materialet för undersökningen utgörs av inspelningar från respektive mötessituation. Mötet 1985 spelades in av en privatperson, mötet 2008 av personal vid Näringslivets Hus. Frågestunderna vid dessa möten har skrivits ut i löpande text. Vad gäller utfrågningen 2008 gjordes till att börja med en längre analys av samtliga frågor och svar. Analysen nedan koncentreras på jämförbara teman av de båda frågestunderna.

Almunge 1985

Informationsmötet i Almunge sporthall 31/10 1985 var den sista gången som SKB och lokalbefolkning möttes under 1980-talet. Mötet i Almunge sporthall besöktes av 500-600 personer och arrangerades av Uppsala kommun. I en intervju beskriver en person som var aktiv i Avfallskedjan att mötet hölls därför att ett tidigare stormöte gått så dåligt. Inför mötet i sporthallen hade Aktionsgruppen Rädda Uppsala (ARU) ställt ett antal krav: att

få sitta med på podiet, att få samma taltid som Svensk Kärnbränslehantering (SKB) och att få ställa frågor.²⁵⁸

På podiet fanns en representant ifrån borrhingsentreprenören, tre från SKB, ett kommunalråd, en person från ARU samt två geologer knutna till Avfallskedjan (Holmstrand och Åhäll). Mötet genomfördes sedan på följande vis, enligt inspelningen av mötet:

1. Inledning: Kommunens representant presenterar anledningen till mötet (ca 7 min).
2. SKB: tre talare går med hjälp av OH-bilder igenom lagstiftning, SKB:s organisation, myndigheterna, SKB:s arbetsuppgifter, huvudsaklig kritik och SKB:s ståndpunkter angående t.ex. forskningen om metod för slutförvar, projektet med platsundersökningar, redovisningar för myndigheterna (ca 17 min); metodens teknik: termodynamik, geologi, vattenkemi, säkerhetskrav (ca 20 min.); platsundersökningsprojektet, hur borrhningarna går till, modellberäkningar (ca 10 min).
3. SGAB, borrentreprenör, förklarar borrhingsprojektet vid Kolsjön (ca 5 min).
4. Synpunkter (tre talare). ARU:s ordförande inleder med en kronologi (ca 5 min), Avfallskedjans experter ger sina synpunkter: kritik av vetenskapligheten i SKB:s forskning om KBS-metoden (ca 10 min); kritikens sammanhang: redogörelse av tidigare protester på andra orter, kritik mot rollfördelningen, import av kärnavfall, politiska aspekter, brister i trovärdighet för SKB (ca 20 min.).
5. Frågor. Moderator är en deltagare från den kommunala organisationen.

²⁵⁸ Intervju 13.

Stockholm 2008

Utfrågningen ”Platsval för kärnavfall – på vilka grunder” ingick i Kärnavfallsrådets ”Genomlysningsprogram”, och hölls i Näringslivets Hus i Stockholm 4-5/6 2008. Programmet var utformat utifrån centrala teman för bedömningen av SKB:s ansökan och såg ut på följande vis (raster undantagna):

Onsdag 4 juni

09.00 Inledning – varför denna utfrågning?

(Torsten Carlsson, ordförande i Statens råd för kärnavfallsfrågor)

1. Några utgångspunkter

09.15 Regeringens syn på det kommande platsvalet (miljöminister Andreas Carlgren)

09.45 Frågor till ministern

10.45 Platsvalsprocessen – historik (Björn Hedberg), geologi (Eva Simic)

2. Aktörernas förväntningar på platsvalet

Utfrågningspanel: Kärnavfallsrådet

11.15 Kommunernas perspektiv (Oskarshamn, Östhammar)

13.15 Platsvalsprocessens nuläge och SKB:s planer, platsvalsfaktorer, m.m. (SKB)

15.15 Myndigheternas perspektiv: föreskrifter, allmänna råd och deras tillämpning, betydelsen av säkerhetsanalys och BAT m.m. (SKI, SSI)

16.15 Miljöorganisationernas perspektiv (MKG, Milkas)

17.15 Avslutning av Dag 1

Torsdag 5 juni

09.00 Inledning till Dag 2 (Kärnavfallsrådet)

09.10 Summering av Dag 1 (Kärnavfallsrådet)

09.30 Diskussion och analys av centrala frågor (Kärnavfallsrådet)

11.00 Paneldiskussion (organisationer från presentationerna under Dag 1)

12.00- Avslutning (Kärnavfallsrådet)

De som höll föredrag hade alla fått medel från Kärnavfallsfonden för att ha möjlighet att delta i utfrågningar och följa diskussionen, bidra med remissvar till regeringen osv. På så vis legitimeras deltagandet genom att vara statligt finansierat. Deltagarlistans bokstavsordning följer organisationernas och inte individernas namn, varvid organisationerna ges större emfas än personer (även om flera personer deltog som t.ex. enskilda konsulter och därför främst deltog p.g.a. individuell kompetens).

Följande analys behandlar frågestunderna som hölls kl. 09.30-10.30 samt 11-12 torsdagen 5/6. Frågan om vad som kan bedömas som en ”fråga” är något flytande. I urvalet har jag sökt uttryckliga frågor, helst då de omnämns som förberedda. Frågor som ställts mer improviserat som en del av en längre kommentar har därför uteslutits. Ett urval av gemensamma teman studeras närmare. De teman som är satta inom parentes i listan nedan behandlar frågor som inte går att jämföra mellan möten. Under tidens gång har processen förändrats. Vissa frågor som diskuterades vid mötet 1985 tas idag upp inom andra delar av SKB:s samrådsförfarande (lokala miljökonsekvensbeskrivningar). Vissa frågor är specifika för tillfället då de diskuterades och är kursiverade. Temat Strålningsrisker har uteslutits trots att det är gemensamt och relevant därför att frågorna som rör detta tema inte är knutna till platsvalet, men till transporter och arbetsmiljö. Frågorna om strålningsrisker ges även i relativt korta sekvenser. Då en fråga berör flera teman har samtliga fått en bock. En jämförelse följer här nedan mellan gemensamma teman. Citat ges löpande i texten av de delar av yttranden som innehåller frågor, men tolkningar görs även av yttranden i sin helhet. För att inte belasta analysavsnittet med längre citat har jag valt att bifoga alla de sekvenser som studeras närmare i Bilaga 2.

²⁵⁹ Statens råd för kärnavfallsfrågor (2008) Inbjudan till utfrågningen ”Platsval för kärnavfall – på vilka grunder?”. Privat kopia.

<u>Temat 1985</u>	<u>Temat 2008</u>	<u>Gemensamma teman</u>
Förvaring (3)	Geologi (4)	Ekonomi/säkerhet (1/2)
Geologi (3)	Förvaring (4)	Geologi (3/4)
Geografi (2)	Ekonomi/säkerhet (2)	Förvaring (3/4)
(Projektet) (2)	<i>Jämförelse av platser</i> (3)	Strålningsrisker (1/1)
Ekonomi/säkerhet (1)	<i>Lagstiftning</i> (2)	
(Fastighetspriser) (1)	Spinoff forskning (1)	
(Säkerhet grundvatten)	Havsnivå (1)	
(1)		
<i>Förfalskade data</i> (1)	Strålningsrisker (1)	
Strålningsrisker (1)	Samhällsattityder (1)	
Import av avfall (1)	Forskningsinfo (1)	
Märkning av förvaret (1)	<i>Granskning av ansökan</i>	
	(1)	
<i>Information</i> (1)		
<i>Polisinsats</i> (1)		

5.2.1 Ekonomi/säkerhet

Temat 1985

Säkerhet kontra ekonomi är det första temat som kommer upp i mötet 1985, men det får relativt litet utrymme totalt i diskussionen. Det ställs en fråga på temat.

Frågan ställs av en person från åhörarpå plats, eventuell tillhörighet till organisation nämns inte. En konflikt mellan förvarets kostnader och säkerhetskraven antas som en förutsättning i frågan. Enligt frågeställaren riskerar avfallsprojektet att brista i trovärdighet eftersom en konflikt antas mellan lönsamhet och säkerhet.

Den ena frågan här är till de som svarar för det här, om ni själva tycker, det måste ju vara så att det är en konflikt emellan kostnaderna för att förvara kärnkraftavfallet och säkerheten. Och industrin som jobbar med det här måste få lönsamhet i kärnkraften, det är ju en förutsättning. Man kommer alltså att sitta hela tiden i en konfliktsituation emellan att driva kärnkraften lönsamt och att få ett säkert förvar utav avfallet som bildas. Är det inte så att ni själva borde verka för att komma ur den konfliktsituationen? Därför att den leder till [ohörbart] situation när det gäller trovärdighet. (Bilaga 2, Sekvens 1)

Frågeställaren söker medhåll om att SKB borde handla på ett visst sätt. Frågan leder mottagaren till ett jakande svar och därmed ett indirekt erkännande av den konfliktsituation som nämns. Forskningschefen vid SKB svarar och håller med om att det som han benämner ”optimering” leder till en konfliktsituation mellan säkerhet och ekonomi. En viss koppling finns i svaret till finansieringssystemet för avfallsprojektet genom formuleringen ”den här avgiften”.

Optimering innebär ju en konfliktsituation att man har att avväga säkerheten, ekonomi. Det är därför vi har myndigheter i det här landet som kollar alla grejer som vi håller på med. De kollar den kostnadsberäkning vi lämnar in vartenda år. De har oberoende konsulter som granskar dem i detalj för att fastställa den här avgiften.” (Bilaga 2, Sekvens 1)

Svaret i sin helhet hänvisar till myndigheter, lagstiftning och riksdagen och en jämförelse görs med andra länder. Argumentationen appellerar till högre värden och högre institutioner med relativt stark trovärdighet i frågan. SKB:s representant tenderar alltså att skjuta ifrån sig det yttersta ansvaret för problemet som han i huvudsak är överens med frågeställaren om. Svaret är något problematiskt med hänsyn till auktoritetsargument, eftersom frågan specifikt berörde SKB:s ansvar, inte andra aktörers ansvar. Men eftersom frågan är relativt sluten och driver uppfattningen att SKB borde ta mer ansvar går det att tolka repliken som ett sätt att svara nekande på frågan utan att provocera frågeställaren. SKB svarar alltså indirekt nekande genom att framhålla myndigheternas roll.

Temat 2008

Temat ekonomi/säkerhet berörs tre separata gånger i utfrågningen, sekvenserna anknuter till varandra.

Första gången temat berörs kan frågan tolkas som laddad med implicita resonemang. Yttrandet består av två frågor som följer på varandra, de läses upp av moderatorn. Frågeställaren nämns inte tydligt i inspelningen, frågan gäller olika faser av undersökningar av berggrunden och i vilken utsträckning undersökningar av berget vid olika tidpunkter kan påverka SKB:s slutförvarsprojekt. I frågan skapas en *apori* (en stilfigur som skapar intrycket av en självmotsägelse) och ett svart-vitt resonemang, där säkerhet ställs emot projektets ekonomi:

/.../hur kan SKB vara säkra på att inga nya fakta kan påverka säkerheten efter att man gör ett platsval men innan det finns en fullständig säkerhetsa-

analys för båda platserna. Det skulle ju kunna visa sig vid en analys, att utfallet borde blivit ett annat. Är det ändå så att ekonomin kommer att tillmätas större betydelse än SKB idag, inom parentes igår, redovisar? (Bilaga 2, Sekvens 2)

Yttrandet poängterar att grunden för platsvalet inte kan utredas till fullo förrän platsen är vald. Scenariot att en säkerhetsanalys skulle leda till ifrågasättandet av en plats då den redan är vald kan liknas vid ett dilemma eftersom projektet då skulle behöva börja om med stora kostnader som följd. Frågeställaren menar alltså att det ”ändå” är så att det ytterst kan vara ekonomiska argument som kommer att styra platsvalet gentemot säkerhetsargument. Yttrandet har en hög grad av laddning och slutenhet, underförstått refereras till den ekonomiska bördan som skulle lasta projektet ifall man upptäcker att ”utfallet borde blivit ett annat”. Frågan etablerar på så vis en motsättning mellan perspektiven säkerhet och ekonomi och kan tolkas som debatterande med eristiska inslag.

SKB:s vd inleder sitt svar med att försäkra om att ekonomin inte kommer att styra bolagets val av plats för slutförvar. Han framhåller sedan sin egen roll och det egna ansvaret för att frågan blir löst internt inom företaget, en personlig ethosappell. Vd nämner därefter den ”långsiktiga säkerheten”, ett begrepp med anknytning till någonting som samtliga deltagare bör vara överens om. I nästa stycke nämner han att det trots allt kan dyka upp nya saker, men att SKB kommer att vara övertygade när de gör sitt val av plats. Han avslutar med att konstatera: ”Ett så pass viktigt beslut gör man inte på lösa grunder, det tycker vi är självklart.” Citatet kan tjäna som en spegling av hur frågans implicita resonemang uppfattas av SKB:s vd, det vill säga att prioriteringen av ekonomi framför säkerhet är en ”lös grund” att bygga ett förvar på.

Både fråga och svar i sekvensen ovan kan anses vara formulerade genom en överdriven bild av den andres resonemang som legitimerar det egna perspektivet, dvs. ett argument av typen ”fågelskrämma”. Båda parter kan anses vara överens om att även goda grunder för ett platsval kan utmanas i ett senare skede av platsundersökning. SKB:s vd anknyter inte till något av det som sägs i frågan, utan verkar snarare vilja introducera ett övergripande värde, långsiktig säkerhet, för att oskadliggöra den laddade frågan.

Nästa fråga är sluten, den kan besvaras enbart genom ja eller nej. Den refereras av moderatorn och är formulerad av en företrädare för Sveriges Energiföreningars Riksorganisation (SERO).

Har vi avsatt för lite pengar till Kärnavfallsfonden? (Bilaga 2, Sekvens 3)

Frågan anknyter till tidigare resonemang om huruvida ekonomisk hänsyn kommer att ha betydelse i valet av plats för slutförvar, eftersom finansieringen av SKB:s verksamhet sker via Kärnavfallsfonden. I sitt svar försvarar SKB:s vd systemet för finansiering. Svaret är förklarande och upplysande, vd tar här ett stort ansvar i jämförelse med vad frågan kräver i form av jakande eller nekande. Han både värderar och föreskriver ett vidare agerande i samhället i stort, förmedlar och kommenterar på ett sätt som påminner om en informationssökande dialog. Min tolkning är att SKB:s vd lägger ut texten på ett sätt som inte motsvarar de förväntningar som ges av frågan. (Bilaga 2, sekvens 3)

Den tredje frågan på temat ekonomi/säkerhet 2008 är något otydlig i sin meningsbyggnad. Den ställs av en företrädare för Kärnavfallsrådet till kommunalråd i Oskarshamn och Östhammar:

...då är det så att [SKB:s vd] sa tydligt och klart att egentligen ingenting har en påverkan på platsvalet som är externt i förhållande till säkerheten, utan säkerheten är det som är helt avgörande och de regionalpolitiska eller andra företeelser påverkar över huvud taget inte valet av plats. Hur ser ni på det?" (Bilaga 2, Sekvens 4)

Frågan refererar till en presentation av SKB:s vd dagen innan. Svaren på frågan ges av två kommunalråd och liknar ett cirkelargument där slutsatsen är likvärdig premisserna – den långsiktiga säkerheten ses som avgörande för kommunens acceptans av projektet och samhällelig acceptans av projektet ses som avgörande för att möjliggöra en långsiktig säkerhet:

(Oskarshamn): "Långsiktig säkerhet är fundamentalt i det här arbetet och jag skulle bli oerhört orolig om det vore motsatsen. Sedan så handlar det ju självklart om att kunna ha rimliga och goda förutsättningar för att kunna förverkliga det hela med infrastruktur, samhällsplanering och så vidare!.../

(Östhammar): Vi som sitter längst inne i de lokala processerna känner, i alla fall jag personligen, mig ganska övertygad om att det är med saken överensstämmande så att säga, att det är säkerhetsfrågorna som är centrala. Sen, jag tror att jag sa det igår också, så finns det ett antal andra aktörer, på olika plan i samhället, som inte är lika övertygade om detta och som agerar därefter. Och det där skapar en förvirring, även lokalt i viss mån. Vi var inne på det här med hur vi respektive kommun ofta blir uppfattade som lokala företrädare satt i relation till den andra kommunen. Men jag känner mig personligen trygg med processen i det avseendet. (Bilaga 2, Sekvens 4)

Troligen är det så att begreppet ”långsiktig säkerhet” kan ses på olika nivåer. Det gäller den tekniska lösningen, men inbegriper även samhällets inställning till projektet, vilken delvis beror på den tekniska lösningen, men även på infrastruktur etc. (det som av Sundqvist benämns ”social barrär”, se avsnitt 2.2.1). Eftersom frågeställaren nämner regionalpolitiken tolkar jag det som att där finns referens till en underliggande misstänksamhet mot kommunernas arbete med frågan, att de skulle ”tävla” om slutförvaret med en möjlig nedvärdering av säkerhetsfrågorna och högre värdering av t.ex. ekonomiska vinster från projektet. Jag tolkar det som att Östhammars representant refererar till den underliggande synpunkten om tävlan när han nämner att ”respektive kommun ofta blir uppfattade som lokala företrädare satt i relation till den andra kommunen”.

Sammantaget verkar frågeställare och svarare vara överens om problemet både 1985 och 2008. Det som 1985 beskrivs som ett trovärdighetsproblem för kärnkraftsindustrin och dess kontrollerande myndigheter har övergått i en mer fragmenterad och slutet driven argumentation 2008, som delvis kretsar kring värdeordet ”långsiktig säkerhet”. SKB:s vd tar dock ett större personligt ansvar i sitt svar på frågan 2008, än vad forskningschefen gör 1985. Forskningschefen 1985 talar istället om myndigheternas och statens ansvar. Temat berörs på liknande sätt 1985 och 2008. 2008 har dock kommunerna i större utsträckning nämnts som aktörer med intressen som inverkar på balansen mellan värdena säkerhet/ekonomi. Vid ingetdera tillfället är frågan tydligt ställd eller tydligt besvarad vilket indikerar att temat är laddat.

5.2.2 Geologi

Temat 1985

Geologi som tema förekommer tre gånger. Första gången lyder frågan:

Almunge ligger i utkanten av den bältessfär där jordskalv förekommer, hur kan [ohörbart] att Almunge är en bra plats för avfallsförvaring? (Bilaga 2, Sekvens 5)

Frågan är en av flera som läses upp av moderatorn, den är ställd av en person från publiken. Det går att tolka in underförstådda resonemang på två sätt. Mottagaren förutsätts känna till källan, dels till påståendet om Almunges geologiska karaktär, dels till påståendet att Almunge bedöms vara en ”bra plats för avfallsförvaring” av SKB.

SKB:s forskningschef inleder svaret med att bemöta frågans påstående genom att konstatera att

vi vet inte om Almunge är en bra plats det kanske är en förskräckligt dålig plats. Men för att ta rätt på det måste vi borra och titta efter hur det ser ut på djupet. (Bilaga 2, Sekvens 5)

Sedan ger han en undervisande förklaring av gabbro (bergarten av intresse på platsen) i relation till andra bergarter, samt svarar på de andra frågorna som ställdes tillsammans med den citerade frågan. Han lämnar sedan över till en annan representant för SKB, som förklarar deras syn på jordskalv på ett sakligt och informerande sätt.

Moderatorn refererar en fråga i en senare sekvens:

Värmen från kapslarna kommer [ohörbart] att gå igenom leran, vilket gör att vattencirkulationen ökar [ohörbart]. Hur stort område ska ha liten vattengenomsläpplighet för att vara tillfredsställande? Jag tror att de här är frågor som berör så att säga säkerheten vid slutförvaring från den här berggrunden. Kan vi ta och kommentera dem då? (Bilaga 2, Sekvens 6)

Svaret kommer från en forskningsansvarig vid SKB som en del av ett längre yttrande:

Hur stort område man behöver för att kunna säga att de här kapslarna är bra eller att de inte är bra. Jag tror att vi måste alltså försöka få en beskrivning utav hela förvarets omsättning, på vissa ställen kan det vara en aning mera, på vissa ställen kan det vara en aning mindre. Men området det gäller ungefär en halv kvadratkilometer, om man skulle göra ett sånt här slutförvar, kring en halv kvadratkilometer, det är inom det området som det är intressant om vattenomsättning. (Bilaga 2, Sekvens 6)

Här finns saklighet i både fråga och svar. Jag tolkar dialogtypen som informationssökande, sonderande.

Den tredje gången temat förekommer refererar moderatorn flera frågor varav en om geologi:

Vi har frågor om hur berg rör sig: Hur kan vi veta att berg inte rört sig tidigare, inga undersökningar har gjorts tidigare. (Bilaga 2, Sekvens 7)

Frågan förutsätter att åhöraren känner till bristen på tidigare studier. Även i denna sekvens är fråga och svar sakliga, men SKB:s representant svarar inte direkt på frågan. Han refererar till den kunskap bolaget har om jordskorpan rörelser och prognoser för framtida rörelser, men förklarar inte hur man har fått fram den kunskapen eller förhåller sig till frågans påstående om tidigare studier.

Temat 2008

Temat geologi anknyter till temat säkerhet/ekonomi via vetenskaplighet som en grund för säkerhet. Temat geologi tas upp tre gånger i materialet från 2008.

Den första frågan på temat kan uppfattas som komplex. Den ställs av en geolog som även medverkade vid mötet 1985. Han angriper SKB:s koherens i argumentationen:

Det finns en enighet om, i den hydrologiska kunskapen, att man kan förvänta sig bättre förutsättningar längre inåt landet. Alla undersökningar gjorda i Sverige bekräftar att man kan finna såna platser. När SKB väljer i sin senaste analys att presentera resultatet så tar man inte fram denna slutsats, utan man väljer istället att säga att det generellt inte finns bättre platser inåt landet. Men det är ingen som har påstått detta. De konsulter som har gjort studierna och hjälpt SSI och SKI med studierna säger att ingen har någonsin argumenterat mot det SKB säger. Det finns ingen generell sanning att vi kan hitta bättre platser inåt landet. Men man kan förvänta sig att det finns sådana platser.

Moderatorn: Tack. [Avbryts av frågeställaren]

Vi kan alltså förvänta oss detta och frågan är då varför inte SKB väljer att helt enkelt hålla med om det man redan själv har upptäckt utan presenterar resultaten på ett annat sätt. (Bilaga 2, Sekvens 8)

Geologen skapar en smädelse/anklagelse genom att antyda att SKB:s presentation skulle vara svårare än den behöver vara. Svaret ges av SKB:s chef för platsundersökningar. Svaret kan beskrivas som undvikande genom en skiftning av perspektiv och en viss inkludering av frågeställarens synpunkt. SKB:s representant hävdar en värderande tes, han menar att det är av mindre vikt att jämföra kust/inland och skiftar istället saken till att handla om undersökningar av platsen i sig. Om platsen är god så räcker det, oavsett kust eller inland. Svaret antyder även att det finns ett mått av avvägning mellan vetenskaplighet och lokal acceptans.

Även nästa fråga på temat geologi 2008 ställs av samme geolog som i förra frågan. Han tar då upp ”krav på optimering” som tidigare nämnts i temat säkerhet/ekonomi i Almunge-materialet:

Min fråga nu gäller platsvalet och miljölagstiftningens krav på en optimering av säkerheten under hela platsvalsprocessen. Frågan är: Hur kunde vi i alls-indar hamna i ett läge då vi har att välja på att lägga KBS-metoden, eller slutförvaret enligt KBS-metoden, i antingen Oskarshamn eller Östhammar.../ Är det då så att förutsättningar på två platser skiljer sig radikalt åt,

så kan inte båda dessa uppfylla villkoret att erbjuda goda förutsättningar för KBS-metoden. Det är en logisk självklarhet. Ändå så är det det som presenteras som resultatet av 30 års ansträngningar av kärnavfallsutredandet i Sverige. (Bilaga 2, Sekvens 9)

I utrymmet som skiljer de två delarna av frågan ungefär i mitten ger frågeställaren en undervisande bakgrund till varför Oskarshamn och Östhammar kan anses skilja sig åt. Hans fråga kan uppfattas som slutet eftersom den genom det undervisande avsnittet antyder att han redan vet svaret. Ordet ”allsindar” anger en personlig och närmast familjär ton. Formuleringen ”30 års ansträngningar” ger emfas åt anklagelsen att SKB inte undersökt saken ordentligt. Frågeställaren verkar vilja två saker samtidigt med sin beskrivning: 1) påpeka att både Oskarshamn och Östhammar har dåliga förutsättningar för ett bergförvar, vilket är en indirekt anklagelse riktad mot SKB:s förmåga att bedöma och ta hänsyn till bergets kvalitet i dessa kommuner 2) påpeka att platserna skiljer sig åt mycket och därför inte kan vara likvärdigt goda för ett bergförvar, vilket kan tolkas som en indirekt anklagelse riktad mot SKB:s förmåga att göra korrekta jämförelser och därmed bolagets vetenskapliga förmåga. SKB:s vd svarar genom att kortfattat förklara hur det geologiska arbetet under 1990-talet bedrivits och ger sedan en överdriven beskrivning av frågans resonemang som legitimerar en motanklagelse (fågelskrämma):

./.../Alltså [namn] bild av det här är att det skulle finnas en väldig rangskala och vara någon som är absolut bäst och att man skulle leta efter detta i all oändlighet och det är inte den bild och den utgångspunkt vi haft, och det bygger vi på gedigna geologiska studier. (Bilaga 2, Sekvens 9)

Uttrycken ”väldig rangskala” och ”absolut bäst” antyder att SKB:s vd vill framhålla att geologen som ställer frågan söker efter någonting som inte är praktiskt möjligt att genomföra.

Frågan och svaret anknyter till en konflikt mellan vetenskaplig osäkerhet och kravet på att trots allt finna en plats. Därefter refereras det ”optimeringskrav” som även nämns 1985. Frågeställaren gör en relativt allvarlig anklagelse:

Men optimeringskravet finns i miljölagstiftningen, och jag förstår inte hur ni som ansvarig industriledare kan utsätta landet att komma i MKB-processen där ni inte ens har uppfyllt grundkravet att optimeringen även ska gälla platsvalsprocessens samtliga steg. (Bilaga 2, Sekvens 9)

SKB:s vd hanterar anklagelsen genom att ge ett relativt långt referat av hur arbetet gått till, utan att gå in på vetenskapliga detaljer. Han understryker

även att bolaget gjort ”preliminära säkerhetsanalyser”, att det alltså kvarstår osäkerheter.

Senare ställs en fråga av en person från Energi för Östhammar (EFÖ):

Det hörs bra, eller hur? Jag skulle bara fråga [namn] om han aldrig har hört talas om den perfekta linsen vi har i Forsmark som är i princip vattentät, och det är inte bara det bästa berget, det är det perfekta berget. Under det att i Oskarshamn, så /...talaren avbryts här och frågan återupptas efter ett replikskifte angående tidsbrist för frågestunden.../ Till SKB när det gäller Oskarshamn där är det sju sprickzoner som går kors och tvärs och jag vet att SKB letar febrilt efter ett tätningsmedel /...talaren avbryts åter igen.../ Ja, har ni hittat något tätningsmedel bättre än Rhoca Gil?” (Bilaga 2, Sekvens 10)

Båda frågorna kan anses vara ställda delvis för att roa publiken, genom formuleringen ”det perfekta berget” och hänvisningen till debaclet angående tätningsmedlet Rhoca Gil vid bygget av Hallandsåstunneln, som inleddes 1992. De som svarar förhåller sig sakligt i sina svar, SKB:s vd tar tillfället i akt att bättra på SKB:s självframställning när han förklarar att Rhoca Gil inte klarade bolagets miljöprövning i ett tidigt skede.

Sammanfattningsvis vad gäller temat geologi ses ett större mått av informationssökande dialog 1985 än 2008. Temat geologi drivs framför allt av en person 2008 och då på ett relativt slutet sätt. Det finns tydliga kopplingar mellan mellan diskussionen 1985 och 2008 vad gäller diskussionen om ”optimering”.

5.2.3 Förvaring

Temat 1985

Temat förvaring tas upp på tre spridda ställen i materialet. Första gången refererar moderatoren ett antal frågor:

Vi har nu ett antal frågor som handlar om så att säga förvaringen. [Namn] frågar hur länge stoppar en kapsel utan avfall, hur länge med avfall? [Namn] frågar vad händer om människor om ett par hundra tusentals år får reda på att det finns koppar i berget och börjar bryta? Och koppar återkommer också i [Namn] fråga: Hur kan koppars reaktion på stark radioaktivitet bedömas med sådan säkerhet med tanke på att stål bedöms som säkerhet men visat sig vara skadat ganska snabbt. Och [Namn] har en fråga: hur kan radioaktivitet förklinga om den förvaras helt tätt? (Bilaga 2, Sekvens 11)

Frågorna gäller olika aspekter av kopparkapseln, samt avklingning av radioaktivitet. Frågorna är något spretiga i förhållande till varandra. SKB:s

forskningschef inleder med att svara på frågorna om ”kopparn och radioaktiviteten”. Han beskriver hur SKB har experimenterat med att bestråla material för att se vad som sker. Han ger sedan en förklaring av hur radioaktivitet avklingar. Eftersom t.ex. frågan som jämförde stål med koppar inte kommenterats kommer en följdfråga. Frågeställaren, som talar från åhörarp plats, menar att kärnkraftsindustrin brister i kontroll av använda material och således inte bör tillmätas trovärdighet vad gäller bedömningen av koppar. Frågan är inte direkt relevant för diskussionen om metoden i sig. Frågeställaren jämför SKB:s arbete med kärnkraftsindustrins arbete och drar paralleller mellan industrins olika aktiviteter. Två representanter från SKB diskuterar egenskaper hos stål, frågeställaren förtydligar att han gjorde jämförelsen för att göra en retorisk poäng och påpeka industrins bristande kvalitetskontroller och inte för att diskutera stålets egenskaper. Här talar frågeställaren och svararna förbi varandra och SKB:s representanter verkar inte vilja bli jämförda med kärnkraftsindustrin. Frågan om framtida scenario med kopparbrytning blir inte besvarad, men moderatorn går vidare.

Lite senare kommer frågan från en person i publiken, det är en av de få som läses upp direkt av frågeställaren:

Ja, jag tyckte att det var dags att det var en kvinna som kom fram också. Och jag är jättenervös, jag ska försöka fråga i alla fall. Ikväll har ni berättat att Sverige har ganska gott anseende utomlands och det har vi i många andra frågor också. Och jag tror så att om Sverige kommer på en väldigt bra metod för slutförvaring så skulle det kanske kunna innebära att vi kan ta emot andra länders avfall och då få betalt för det. Och det kan ju vara bra ekonomiskt för Sverige, skulle jag kunna tänka mig, eftersom det ekonomiska läget ändras i det här landet då och då. Jag undrar också om man tänker efter hur många länder det finns som har kärnkraft idag. Och om det här är en bra metod, räcker då all koppar till för de här slutförvaringarna. Och jag har snabbt läst lite i era skrifter, och även i ingenjörsvetenskapsakademiens svar på eran sista ansökan, KBS-3 antar jag att den heter, att det blir väldigt svårt att göra skarvar på de här kapslarna också. Och ingenjörsvetenskapsakademien har också en sak till, med att vi vet inte vilka människor som lever om en miljon år, eftersom vi har funnits till i en miljon år. Därför bör man kanske inte använda en sån här metod. Därför undrar jag varför har man bara arbetat med den här metoden för slutförvaring? Har man över huvud taget några andra idéer och tankar, och kommer alltså all koppar att räcka om man tar emot avfall från andra länder? Hoppas jag får svar. (Bilaga 2, Sekvens 12)

Den här frågan kan tolkas som en blandning av förmedlande och sonderande. Frågeställarens utläggning speglar i min tolkning hur människors argumentation i kärnavfallsfrågan såg ut vid tiden för mötet i Almunge. För det första inleder talaren med att framhålla sin egen ödmjukhet inför temat, men hon talar relativt länge, vilket tyder på att hon har förberett frågorna och har ett engagemang. Hon refererar till Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA), förmodligen för att stärka ethos- och logosappellen för sin kritik av skarvarna på kapslarna. Frågorna spretar, de handlar om import av avfall, mängden tillgänglig koppar, kapselns hållfasthet samt det långa tidsperspektivet. Yttrandet i sin helhet vittnar om ett behov av att lära sig mer om SKB:s arbete och att frågeställaren är insatt i skilda problem på temat. Formuleringen ”hoppas jag får svar” anger en personlig ton.

Moderatorn tillägger med en fråga om varför ingen forskning har gjorts på förvaring ovan jord.

SKB:s forskningschef svarar genom att ta upp koppartillgången i världen och frågan om ovanjordsförvaring. En geolog från Avfallskedjan ställer en följdfråga som tar upp märkning av förvaret för att skydda det mot intrång. SKB:s representant svarar att han inte kan svara på den frågan. Någon i publiken upprepar att en fråga rörde skarvning av kapseln. SKB:s representant svarar med en förklaring av några tester som gjorts för att försluta kapseln. Kvinnan som ställde frågan ber att få komplettera och hänvisar återigen till IVA och deras kritik av skarvning av kapslar.

SKB:s svar lyder då:

Ingenjörsvetenskapsakademien har säkert alldeles rätt. Men den kommentaren gällde så vitt jag förstår den svetsade kopparkapseln. Den andra typen av kopparkapsel som finns beskrivet i KBS-3, den har vi tillverkat, och vi vet att vi kan tillverka. /.../ Det var en annan fråga som ni hade där som jag inte svarade på. Det var hur mänskligheten ser ut om en miljon år, och det där har vi fått väldigt många påpekanden om. Och Strålskyddsinstitutet har i sin granskning utav KBS-3 verkligen tagit upp den där frågan, och försökt att ta ett nytt grepp på den. Och jag tycker att det är intressant, den diskussionen, hur man verkligen ska bedöma det här långa tidsperspektivet. Jag kan inte ge dig på den tid som står här, något riktigt bra svar på den frågan. Men om du är intresserad i ämnet så tycker jag du kan läsa Strålskyddsinstitutet och den analysen som de gjorde av den där frågan. (Bilaga 2, Sekvens 12)

SKB:s representant avfärdar kritiken mot kapselns hållbarhet genom att hävda bristande relevans i IVA:s resonemang. Möjligen för att visa välvilja fångar han sedan upp frågan om det långa tidsperspektivet och stöttar argumentationen med hänvisning till en myndighet.

Slutligen ställs en kort fråga om rymden som alternativ förvaring som besvaras kort avfärdande, med information om att viss forskning sker vad gäller förvaring i djuphavssediment.

Temat 2008

Temat berörs två gånger. Initialt ställs frågan av en person ur Kärnavfallsrådet. Han har alltså möjlighet att direkt påverka regeringen i bedömningen av platsvalsfrågan. Han ställer två frågor i en mening:

Och min fråga gäller egentligen hur påverkar metoden valet av plats? Jag menar, begränsar den möjligheten till tillgängliga platser, eller möjliga platser, eller gör det saken bättre, har vi fler platser att välja på här. (Bilaga 2, Sekvens 13)

Inlägget kan främst tolkas som sonderande eftersom ingen formulering av det egna perspektivet görs. Men mot bakgrund av frågeställarens roll i utfrågningen bör frågan kanske tolkas som pedagogiskt uttänkt och till viss del undervisande eftersom han som medlem av Kärnavfallsrådet och specialist i sak rimligtvis borde ha gjort sig en uppfattning om saken vid det här laget. Han vill troligtvis lyfta upp frågorna till diskussion snarare än veta rena fakta. Saken gäller huruvida metoden för inneslutning av det radioaktiva materialet kan inverka på valet av plats för förvaring. En trolig poäng som frågeställaren vill leda in diskussionen i är att en mycket säker metod för inneslutning kan göra att kraven på bergets kvalitet sänks. Frågan är något komplex för den mindre insatta eftersom den associerar flera saker med varandra.

Åhöraren kan troligtvis själv dra slutsatsen generellt att valet av metod inverkar på valet av plats. Förmodligen är SKB:s vd, som svarar på frågan, överens om detta med frågeställaren, men ingen av dem väljer att tala om det uttryckligen. SKB:s vd inleder sitt svar med att hänvisa till ett regeringsbeslut om att KBS-3-metoden är en planeringsförutsättning för att kunna söka efter lämplig plats. I korthet innebär en ”planeringsförutsättning” att undersökningar delvis baseras på antagandet att det är KBS-3-metoden som ska användas i förvaret. SKB:s vd lyfter fram att regeringen och SKB sedan tidigare är överens om att KBS-3 är den valda metoden i planeringen. Han förklarar sedan varianter av metoden som kan påverka detaljer i platsvalet. Enligt min tolkning manövrerar vd diskussionen genom att inte tala om de mer kontroversiella delarna av KBS-3-metoden såsom t.ex. kopparkapselns hållfasthet och hållbarhet. Han svarar inte heller på frågan, som gällde hur

platsen väljs utifrån vald metod, utan talar främst om hur metoden ska anpassas till platsen.

I ett senare yttrande leder Kärnavfallsrådets medlem vidare i det han antagligen vill komma till, nämligen att brister i bergets kvalitet möjligen kan kompenseras av en robust metod för inneslutning av det radioaktiva materialet:

Kan man kompensera brister i berget då så att säga, kan man tänka sig det med bentonitbufferten²⁶⁰. Så att det kan vara liksom en fördel att man har en sån metod eller hur ser ni på det där?/.../ Ja, jag tänker vattenströmning till exempel i berget. Ja menar, man kan tillåta det för att man har en bentonitbuffert som tar upp vattnet då och får vissa egenskaper eller hur ser ni på det? (Bilaga 2, Sekvens 13)

Återigen söker han att ställa frågan på ett sonderande sätt, men som åhörare upplever jag att han borde kunna ställa sina frågor mer direkt, eftersom det han frågar om har diskuterats under lång tid. Jag får intrycket av att han är ute efter något. SKB:s vd bemöter frågan genom ett relativt komplicerat vetenskapligt resonemang, men säger sedan att platsen och metoden hänger ihop:

Ja alltså bentonitbufferten har ju den rollen i det här systemet va att ge kapseln framför allt då den miljö som vi vill att kapseln ska ha, och att förhindra all konvektiv strömning förbi kapslarna utan att det bara ska vara [ohörbart] diffusion i den barriären. Så det klart att om du tänker dig helt andra metoder, utan buffert eller andra kapslar och så där, då kan det ju dyka upp andra krav på hur platserna ska se ut. Så att platsen och metoden hänger ihop på det sättet. Kravbildningen på hela systemet är ju det som är det viktiga. Jag vet inte om någon av meravetarna vill säga nåt. Ni får räcka upp handen om ni tycker att jag seglar iväg här och försöka förklara. (Bilaga 2, Sekvens 13)

Han distanserar sig till frågeställarens resonemang genom att säga ”om du tänker dig helt andra metoder”. Manövern tyder på att han inte vill diskutera den öppna fråga som ställdes i början av replikskiftet, det är inte heller någon övrig fråga från SKB som vill diskutera frågan, trots att saken är av stor relevans för temat.

Efter denna fråga följer en diskussion över nio yttranden där Miljörörelsens kärnavfallssekreterariat (Milkas) lyfter upp förvaringstemat som ett problem som har följt diskussionerna ”från början”. Kärnavfallsrådets medlem

²⁶⁰ Bentonit: ”Lera som bildas genom omvandling av vulkanisk aska. Den sväller vid upptag av vatten och används till exempel som buffertmaterial vid isolering av radioaktivt avfall”, SKB:s hemsida 2014-03-31.

som ställde den inledande frågan har alltså belyst ett tema som sedan återkommer genomgående i resten av utfrågningen. (En relaterad fråga studeras även närmare ovan under temat "Geologi".)

Senare gäller saken återigen metoden (KBS-3) i relation till platsen. En sakkunnig vid Miljöorganisationernas Kärnavfallsgranskning (MKG), vill lyfta fram att KBS-3 kom till som en lösning på berggrundens möjliga brister. Hans yttrande kan ses som ett förtydligande av den frågan som Kärnavfallsrådets medlem tidigare ställde som aldrig riktigt kom till skott eftersom SKB:s vd manövrerade kring de mest kritiska delarna av metoden. Poängen är att om inkapslingen ska kompensera bergets brister så är säkerheten beroende av KBS-3. Frågan lyder:

Och hur tänker då myndigheterna hantera den här frågan. Alltså, just det här att om nu då korrosionsproblemen finns där, om buffertproblemen finns där, då måste ju man lyfta fram de här platsvalskriterierna ytterligare i det här läget då va, man kan inte backa tillbaks igen till den där tanken att bufferten och kopparn är så säkra så vi kan välja vad vi vill. (Bilaga 2, Sekvens 14)

Frågan gäller ett framtida skeende och kan därför ses som deliberativt inriktad. Den tar upp de mest känsliga delarna av metodens förhållande till platsen. Yttrandet kan ses mer som en kommentar än en fråga. Själva frågan är otydlig, frågeställaren ger ett förslag på hur han tycker att myndigheterna borde hantera "frågan". Påståendet förenklar SKB:s resonemang om plats genom att en säker metod gör att vi kan välja vilket berg vi vill. Ordvalen "myndigheterna" och "vi" väcker frågan om det är myndigheterna som ska välja plats för slutförvar.

Moderatorn styr diskussionen till ett svar av SKB:s vd, trots att frågan är ställd till myndigheterna. SKB:s vd gör en överdriven beskrivning av motståndarens syn på bolagets arbetssätt och beskriver sedan hur de arbetat:

Ja, bara påpeka om att det är inte alls så att SKB menar att berget inte spelar någon roll, tvärtom, det har jättestor betydelse. Och det är inte alls så att vi säger att det går att hitta berg var som helst och att det bara är att sätta pennan på kartan och säga men det blir nog bra där. (Bilaga 2, Sekvens 14)

Frågeställaren vill kommentera och ge information om Forsmark och Laxemar men blir avbruten av moderatoren. En deltagare från Statens Strålskyddsinstitut (SSI) ges utrymme att svara. Han inbjuder sin kollega från Statens Kärnkraftinspektion (SKI) att svara och håller sedan med frågeställaren i sitt påstående samt förklarar att SKB just nu håller på att utreda frågan om buffererosion. Han svarar sedan på frågan, det vill säga han

förklarar hur myndigheten ska förhålla sig till det problem som frågeställaren lyfter. Deltagaren från Statens Kärnkraftinspektion (SKI) väljer sedan att rättfärdiga SKB:s arbete och minskar betydelsen av eventuell förekomst av buffererosion för platsvalet.

Sammanfattningsvis genererar förvaringstemat relativt långa diskussioner. 1985 inriktas sekvenserna närmare på kopparkapslarna, medan diskussionen rör sig mer om balansen mellan platsval och metodval 2008. Temat verkar hanteras med jämförelsevis stor försiktighet 2008 och det är svårt att placera in frågorna och svaren i någon tydlig dialogtyp. Frågorna kan ses som informationssökande, med en blandning av förmedlande, kommenterande och sonderande, lite beroende på tolkning. Istället har SKB:s vd ett större mått av konfrontation i sitt svar 2008, bland annat eftersom han svarar på en fråga som inte är ställd till honom.

5.2.4 Sammanfattande analys och slutsatser

Frågeställningen som undersökningen ovan söker besvara är hur dialogtyper i möten kan jämföras över tid. Målet som ställs i början av den här delundersökningen är att kunna säga någonting om de retoriska grunderna till SKB:s vändning gentemot lokalbefolkningarna efter 1985, samt om grunderna till de problem som identifieras med möten 2008. Slutsatser från tidigare forskning om situationen 2008 som presenteras i kapitel 1.2 handlar om polarisering mellan vetenskapliga specialister, liksom ett komplicerat fackspråk. SKB ansågs lägga fram argumenten på ett konstaterande sätt och agera inom genren *genus demonstrativum*. Det anses även av tidigare forskning (se kap. 1.2) råda tolkningsproblem mellan deltagarna vid mötet 2008, på så vis att talare inte uppfattas såsom de vill bli uppfattade och att detta problem har att göra med tolkningar av varandras retoriska attityder. Frågan är om något mönster framträder i relation till dessa tolkningsproblem genom en undersökning av replikväxlingen 1985.

Utan att gå in på yttranden i detalj går det inledningsvis att säga någonting om skillnader och likheter mellan situationerna 1985 och 2008 med avseende på mötesarrangemang. I situationen 2008 finns, enligt regeringens kärnavfallsråd, ett uttalat mål att ställa kritiska frågor, öka transparens och föra deltagarnas åsikter närmare varandra. Rollerna är tydligt uttryckta 2008 genom att deltagarna enligt inbjudan företräder olika perspektiv på frågan. Det finns därför utrymme för förhandling mellan olika intressen, liksom för debatt där olika ståndpunkter ska tydliggöras. Människor deltar inte främst som individer, men som representanter för en viss intresseposition som inverkar på möjligheterna till möten mellan perspektiv. Tendensen

till debatt mellan perspektiv kan möjligen förstärkas av att den främsta retoriska publiken, regeringen, inte syns som deltagare utan enbart som mottagare av ett skriftligt dokument som publiceras efter mötet. Kärnavfallsrådets representanter agerar som arrangörer, moderatorer och som deltagare. Gentemot regeringen fungerar rådet som kanal för budskap genom den skriftliga sammanställningen av utfrågningen, men rådet kan inte ses som primär retorisk publik (eftersom rådet inte har beslutsmakt i frågan). Strävan hos arrangören att främja tydliga roller och perspektiv anger att en viss mängd kunskap finns i frågan och att deltagarna inte primärt är neutrala, sökande, samarbetande utan snarare ska driva teser utifrån fasta åsiktspositioner. Det går även att anta att dialogen ska ha förmedlande/kommenterande drag, där deltagarna vill förmedla sin egen kunskap eller värdera andras yttrande utifrån den egna kunskapen.

I mötet 1985 är inte rollerna tydligt fördelade och arrangemanget mer improviserat. Det går således att förutsäga ett större mått av spretighet i sak, samt en mer informell framtoning av diskussionen 1985 jämfört med 2008. Dagordningen för båda möten speglar en uppdelning mellan SKB och dess kritiker. Uppdelningen kan antas förstärka ett visst mått av polarisering mellan deltagare och verkar ha funnits med historiskt i frågan.

För att gå över till resultaten av analysen tolkar jag diskussionen 1985 jämförelsevis mer detaljerad och saklig. Det är även värt att nämna att enskilda personer som inte representerar någon viss organisation får större utrymme 1985. År 2008 har frågorna övergått till att driva teser på ett slutet sätt som inte syns i samma utsträckning 1985. Längre utvecklingar om t.ex. kärnkraften, uranbrytning och andra teman karakteriserar diskussionen 1985, vilket är naturligt eftersom diskussionstemat inte är styrt såsom 2008, då temat för diskussionen var tydligt fastställt i titeln på utfrågningen. Deltagarna verkar även känna till varandras ståndpunkter 2008. Ett större mått av debatt, på gränsen till eristisk dialogtyp, kan märkas 2008, i jämförelse med 1985. Trots dessa olikheter vad gäller saklighet, ämnesval och dialogtyp finns stora likheter mellan möten 1985 och 2008. De teman som tas upp 1985 länkar till 2008 intertextuellt på ordvalsnivå. I vissa sekvenser upplevs yttrandena följa på varandra som om tiden stått stilla mellan tillfällena.

Retorikorienterade förklaringar till förändringen mot en mer sluten argumentation kan möjligen ligga i deltagarnas roller, samt i utvecklingen av kunskap i sakfrågan. Deltagarnas roller är starkare befästa och argumentationen mer vinklad till fördel för det egna perspektivet 2008 jämfört med 1985. Kunskapen i frågan var mer fragmenterad 1985. En slutsats utifrån

den jämförelse som gjorts mellan 1985 och 2008 är att det mer institution- aliserade och styrda mötet 2008 är mindre förståelseinriktat än mötet 1985, som planerades ad hoc och i en mer dramatisk situation än 2008. Den här skillnaden kan verka förvånande, eftersom det vid första anblicken i en jämförelse skulle kunna anses vara tvärtom: Det mer styrda mötet 2008 plane- rades utifrån ett tydligt mål att fungera förståelseinriktat (med Habermas som utgångspunkt) genom RISCOm-modellen, medan mötet 1985 hölls i en konflikt mellan lokalbefolkning och SKB och således borde fungera uti- från mer slutna dialogtyper.

För att repetera dialogtypernas olika karaktär: I en förhandlande, debat- terande eller eristisk dialogtyp är den retoriska relationen slutet orienterad. Det rör sig om en slags kampsituation. I förhandlingen strävar deltagarna efter eftergifter från de andra. Debatten karakteriseras av agonism genom laddning och motsättningar mellan ståndpunkter. I eristiken används fall- sier och deltagarna verkar vilja vinna med alla medel. I de öppet orienterade dialogtyperna – utredning, övervägande, informationssökande – är språket mer inbjudande. Utredande dialogtyp baseras på en grund som alla är över- ens om, större mått av säkerhet etableras under dialogens gång. Deltagarna är neutrala och samarbetar. Informationssökande går ut på att deltagarna söker information som de saknar. Deltagarna förmedlar den egna kun- skapen, kommenterar andras kunskap och sonderar efter att utöka och för- ändra den egna kunskapen.

För att övergå till några slutsatser kring vilka dialogtyper som syns i materialet, inleds temat ekonomi i utfrågningen från 2008 med en mycket laddad fråga som pareras av svaret. Laddningen vittnar om att frågan berör en kärnfråga och att frågeställaren vill etablera sitt perspektiv snarare än söka information. Formuleringen ”långsiktig säkerhet” framstår i svaret som ett överordnat värde, samtidigt som den i kommunalrådets svar på en senare, något mer informationssökande, fråga verkar utgöra både premiss och slutsats i resonemanget. Även 1985 finns en laddning och debatt kring temat ekonomi. En tydlig koppling syns mellan ekonomi och säkerhet 1985 och 2008. Frågan om trovärdighet 1985 kompletteras med val av et- hosappell 2008 i SKB:s svar.

Temat geologi inleds 2008 med en debatterande fråga som samtidigt är informationssökande genom att frågeställaren förmedlar sin egen geolo- giska kunskap. Svaret verkar delvis sträva efter att etablera gemenskap i argument, men utmanar frågeställarens kunskapsförmedling med ett annat perspektiv. Kombinationen av kunskapsförmedling och debatt/eristik fort- sätter i efterföljande fråga 2008. Svaret undviker inte konflikt utan går till

motattack. I jämförelse är frågorna på temat geologi mer informationssökande, sonderande och svaren mer inkluderande 1985 än 2008.

Förvaringstemat kan i den första analyserade sekvensen 1985 tolkas som sonderande, eftersom frågorna inte utvecklas genom argumentation för någon tes utan radas upp en efter en. I diskussionen som följer märks att kärnkraftsindustrin är ett tema som frågeställaren är kritisk mot och SKB undviker att ta in temat i diskussionen. Den andra frågan i förvaringstemat 1985 är mer argumenterande, som en blandning av sonderande och förmedlande. Även denna fråga är spretig, och den besvaras heller inte till fullo. Någon kommentar till synes negligeras, intrycket blir rörigt. 2008 märks en viss undvikande argumentation från SKB:s svar på frågor som verkar skenbart sonderande. Diskussionen som följer 2008, då Miljörorelsens kärnavfallssektariat (Milkas) tar upp att temat följt diskussionerna ”från början”, bekräftar intrycket att det finns mycket att säga om temat, samtidigt som de ansvariga inte fullt ut vill diskutera saken. Temat Förvaring glider senare in i temat Geologi och avslutas med att SKB:s representant svarar på en fråga som är ställd till myndigheterna, vilket ger ett otydligt intryck.

Överlag är det värt att notera avsaknaden av metakommentarer. Flera av frågorna både 1985 och 2008 är otydliga, spretiga, eller på annat sätt i behov av klargöranden. Trots det ställs få eller inga motfrågor. Inga kommentarer ges i övrigt om behov av tydliggöranden. Kanske är frånvaron av inramning en av de tydligaste indikatorerna på att fråga-/svardiskussionen i flera fall bedrivs slutet.

Slutsatserna i kapitel 4.1 var att uppdelningen prorörelse/teknosfär och antirörelse/demosfär var relativt tydliga 1979, för att förändras 1985 då även en antirörelse/teknosfär kan noteras. I fråga-/svarundersökningens jämförelse av teman vid möten kan konstateras att ämnet behandlas utifrån ett bredare perspektiv 1985, med inkludering av frågor som kärnkraftens utveckling och tillverkningen av kärnvapen, liksom lokala teman om t.ex. påverkan av grundvatten. I mötet från 2008 har behandlingen av teman smalnat av. Relationen till kärnkraft och kärnvapen utesluts helt från diskussionerna. Lokala frågor behandlas i andra forum än utfrågningen (samaråd enligt miljöbalken samt plan- och bygglagen). Utfrågningen från 2008 präglas således med största sannolikhet av strängare krav på att hålla sig till ämnet, medan mötet 1985 är en friare diskussion. Ett framträdande villkor som utvecklats i institutionaliseringen av utfrågningen är att en motdiskurs företräds av personer som anknyter till teknosfären, de allmänna frågorna finns inte med i samma utsträckning som 1985. Parallellt med specialisering av diskussionen behandlas frågorna på ett mindre sakligt sätt 2008 än 1985.

Sammanfattningsvis kan en jämförelse mellan 1985 och 2008 främst göras vad gäller arrangemang och format. Vissa skillnader kan ses som går att knyta till möjliga orsaker till ökad polarisering och teknisk specialisering 2008. När det gäller dialogtyp är resultaten mer otydliga, mötet kan ses som något mer öppet 1985. Stora likheter finns i diskussionen kring de teman som är jämförbara mellan åren. Mot bakgrund av hur mötet 2008 planerades i enlighet med Habermas teorier om kommunikativt handlande borde vi kunna förvänta oss att det skulle bedrivas mer öppet än 1985. När nu så inte är fallet är frågan om intervjustudien som följer kan ge någon insikt i orsaker till utvecklingen mot mer sluten dialog.

5.3 Deltagarnas syn på den retoriska situationen – intervjustudie

Den här undersökningen baseras på intervjuer med deltagare från utfrågningen ”Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder?”, arrangerad 4-5/6 2008.

Syftet med att göra en intervjustudie är främst att få en inblick i hur deltagarna själva ser på villkor i form av möjligheter och problem med att hålla en utfrågning, samt att få ta del av uppfattningarna kring vilken typ av dialog som åstadkommit. Intervjuerna speglar det retoriska problemet att göra avvägningen mellan person, talarroll och grupptillhörighet då vi väljer att ge röst åt vissa budskap. Tidigare studier av Kärnavfallsrådets arbete anger att deltagarna i stort sett har varit nöjda med utfrågningarna som arrangerats, samtidigt som möten huvudsakligen fungerat ”röstsamlande”, stärkande av den egna gruppens argumentations-position.²⁶¹ Rollerna framstår som relativt stabila och en ”kärnfamilj” anses ha utvecklats över tid.²⁶²

Efter 1985 omprövade SKB sin strategi för arbetet med platsval och kommunikationsplanen anpassade. Därefter har övriga inblandade gett mer uppskattande omdömen om kommunikationsarbetet. Efter att Kärnavfallsrådet inlett sitt ”genomlysningsprogram” under slutet av perioden 2000-2010 har dialogen utvärderats som konstruktiv och givande.²⁶³

Denna delstudie riktas in på möjligheterna att etablera och bibehålla en hållbar retorisk dialog mot bakgrund av påfrestningar. Intervjustudien fo-

²⁶¹ Vigsø (2009).

²⁶² Johansson (2008) s. 90.

²⁶³ Hanberger, Anders, Mårald, Gunilla (2009) *Utvärdering av Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram*. Umeå universitet: Umeå Centre for Evaluation Research.

kuserar på deltagarnas egna berättelser om hur de har hanterat påfrestningar. Nedan söks svar på följande av avhandlingens mer preciserade frågeställning:

4. Deltagarnas egna tolkningar av situationen.
 - Vilka konventioner speglas i intervjuavaren för t.ex. format, val av formuleringar, genre.
 - Vilka aktörer beskrivs som centrala?
 - Vilka deltar aktivt/passivt?

Intervjufrågorna utformades med inriktning på den konkreta talsituationen: Vem är talaren/åhöraren? vilka problem/möjligheter/relationer upplevs i situationen?

Samtliga deltagare vid den utvalda utfrågningen (190 st.) har kontaktats med förfrågan om intervju. Samtliga som accepterat förfrågan har intervjuats (48 personer vid 45 tillfällen under 2010-2012).²⁶⁴ I bilaga 1 redovisas närmare vilken organisation de intervjuade tillhör. De huvudsakliga aktörerna, såsom kommuner, myndigheter, SKB, miljöorganisationer och kritiska forskare finns inkluderade. Intervjuerna har utgått ifrån vad som kallas ”trattmetoden”, där mer allmänna frågor introduceras inledningsvis, för att följas upp med mer specifika följdfrågor.²⁶⁵ Flera deltagare har sett frågan ur olika perspektiv eftersom de haft olika uppdrag över tid, och de har information som annars är svårtillgänglig. Även de som kommit in som nya deltagare kan förstås ha iakttagit intressanta förhållanden. Målet har varit att tala med så många av deltagarna som möjligt för en bred uppfattning.

I de fall som personen accepterat att ställa upp i intervju har ett dokument med frågeteman och presentation av studien skickats ut. I det utskicket samt vid intervjusituationen har ett par etiska aspekter nämnts: att intervjun anonymiseras, att intervjupersonen inte behöver svara på alla frågorna. I intervjusituationen har jag sedan kompletterat den informationen med en diskussion kring t.ex. anonymisering, frivillighet och min tystnadsplikt. I några fall har vi kommit överens om att i noten hänvisa till personen med namn.²⁶⁶ Intervjuerna har i vissa fall skett genom enskilda möten eller i grupper om

²⁶⁴ Undantagna är de som närvarat i en forskande roll snarare än deltagande i projektet att lösa kärnavfallshanteringen.

²⁶⁵ Dahlström (1970) s. 50, 78.

²⁶⁶ Jfr Trost, Jan (2010) *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

två-tre personer, annars per telefon. Mötena har tagit ca en timme, telefonintervjuerna ca en halvtimme. Det insamlade materialet har sedan omsatts till läsbar text, vilket har inneburit att tvekan, omformuleringar etc. till största del uteslutits. Utskrifterna har numrerats. Materialet har sedan färgkodats enligt intervjuformulärets frågeteman och en citatsamling har skapats som grund för analysen. I den här sammanfattande analysen ges exempel som enligt min bedömning belyser vissa representativa uppfattningar hos deltagarna. Siffror inom parentes i texten indikerar vilken intervju som refereras. Det handlar främst om källreferenser, inte om något kvantitativt mått av andelen svarande.

De teman som kommer att behandlas är följande (se även metodavsnitt för exakta formuleringar av frågeteman).

- Syftet med att delta vid utfrågningen.
- Problem med att uppfylla syftet, eller generella problem med att delta.
- Vilka möjligheter utfrågningen gett.
- Hur relationen mellan talare och åhörare kan beskrivas.
- Trovärdighet: att etablera och bedöma ethos.

De första fyra kan härledas till frågeformuläret, och temat ”trovärdighet” har valts på grund av att flera av de intervjuade talat kring det.

Ett metodproblem bör här påpekas. En spretighet i intervju svaren framträder mellan 1) eget syfte med att delta, samt problem med att uppfylla syftet att delta, och 2) syften/problem med Kärnavfallsrådets arbete i att arrangera en utfrågning. Jag har i färgkodningen av svaren sökt efter svar på 1), men det har skett en glidning mot 2).

5.3.1 Deltagarnas syfte att delta vid utfrågningen

Några huvudsakliga syften med att delta i utfrågningen om platsval framgår av intervjuerna: kunskap, föra fram budskap, värdera talare och argument, samt representation.

Kunskap

Deltagarna vill lära sig mer om kärnavfallsfrågan. Utav dessa finns de som vill lära sig om utfrågningen som format (2, 11) och en som vill följa diskussionerna (21). Det verkar även finnas ett allmänt intresse för att lära sig om frågan (5,6,8, 10, 11, 15, 19, 24) och några deltagare vill fördjupa sina kunskaper (7, 32, 34).

Föra fram budskap

Svaren rör sig på en skala mellan viljan att informera (13, 16, 17, 25, 41) till syftet att påverka (24). Däremellan finns syftet att ge synpunkter (14, 15, 16, 20), syftet att synliggöra frågor och perspektiv (15, 23, 24, 27, 30, 32, 34, 40, 42) och att bidra till den skriftliga dokumentationen av mötet (15).

I gruppen som deltar med syfte att ”informera” finns t.ex. en jurist, en kommunrepresentant och en deltagare från industrin. Här märks att det finns en vilja att dra en gräns mellan information och påverkan. Så här uttrycker sig en talare som framför vetenskapligt grundad kritik mot KBS-3-metoden:

./../jag tror jag är inbjuden just för att leverera den här informationen./../då är det egentligen bara att presentera bilden som om sanningen kan förändra verkligheten./../Jag skiljer alltså på det här att leverera en bild, en saklig information, till att tolka den, alltså vad betyder det här. Så att jag ger mig bägge de rollerna, och ibland så stannar jag bara i den ena rollen. Frågar de så ger jag min tolkning, och är jag inbjuden att göra min tolkning så levererar jag det. Jag väger hela tiden. Jag skulle säga att ju mer jag är i underläge, skeptisk eller kritisk mot något existerande så får jag vara väldigt tydlig då och verkligen klargöra när jag börjar tolka. (13)

Citatet kan ses som en fortsättning på det som nämns i kapitlet om Almunge/Kolsjön vad gäller ämnesspecialisters involvering i diskussionen. Å ena sidan uttrycks en vilja att bygga trovärdighet på en renodlat saklig talarroll. Å andra sidan en mer personlig, tolkande roll som möjligen kan inverka på åhörarens ställningstagande. För det tredje skildras en till synes osmindad intention att låta sanningen tala för sig själv.

En vilja att distansera sakinformation från tolkning och att förändra genom att presentera ”sanningen” märks även hos en annan deltagare, liksom en uttalad vilja att skilja logos- från pathosappeller. En åhörare från en inresseorganisation för kärnkraft om syftet med att delta:

Att informera. Eftersom ofta blir det så att på vänsterkanten, de är högljudda. De spelar gitarrer och sjunger hur farligt kärnkraften är. 'Barsebäck väck'. Det var mycket sådan här propaganda. Och folk lyssnar hellre på folk som spelar gitarr än kanske på en kärnkraftförespråkare som är fil.doktor. (16)

Att informera är nära relaterat till företeelsen att *ge synpunkter*. Här märks dock att en deltagare från en kritisk miljöorganisation vill skilja mellan att ge synpunkter och att försöka påverka:

Vi har inte haft något annat syfte än att få fram de synpunkter som vi vill ha fram i den frågan som diskuteras./.../det är naturligtvis viktigt att påverka på plats. Eller påverka, men att få fram det man vill få fram på plats./.../att de förstår de aspekterna som man vill lyfta då. /.../Får jag bara säga att vi har inte haft något strategiskt intresse utav att försöka vinna någon debatt i sådana här sammanhang. Det är inte min stil helt enkelt. Däremot så är jag angelägen om att alla synpunkter kommer fram./.../Med påverka menar vi kanske inte liksom trycka våra åsikter på dem, utan faktiskt diskutera och väcka tankar och idéer. (14)

När intervjun genomfördes på denna intervjupersons kontor var ordet ”påverka” skrivet på en whiteboardtavla bakom oss. Intervjupersonen upptäckte detta och påpekade senare att organisationen han tillhörde faktiskt använde sig av ordet ”påverka”. Det verkade finnas en skillnad mellan aktörens aktiviteter generellt och syftet med att delta i utfrågningen. Relaterat till den här frågan är hur trovärdighet byggs i ett sådant forum som en utfrågning, något som jag kommer tillbaka till nedan.

Flera av de intervjuade kan samlas i en grupp vars syfte kan kallas att *synliggöra frågor och perspektiv*. En del av de som svarat vill vara den som ställer kritiska frågor generellt, se till att det som är oklart blir belyst, formulera frågor där det finns luckor i analyskedjan (23, 27, 30, 34). Andra som svarat vill föra fram perspektiv som de tycker saknas, knutet till den egna organisationens intresse: det miljöpolitiska, ansvarsfrågor, vetenskapliga rön, kommunens roll, lagstiftning, kriterier för platsval (15, 24, 32, 40, 42).

Sammantaget verkar det finnas en konvention om att informera och skapa närvaro för vissa typer av budskap, snarare än att formulera sig i syfte att övertyga i den situation som en utfrågning är.

Värdera talare och argument

Här ryms flera tolkningar av förhållandet mellan talare och argument. En första är att åhörare ”värderar tilltro till aktörerna genom de sakargument som framförs” (7). En annan uttrycker ett mer renodlat intresse för sakargumenten:

Till exempel om MKG säger att vi föredrar djupa borrhål, då vill de veta varför vad är det för fördelar vad är det för nackdelar med djupa borrhål, hur ser du på det? (37)

En tredje lyfter fram en skillnad mellan värderingar och sakargument:

Alltså rådets syfte och målsättning var ju att man genom de här utfrågningarna skulle få någon form av grepp om det här känslomässiga, värderingar, kontra, vad är värderingar och vad är sakargument i någon fråga. (38)

Trovärdigheten kan även ses som delvis separat från sakfrågan i sig, bedömningen av trovärdighet bygger på talarnas *agerande* när man framför synpunkter (12). Ett par av de intervjuade från industrin uttryckte en vilja till självkritik inom organisationen eftersom de sade sig delta för att bedöma sina kollegor (44, 36). Ett intresse visades även för argumenten i sig. Flera av de intervjuade lyfter fram ett syfte att ta del av en bredd av ”olika” åsikter, ”vrida och vända på det” (7, 36, 22, 32, 37, 44). Här syns även uppfattningen att det finns polariserade åsikter, ”opponenter”, man kan tycka ”diametralt olika” (34, 12, 32). Frågan om bedömningen av talares trovärdighet kommer att följas upp ytterligare nedan. Det är intressant att agerandet snarare än sakargument i vissa fall ligger till grund för en bedömning av talarens trovärdighet, vilket skulle spolia vissa talares intention att låta fakta tala för sig själva.

Representation

Deltagare från olika typer av organisationer (kommun, frivilligorganisation, myndighet, industrin) nämner även ett demonstrativt syfte i att närvara. Eftersom t.ex. frivilligorganisationer får medel ur Kärnavfallsfonden upplever deltagare att det finns förväntningar på ett konstruktivt, aktivt deltagande i olika arrangemang.

Svaren som getts går huvudsakligen i samklang vad gäller talarnas och åhörarnas syfte med att delta. Ord som nämns av de som främst agerar som åhörare är syftet att lyssna på argument och invändningar, intresse för diskussionen, ta del av information, ställa frågor, höra synpunkter, hur talarna resonerar, förstå deras perspektiv, ståndpunkter och utgångspunkter för resonemang. Någon efterlyser ett ifrågasättande och att klä av felaktiga argument och att balansera värderingar mot sakargument. Det här stämmer ganska väl överens med talarnas syften att informera, presentera synpunkter osv. Det verkar sammantaget vara så att de flesta är överens om sin egen och andras uppgift vid mötet.

5.3.2 Problem med deltagandet

Relativt många (12 st.) har sagt att de inte ser några problem med att delta, eller har inte talat om temat. I övrigt är det ett antal teman som framträder vad gäller problem med att uppfylla syftet med att delta, som alla gäller diskussionens art: tekniskt språk, låsta positioner, debatt, arrangemanget, samt andra deltagare.

Diskussionens art

Tekniskt språk

En alltför detaljerad eller specialiserad diskussion har hindrat deltagare från att förstå vad som sägs (19, 17), men även från att delta aktivt eftersom det ses som svårt att bryta in i en specialiserad diskussion och introducera mer allmänna diskussionspunkter (24, 35). En intervjuperson anser att diskussionen blivit för detaljerad, mer förväntades från ”lekmännen”(2). Olika typer av specialiserade terminologier anses bidra till att skapa missförstånd (18). Tekniskt språk har hindrat deltagare från att yttra sig, men läget har även fått en politiker från fullmäktige i en platsundersökningskommun att opponera sig:

Jag har varit lite uppkäftig några gånger, nu kommer jag inte ihåg riktigt/.../jag vet att jag vid något tillfälle har sagt till att när man diskuterar den här frågan så måste man också diskutera den på ett sånt sätt så att vi lekmän kan förstå och att vi kan ta hem frågan och förklara på ett enkelt sätt, förklara de frågor vi får för allmänheten, det har jag sagt. Och då blev de lite röda i ansiktet faktiskt. För jag sa 'vi ska kunna förklara på ett sånt sätt så att människor förstår. Och då måste vi få det presenterat på ett sätt så att vi förstår.' Då får man inte vara på en sån hög vetenskaplig nivå så att det är bara de som fattar. Då blir det liksom fel, om processen ska vara transparent och förståelig för envar. Då måste man presentera på ett lite enklare sätt, lite mer förklarande. (32)

Intervjupersonen utvecklar sedan vad som menas med ”uppkäftig”, att det handlar om att bryta in i den vetenskapliga sfärens språk och provocera dessa deltagare. Min uppfattning är att den intervjuade kan anses ha en relativt god uppfattning om situationens villkor, på grund av sitt långa engagemang och sin kunskap i frågan. Citatet kan tolkas som att *decorum*, det passande sättet att tala i den retoriska situationen, separerar teknoSFär från demosfär. Citatet antyder också att kommunens företrädare befinner sig någonstans mellan ”allmänheten” och teknoSFär. De ska lyssna under villkor som är satta av teknoSFären men vara kapabla att sedan tala under

villkor som sätts av allmänhetens behov av transparens. De ”pedagogiska förklaringarna” som efterlystes av PRAV i början av slutförvarsprojektet verkar därför fortfarande vara svåra att uppnå.

Ett relaterat problem till frågans teknologiska behandling är att diskussionen anses vara alltför ”opolitiserad”. En intervjuperson anser att deltagarna undviker att ta ställning och visa sina värderingar och att det främjar att diskussionen blir alltför teknisk. (15)

En intervjuperson inom teknosfären uttrycker däremot en viss frustration över att andra deltagare inte behärskar terminologin, vilket jag tolkar som en åsikt om att deltagare ibland kanske inte anstränger sig tillräckligt för att begripa sakfrågan i intervjupersonens ögon. Men det uttrycks även en vilja att försöka både lägga presentationen på en allmän nivå och samtidigt ge något åt de som kan mer. (14) Den naturvetenskapliga diskussionen ses av någon deltagare som positiv, till skillnad från ”demagogi” (16).

Låsta positioner

Förutom problemet med nivån av specialisering i diskussionen, framträder en annan bild som handlar om polarisering och alltför statiska roller. En jurist som deltar för att informera om miljörettsliga aspekter uttrycker sig på följande vis:

Men jag tycker att de här samrådsprocesserna och möten som sker mellan olika aktörerna, de präglas mycket av gamla synder. Jag tycker att diskussionen för snabbt går ner i låsta positioner och käpphästar. Det är nästan så att när jag ser en hand upp i luften, så vet jag vad för slags kommentar som kommer. /.../Så att samma aktörer har samma positioner, och det är lite ont om öron, så att jag kan inte se att det är mottaglighet för att det kan finnas andra perspektiv eller andra argument, eller nya frågor, utan rakt ner i gamla djupa skyttegravar, så. Det är lite frustrerande. (17)

En fråga som följer är huruvida denna persons syfte att informera påverkas av deltagarnas käpphästar. Det finns inte ett tydligt svar på den frågan i (17), men intervjupersonen säger att vissa sakfrågor (metodval, MKB-process) blir mer ytligt behandlade p. g. a. en brist på lyssnande mellan deltagare.

De här fastlåsta positionerna som nämns ovan har rötter i aktörernas oenighet om kärnkraften, enligt en annan intervjuperson. Här ställs industrin mot kärnkraftkritiska intresseorganisationer, båda parter vilja att ifrågasätta den andras trovärdighet och ”klä av argumentationen” lyfts fram. (35) Mer om kärnkraftfrågan i relation till trovärdighet följer nedan.

Debatt

Relaterat till problemet med fastlåsta positioner verkar det kunna ses som ett problem att olika perspektiv presenteras, även om det också är syftet med utfrågningen. Här lyfts frivilligorganisationerna ("NGO's") upp som en grupp av aktörer som ofta talar från hjärtat och inte blir bemötta där de befinner sig i sitt tänk (23). Det nämns även att deltagarna talar förbi varandra, man fokuserar mycket på det egna inlägget och tar inte in vad motståndaren säger. Deltagarna är inte i tillräckligt hög grad intresserade av vad de andra har att säga. Utfrågningen tenderar därigenom att bli en debatt som riktas till en retorisk publik som befinner sig utanför det konkreta replikskiftet.

Arrangemanget

Bland de som upplever arrangemanget som problematiskt finns kritik från kommunernas deltagare mot platsen för möten (7, 33). Det yttras även kritik från kommunernas deltagare mot formatet stormöte, den kritiken delas av deltagare från en miljöorganisation, Kärnavfallsrådet, SKB och myndigheter. (7, 14, 23, 35, 39, 40). Antalet inbjudningar ses som problematiskt av deltagare från Kärnavfallsrådet (9). Valet av diskussionsfrågor kan också ses som en förbättringspunkt, nämnd av mer eller mindre aktiva åhörare med jämförelsevis god sakkunskap (10, 13, 18). Deltagare från miljöorganisationer, myndigheter och SKB har synpunkter på regleringen av taltid (30, 38, 44). Slutligen anser deltagare som själva agerat som arrangörer att det har funnits flera eller oklara syften med genomlysningsprogrammet (35, 38). Trots att relativt många rymdes i lokalen (ett 200-tal) så hade det funnits behov av fler platser. Den stora lokalen och de många åhörarna bidrog antagligen till en viss talängslan. Antalet frågor från publiken begränsades även av tidsramen och dagordningen för mötet. En intervjuperson säger att den här typen av diskussioner inte når upp till den politiska nivån, att mötet riskerar att bli isolerat (14). En annan förekommande åsikt är att antalet deltagande riksdagspolitiker var för litet, och att fler borde ha blivit inbjudna (9). Andra intervjupersoner riktar kritik mot valet av diskussionsteman, och det går att få intrycket av att flera andra relativt viktiga frågor inte blivit diskuterade än (10, 18). Ett par intervjupersoner anser att SKB och myndigheterna fått för mycket taltid, någon annan att det snarare rör sig om vissa enskilda personer som pratar för mycket (30, 38, 44).

Andra deltagare

I samtalet om diskussionens art är det lätt att komma in på vilka aktörer som bär skulden för att diskussionen ser ut som den gör, då den uppfattas som problematisk. Flertalet av de som intervjuats går gärna in på andra deltagares yttranden och agerande. Det är främst SKB och vad som ofta kallas "miljöorganisationerna" som kritiseras. Det finns en viss ömsesidighet mellan SKB och miljöorganisationer, en viss gruppering av deltagarorganisationer kan urskiljas, då industrins representanter företräder en positiv syn på SKB, medan kritiker mot själva kärnavfallsprojektet ofta yttrar sig kritiskt även om SKB som deltagare. Kritiken mot SKB gäller i stora drag att de som för fram synpunkter på projektet inte upplever sig hörda, medan SKB i sin tur kritiserar deltagare med synpunkter för att t.ex. inte hålla sig till saken. Det kommer även fram i intervjuer med t.ex. företrädare för myndigheter att det ofta blivit en hätsk debatt mellan SKB och miljöorganisationer. De här två huvudgrupperna av aktörer kan beskrivas som pro et contra KBS-3 (den metod för förvaring som för närvarande är SKB:s huvudlinje). Det bör här nämnas att benämningen "miljöorganisationer" kan anses vara generaliserande. De personer som haft vetenskapligt grundad kritik mot SKB:s arbete har ofta engagerats av miljöorganisationer, eller själva valt att agera i deras namn, eftersom organisationerna gett ett sammanhang att verka i. "Miljöorganisationerna" har därför blivit ett slags allmänt forum för kritik av SKB, vilket delvis kan anses ha bidragit till att polarisera åsikterna i frågan mellan SKB och dessa organisationer. Gruppen miljöorganisationer har dock i många fall haft helt olika åsikter och är långt ifrån en sammanhållen grupp på det sätt som SKB kan sägas vara. En möjlig följd av att diskussionen fokuseras på pro-contra SKB-miljörörelsen är att kommunens frågor hamnar i skymundan.

Även kommunens företrädare kritiseras av en informant för att ha alltför många personer på plats för att representera och bevaka sina möjligheter att få bygga anläggningen. (10) En intervjuperson lägger även en viss skuld på de tysta i sammanhanget, och säger att de som är tysta också har ett ansvar att säga något, eftersom de annars legitimerar "proffstyckarna". (35)

Även Kärnavfallsrådet kritiseras av en intervjuperson som själv deltagit i utformningen av utfrågningen. Den akademiska kulturen sägs krocka med den administrativa och genomförarnas kultur. Dessa tre kulturer sägs företräda olika sätt att hantera frågan. Den akademiska kulturen med rapportskrivande och disputationer. Den administrativa med strävan mot politisk balans (9). En annan intervjuperson som varit med i utformningen av pro-

grammet är inne på samma spår, i intervjun lyfts fram att det funnits konkurrerande behov från olika aktörer. Vetenskapligt sett har det funnits ett behov av att gå djupare in i vissa sakfrågor, medan andra aktörer har haft behovet av att komma till tals och diskutera mer samhällsorienterade frågor. Möjligen har behoven av akademiskt seminarium och deliberativt forum krockat.

5.3.3 Möjligheter med deltagandet

Vad gäller möjligheter att uppfylla syftet med att delta, liksom andra positiva aspekter av utfrågningen, har vissa teman återkommit i intervjupersonernas svar: värdet av en neutral ledare, perspektivmöten samt värdet av det muntliga mötet.

Neutral ledare ger neutral arena

Genomlysningens programmet utfrågningar har skiljt sig något ifrån övriga diskussionsarenor, vilket kan relateras till arrangörens trovärdighet. Olika typer av intervjupersoner lyfter fram Kärnavfallsrådets oberoende status. Rådet anses inte representera något intresse och beskrivs som neutralt, fristående. Det har erbjudit en arena för att vidga frågan (1, 7, 15, 19, 20, 27, 32, 34, 37, 41, 43, 45). Rådet har representerat ett "statligt intresse" (34), i retorisk bemärkelse en högre nivå av värden och auktoritet som deltagarna i stor grad kunnat ansluta sig till. Rådets medlemmar har samtidigt inte haft någon "formell uppgift" (41), utan har haft större frihet än andra att introducera frågor av intresse. Kärnavfallsrådets oberoende status har möjliggjort en bredare uppslutning från fler typer av deltagare. SKB, som ansvarig för hanteringen av det använda kärnbränslet, har fått "spänna sig" lite i argumentationen. En annan anser att rådet kunnat bjuda in betydelsefulla specialister (34). Flera av de intervjuade jämför Kärnavfallsrådets arbete med kommunens mkb-process (miljökonsekvensbeskrivning) och SKB:s roll inom det lokala arbetet. Kärnavfallsrådet anses inte ha haft något intresse i valet av plats för slutförvar (27, 32), vilket kan sättas i relation till de kommunala mötena, och SKB:s roll som ansvarig för att hitta en lösning. De kritiska frågorna har blivit fler, anser en intervjuperson, jämfört med kommunala mötesarrangemang (1).

Neutraliteten anses sammanfattningsvis ha gett möjlighet till bättre frågor, högre nivå på diskussionen, bredare deltagande och samtidigt minskad polarisering.

Perspektivmöten

Att diskussionen lutar åt debatt ses inte som problematiskt av alla. Det finns personer som anser att debatten har främjat behandlingen av frågan. Några personer uttrycker att det är positivt att olika intressen får mötas, dels för behovet av konflikthantering (2), dels för vikten av att alla kommer till tals, dels för att diskussionen då hålls igång (36, 21). En intervjuperson säger sig vara övertygad om att diskussionerna indirekt fört olika uppfattningar närmare varandra, genom att göra "avtryck i deltagarnas tankevärld" (18). Andra anser att utfrågningen gett orientering om förekommande åsikter och tagit in flera dimensioner (11, 14). Det anses ha blivit tydligare problemformuleringar eftersom det varit högt i tak och väldigt tillåtande klimat. Även obekväma teman anses har lyfts i öppna diskussioner med lite tuffa frågor (17, 33, 30). En informant beskriver det som en aha-upplevelse att få olika argument i debatt vid ett och samma tillfälle (40).

I anknytning till mångfalden av perspektiv nämns förarbetet till utfrågningarna som en viktig del av genomlysningsprogrammet, att man har samlat in olika perspektiv (7, 19, 37). I planeringen av möten har deltagare fått lämna synpunkter på vilka frågor de tycker är viktiga att ta upp, arrangörerna har enligt egen utsago ansträngt sig för att prata med alla och få en bred uppfattning om vilka teman som är viktiga att diskutera.

Värdet av det muntliga mötet

I relation till de många skriftliga dokument som producerats i frågan om hantering av det använda kärnbränslet, lyfts det muntliga mötet fram av flera deltagare. Det ger en chans att ställa följdfrågor (27) och en möjlighet att lära sig om hur människor argumenterar och få fram värderingar indirekt, en möjlighet att bedöma trovärdigheten (23, 27, 45), mer om hur den här bedömningen sker ges nedan. Muntliga möten anses även ge chans att få ansikten på namn och att nätverka (10, 11, 24, 25, 40). En informant från industrin nämner att det är bra att tvingas redovisa inför omvärlden, göra presentationen mer genomtänkt (39).

5.3.4 Relation talare/åhörare

Det här temat saknar 7 svarande i materialet. Det betyder att de allra flesta intervjupersoner har något att säga om den retoriska relationen i utfrågningen. För att komma in på temat om retoriska relationer har jag i intervjuerna lyft frågan om hur intervjupersonerna upplevt ”diskussionsklimatet”. Bland svaren syns en skillnad mot tidigare yttranden om debatt och polarisering. Flera informanter, från de centrala grupperna av aktörer, beskriver diskussionsklimatet i andra ordalag än polariserad debatt. Några exempel är: artighet (1), konstruktiv diskussion (10), respektfullt (11, 17), bra tonläge (12), trevlig stämning (14), vi respekterar varandras åsikter (16), utfrågningarna har hållits på ett respektfullt sätt (19), bra debattklimat (21, 27), civiliserat samtal (23), öppna och trevliga (25), öppet (27), korrekt förhållningssätt (40), bra diskussionsklimat, öppen diskussion (42).

Några mer kritiska röster finns. En deltagare från kärnkraftsindustrin säger att han förväntat sig något mer från ”lekmännen”, att de skulle tala mer (2). En kommunal representant är inne på samma spår och säger självkritiskt att de kommunala tjänstemännen talar för lite, men att det inte passar sig i utfrågningen för kommunen att ställa de mest kritiska frågorna (7). En annan deltagare från en regional intresseförening i närheten av Oskarshamn anser att diskussionen kring SKB:s val av plats för slutförvar inte diskuterats tillräckligt öppet (4). Förutom en viss brist på öppenhet noteras en viss missräksamhet mellan framför allt SKB och miljöorganisationer om dolda agendor – i grunden finns kärnkraften som punkt för oenighet (8). Två deltagare från olika miljöorganisationer upplever en risk med att engagera sig i dialog med de som ska granskas, eftersom varje personlig relation kan äventyra oberoendet (14, 24). Ytterligare en annan röst säger att många missförstånd uppstått p. g. a. olika kompetenser som gör det svårt för deltagarna att tala om sakfrågan i en gemensam terminologi (18).

Oklar dialogtyp

Ett citat från en som deltagit som arrangör speglar blandningen av dialogtyper: debatt, klargörande av åsikter och syftet att nå ökad förståelse mellan deltagare:

Alltså det blev ju aldrig någon debatt kan jag tycka. Det blev mer, vad ska man säga, endimensionellt. SKB presenterade sin synpunkt, MKG presenterade sin synpunkt och myndigheterna presenterade sin. /../i den bästa typen av världar då kanske man hade kommit till någon sån här att man fick någon liten ökad förståelse mellan olika aktörer att om nu SKB presenterar någonting som starkt, KBS-3-metoden på något vis att MKG och Milkas hade varit

så pass öppna så att de liksom ja ja det här argumentet kan vi köpa, vi tror på det. Och motsvarande om MKG hade lagt fram det om kopparkorrosion att SKB hade sagt ja men det här kanske vi faktiskt har missat, vi tar till oss det här och går hem och riggar egna försök. Lite mer såhär på frivillig basis än att man blir tvingad i stort sett. För MKG och Milkas har ju varit väldigt tydliga med att KBS-3-metoden, jag tror oavsett vilket argument och vad vi på myndigheten kommer fram till i prövningen, och hur säker den är så kommer den aldrig accepteras av Milkas och MKG. Så om man hade lyckats lite mer att öppna upp för en viss förståelse mellan aktörerna. Om du förstår vad jag menar. (38)

Inledningsvis i citatet kritiseras bristen på debatt, men sedan glider kommentaren in på att det varit bra om deltagarna förstått varandras perspektiv och varit mer öppna. Det som ovan nämnts som ”låsta positioner” återkommer här som en ”brist på förståelse”. Klart är att inget av dessa syften uppnåtts, det har mer blivit en demonstration av den egna ståndpunkten, i linje med vad tidigare forskning om utfrågningen som mötesformat konstaterat (se avsnitt 1.2).

Debatten kräver en jämförelsevis slutet inriktning på argumentationen. Det är ju den tredje parten, åhöraren, som ska övertygas, inte mot-debattören. Debatten verkar enligt citatet ovan inte dras till sin spets i utfrågningen eftersom deltagarna vill bevara god stämning och trevlig ton. De verkligt svåra frågorna kanske därmed tonas ned. Ökad förståelse hindras i sin tur av att deltagarna möjligen känner ett ansvar för att presentera sitt specifika perspektiv snarare än att lyssna och förstå de andra. Resultatet blir en konvention om artig demonstration av den egna ståndpunkten med tydlig skiljelinje gentemot andra åsikter.

Brist på lyssnande

Vad gäller industrins relation till de övriga deltagarna, så finns både uppskattande röster och mer kritiska. Å ena sidan ses SKB av en person från industrin som sakliga och relationsbyggande (5), en person från SKB anser att bolaget ligger lågt – det är några som pratar och sedan finns övriga där för att svara på frågor, mer än att man har en agenda att åstadkomma på mötet (44). Å andra sidan anser de som är mer kritiska, såsom en person från en miljöorganisation, att SKB saknar ambition att lyssna och försöker göra frågan ointressant (14). En jurist som engagerat sig i frågan anser att de låsta positionerna i frågan har att göra med SKB:s brister i lyssnande:

En elak beskrivning av SKB är ett hus fullt av naturvetare, tekniker och ingenjörer som har ett mål, och då kör de dit. Och det som sker under resans

gång det är att alla aktörer säger 'glöm inte det, glömt inte det, glöm inte det'. Och då tar de det till sig och utreder som ett papper, men det påverkar liksom inte den här oceanångaren som är på väg mot ett mål, utan den bara kör. /.../ Och det skapar väl givetvis att de som skvalpar runtikring blir låsta i sina positioner, det hjälper liksom inte att tjata och då blir man arg och låser fast sig. /.../ de låsta positionerna har inte hindrat öppenheten utan det har funnits en värme i relationerna som gör att även om man är trött på varandra så tillåter man varandra att prata. Så det har funnits en respekt i relationerna som jag tycker har väldigt stärkande som har gjort det intressant att lyssna. Även om man är lite trötta på varandra så har man ändå en respekt för varandra. Det kanske blir så när man har tragglat i en process i tio, tjugo, trettio år att det är litegrann som det gamla äktenskapet att det finns en grundläggande respekt. (17)

Citatet speglar bilden av en avgränsad teknosfär som har bestämt sig. Intervjupersonen tolkar det som att övriga deltagare i diskussionerna upplever en brist på påverkan i projektet, vilket leder till att positionerna låser sig. De låsta positionerna tillåts cementeras över tid genom en respekt för dessa positioner, ett tillåtande klimat.

En av de sex intervjuade i SKB uttrycker en vilja att ta del av andras synpunkter, i övrigt uttrycks syften som har med egna presentationer att göra. Min tolkning av SKB:s syften är att det finns ett stråk av lyssnande inom SKB, men att de deltagare som har egna presentationer fokuserar mycket på det som ska förmedlas, snarare än att ta in andras budskap.

Ett citat från en intervjuperson som tillhör SKB illustrerar företagets syn på utfrågningarna och behovet av att lyssna:

Platsvalsfrågan har ju lite grann kännetecknats av att det har varit åsikter hur mycket som helst och från alla håll om hur det ska gå till. Från SKB:s sida så var det alldeles nödvändigt att utveckla vår egen strategi och våra egna argument på ett sätt som vi tyckte höll helt enkelt och sedan hålla oss till det. Det är inte fråga om att springa på med en massa åsiktsbollar om du så vill. /.../ Sen är det upp till myndigheten att bedöma om det är rätt eller fel. Man kan liksom inte blanda in en massa fundamentalt olika sätt att se på saken och vara alla till lags. Det är inte någonting sånt det är frågan om helt enkelt. /.../ Ja, jag har inga tydliga minnen av att jag kände något särskilt speciellt med diskussionsklimatet direkt. Det finns ju liksom intressenter och de vill ha fram sina åsikter, och det får man ha respekt för. Samtidigt så har den här frågan funnits ganska länge. Ok det byts lite folk då och då men kärnan av de mer aktivt involverade är ganska lika från möte till möte. Så smyger det sig in ett stänk av en känsla att trots allt känner alla alla, och

ibland kan synpunkterna på vad som är rätt och fel spreta någonting våldsamt, men i grunden finns en gemensam vilja att det här problemet måste man komma till tals med. Utan att man liksom faller varandra om halsen så finns en ganska spridd samsyn i botten. (39)

De två citaten ovan speglar två mycket olika inställningar till vilken typ av retorisk relation som SKB bör bygga. I det första citatet framstår en ouppfylld förväntning från aktörer involverade i frågan om att SKB ska engagera sig i en form av inkluderande dialog med gemensam kunskapsuppbyggnad som mål. Det andra citatet speglar istället SKB:s inställning att utveckla en tydlig argumentationsstrategi och hålla sig till den. Det finns med andra ord olika uppfattningar om SKB:s roll i termer av talare och retorisk publik.

Aktiva/passiva deltagare

I samtal om diskussionsklimatet återkommer synpunkterna som presenterades ovan under avsnittet om problem och möjligheter. En intervjuperson med erfarenhet från det lokala arbetet inom miljörelsen talar om att det bortsett från den artiga stämningen har funnits vissa som har stukit ut från miljörelsen och SKB:s sida (1). En person från industrin uttrycker det som att vissa är mer känsllosamma i sin argumentering och inte så retoriskt vana och att personer på podiet kände väl till dem (36). En person från myndigheten säger att det ibland blir extremt polariserat och en hätsk debatt mellan delar av miljöorganisationerna och SKB. Det blir en ”envägskommunikation trots att man talar till varandra” (45).

En relativt hög grad av känsla för decorum och vilja att bevara en god stämning kombineras med talare som bryter den goda stämningen genom pathosappeller och debatt. Den mer hätska stämningen inverkar på de övriga deltagarnas vilja att tala. En kommunföreträdare säger att den som inte vill delta på de premisser som nämns ovan tar de lite tuffare frågorna i mer skyddade sammanhang:

Alltså det klart att det naturliga är ju att det är ytterligheterna som är mest aktiva, inte för att jag tror att de har till syfte att övertyga varandra utan snarare argumentera för sin egen sak och mer att befästa sin egen ståndpunkt/.../ Men de triggas ju varandra, när ena sidan kommer med en åsikt så triggas det ju mest den som har absolut motsatt åsikt. Den i mitten kan ta det ja ja/.../ Och vi noterar. Det är så det är. /.../Då är det mer konkreta frågor man vill ha svar på än att man ger sig in i någon sorts argumentation i ett offentligt sammanhang. Det är viktigt att kommunen är trovärdig gentemot sina kommuninvånare och även i den här kretsen av alltså slutförvarsfamiljen, på något sätt att Oskarshamns kommun och Östhammars kommun

har inte tagit ställning i någon fråga, men vi kan liksom inte blotta oss genom att argumentera och ställa frågor på vissa sätt. Det blir mer att man registrerar, man tar den rollen om man säger så. (7)

Citatet speglar att utfrågningssituationen innebär en retorisk risk för trovärdigheten ifall man tar ställning för den ena eller andra sidan. Det speglar även att rollen som åhörare kan ses som passiv. Kommunen är den deltagare som har rollen som ”retorisk publik”, dvs. den aktör som kommer att vara ansvarig för att ta beslut i frågan. Min tolkning är att det har etablerats en viss dialogtyp som inte passar deltagarna från kommunerna eftersom det skulle äventyra deras trovärdighet i förhållande till invånarna i kommunen att delta på de premisserna.

Återigen finns även kritik mot de s.k. miljöorganisationerna med avseende på diskussionsklimatet. Miljörörelsens deltagande beskrivs som problematiskt både i form och innehåll. En intervjuperson från industrin säger att miljörörelsen har svårt att ta till sig budskap, och de verkar ha svårt att hålla sig till agendan (5). En person aktiv i frågan på länsnivå säger att det oftast är miljöorganisationerna som är mest aktiva när det gäller åhörarna (19). En kommunrepresentant anser att de har tagit stort utrymme (32), en annan kommunrepresentant framhåller att miljörörelsen ställer frågor om och om igen, men att han har stor respekt för det (25). Miljörörelsens talare anses hysa misstänksamhet mot att lösa frågan p.g.a. ställningstagandet mot kärnkraft. Då får man inte någon bra grunddialog, säger en kommunpolitiker (29). En person aktiv inom miljörörelsen uttrycker att den mest kärnkraftkritiska föreningen kan ha haft problem med att inte bli tagna på allvar (14). Brist på lyssnande i relation till intensiv kritik skapar en ömsesidighet som snarare stärker än förändrar redan befästa åsikter. Det finns även indikation om att de tidigare konflikterna delvis har tonats ned med tiden, ett visst mått av uttröttnings. En person med lång erfarenhet från myndigheter och senare som konsult anser att ytterligheterna (miljörörelse/SKB) har blivit mer överens med åren (18).

En annan sak som nämns av intervjupersoner från framför allt kommuner, men även industri, i anknytning till diskussionsklimatet, är forskarivaliteter. I intervjuvären nämns att en del deltagare verkar ute efter att sälja sin forskning och gör ”statements”. Det kan därför bli svårt att skilja mellan det som kan vara intressant grundforskningsmässigt och det som verkligen har betydelse för processen. (2, 29, 33)

En informant från SKB anser att det på lokal nivå har kunnat uppstå konflikter mellan boende och miljöorganisationernas experter. Kärnavfallsrådet har erbjudit en arena för att dessa experter ska kunna diskutera vetenskapliga frågor. (42)

”Kärnfamiljens” roller

Flera intervjupersoner (från industri, miljöorganisationer, Kärnavfallsrådet och myndigheter) noterar att relationerna mellan deltagarna byggts upp under lång tid, personer flyttar mellan myndigheter och industrin. Antagligen skapar det som skämtsamt kan beskrivas som ”kärnfamiljen” förutsättningar för diskussionen. Personliga relationer kan för det första ses som viktiga för vilka röster som hörs i diskussionen. De som deltar i arbetet kan för det andra antas erövra ett gemensamt språk. Förkortningarna SKB, SSI, SKI etc. gör även att det är lätt att blanda samman aktörer.

Intervjuerna ger några av dessa antaganden stöd. En intervjuperson från SKB uttrycker det på följande vis:

Ja, det har skett en oerhörd förändring från 80-90-talet tills nu. Alltså det var en mycket större, vad ska man säga, större animositet, som vi uppfattade det då mot industrin, från delar av miljörörelsen i slutet på 80-talet början på 90-talet. Med mycket starka, lite åt det personliga hållet. /.../ Till, nu är det ju nästan, jag vet inte om det är [en forskare] som har myntat begreppet kärnfamiljen, alltså aktörer som har träffats så många gånger, och i sak kan fortfarande ha väldigt olika åsikter, men på det sociala planet är gamla kompisar som är glada att se varandra igen på såna här seminarier. (43)

De personliga relationerna har enligt intervjupersonen inledningsvis varit förknippade med ställningstagandet i sakfrågan, men i takt med att tid passerat har en samhörighet utvecklats på det personliga planet trots olika åsikter i sak. Vänskapligheten utanför möteslokalen, såsom vid fikapauser och luncher, balanseras av att deltagarna fyller sina roller. Därmed garanteras en viss stabilitet i representationen av olika perspektiv. Rollmedvetenheten lyfts t.ex. av aktiva inom kommunen, en konsult, Kärnavfallsrådet och en regeringstjänsteman och nämns även i övrigt i materialet.

Tydliga roller kan anses vara viktigt för att ge struktur, oberoende av individer i processen, men gör också, såsom uttrycks av en kommunrepresentant, att mötet blir förutsägbart och benägenheten att bli påverkad är marginell, liksom förmågan att improvisera. Alla sägs ha blivit proffs och glappet till allmänheten har därför ökat. Deltagare blir etiketterade och döms efter sin organisation snarare än sin person. Det anses samtidigt vik-

tigt att bevara motståndet mellan SKB och miljörörelsen. En tidigare myndighetstjänsteman säger att ”jag skulle bli allvarligt bekymrad om MKG och SKB skulle ha firat att vi är överens och vi är överens om allting.” (18).

Gränsarbete – dvs. att olika typer av aktörer genom sitt språkbruk upp-
rättar och behåller gränser mellan olika grupperingar av betydelse för frå-
gans behandling – har utvecklats av tidigare forskning (se avsnitt 2.4.2) och
bekräftas genom den här typen av intervjuvar. Om historien i frågan om
hanteringen av det högaktiva använda kärnbränslet visar på en bristande
närvaro av vissa aktörer, verkar det i dagens situation snarare vara så att
deltagare demonstrerar sin närvaro och sitt perspektiv, samt att det till viss
del uppmuntras av deltagarna att ”fylla sina roller”.

Ett annat citat speglar hur en intervjuperson från SKB vill beskriva sitt
förhållningssätt till kritikerna:

Det är seriösa och kunniga personer som sitter där och gör en annan bedöm-
ning baserat på det de själva har som mål för sin verksamhet. Och om man
ser det på det sättet, så tycker jag att de gör sitt jobb. Jag har sagt i andra
sammanhang att om de ifrågasätter, och att de har en kritisk hållning har
också gjort att SKB fått stå på tå. Det hade vi kanske gjort i alla fall, men det
är ju otvivelaktigt så att om de pekar på någonting så går vi och vänder på
den där stenen två gånger till. Och det ger en viss styrka till processen. Att
alla aktörer gör sitt jobb, så det är inget problem för oss faktiskt. Personligen
skulle jag tycka att det var ett problem om man i ett land tar beslut utan att
någon skulle ha något att säga till om./.../ Det fungerar såhär. Övertyga är
det inte fråga om. När miljögrupperna lägger fram, säger att de ifrågasätter
systematik, det är inte så för att kräva oss på någonting, de pratar också till
tredje person. Det är så det fungerar. (41)

Citatet speglar hur en viss representativitet gynnar diskussionerna, genom
att ”alla gör sitt jobb”. Citatet speglar även att det snarare är fråga om
debatt än informationssökande dialog. En viss ambivalens kan noteras inför
ordet ”övertyga”. Intervjupersonen säger först att det som kritikerna säger
har betydelse för SKB:s arbetsgång, vilket skulle betyda att de övertygar SKB
om sina synpunkter. Sedan säger intervjupersonen att det inte är fråga om
att övertyga, men om att tala till tredje person. Det verkar snarast handla
om att kritik leder till att SKB får gå tillbaka, se över sina argument och
förbättra dem.

5.3.5 Trovärdighet/ethos

Ethos kan ses som ett återkommande tema i intervjumaterialet, i termer av det intervjupersonerna beskriver som trovärdighet, förtroende, tillit.

Etablera ethos

Kärnavfallsrådets utfrågningar kan sättas i ett sammanhang, där flera andra kanaler och arenor nämns som viktiga utöver Kärnavfallsrådets möten. Ett exempel på andra arenor är den lokala samrådsprocessen som genomförts i vissa kommuner under 1990-talet (omnämnd i avsnittet för tidigare forskning). Utfrågningarna verkar dock, i linje med resultat av tidigare forskning (se avsnitt 2.1), ha fyllt en viktig demonstrativ funktion, för att aktörer ska kunna etablera sig i sammanhanget och ses som seriösa, inklusive Kärnavfallsrådet själva (14, 18, 29, 38).

Kärnavfallsrådet

I utformningen av det s.k. genomlysningsprogrammet bedömdes det viktigt att etablera Kärnavfallsrådet som en trovärdig aktör. I det arbetet var diskussionerna med andra aktörer en central del. Rådet träffade varje aktör på området för att diskutera vilka teman som skulle vara med i genomlysningsprogrammet. En intervjuperson som arrangerade utfrågningarna tror inte att de hade varit möjliga att genomföra utan detta förarbete, eftersom Kärnavfallsrådet då inte erhållit det förtroende av de andra aktörerna som var nödvändigt (38). En annan av arrangörerna säger att det handlar om att ge upp en del av den egna kontrollen över processen för att öka trovärdigheten för arbetet i det långa loppet. Det centrala målet är att ”öka klarheten” (9). Den här inställningen att inkludera så många som möjligt i arbetet har enligt en annan informant varit ledord för Kärnavfallsrådets föregångare, KASAM. Det fanns en ”strävan att få ett problem allsidigt belyst” och att inkludera ”kontroversiella” aktörer. (8)

Kommuner

I diskussion kring svaret på en av intervjufrågorna, som gällde intervjupersonernas åsikter i frågan om hanteringen av det högaktiva använda kärnbränslet, kom samtalet in på betydelsen av att inte redovisa egna åsikter för att etablera trovärdighet gentemot deltagare i det kommunala arbetet. I arbetsgrupper där både förespråkare av SKB:s projekt och tvivlare till det samma samsas, anser tjänstemännen att ”förtroende för arbetssättet” snarare än de personliga åsikterna är en förutsättning för projektledaren. Intervjupersonen nämner att det är viktigare hur man arbetar än vem man är

eller en persons åsikter i frågan (7). Det stämmer överens med hur Kärnavfallsrådet har jobbat för att etablera trovärdighet.

Här kan två linjer i etableringen av ethos urskiljas:

1. Inkluderande förarbete till formella diskussioner: målet att öka klarheten i frågan och minska den egna kontrollen;
2. Distans till den egna åsikten i frågan, ett neutralt förhållnings-sätt.

Samma intervjuperson förklarar senare vad denna neutrala hållning innebär i en konkret utfrågning:

Då är det mer konkreta frågor man vill ha svar på än att man ger sig in i någon sorts argumentation i ett offentligt sammanhang. Det är viktigt att kommunen är trovärdig gentemot sina kommuninvånare och även i den här kretsen av alltså slutförvarsfamiljen, på något sätt att ./ vi har inte tagit ställning i någon fråga, men vi kan liksom inte blotta oss genom att argumentera och ställa frågor på vissa sätt. Det blir man mer att man registrerar, man tar den rollen om man säger så. /.../Ja hur skulle det se ut om kommunalrådet här på en genomlysningsforum ställde en mycket kritisk fråga och ifrågasättande fråga till SKB. (7)

Citatet speglar något som är tydligt i jämförelsen mellan mötet 2008 och 1985, nämligen att kommuninvånarna främst vill ha svar på frågor och information. Kommunens representanter vill inte ta ställning och ”blotta sig” genom subjektiva frågor, trots att de är i högsta grad berörda av saken som behandlas. Det finns i min tolkning ett större mått av offentlighet i Kärnavfallsrådets utfrågningar jämfört med kommunalt organiserade möten med SKB. Fler deltagare från olika områden och med större geografisk spridning deltar i utfrågningen. Samtidigt kan dialogtypen vad gäller de mest grundläggande frågorna beskrivas som relativt sluten – en debatt mellan olika perspektiv etableras som gynnar ett mönster av pro et contra i diskussionen. Kombinationen mellan offentlighet och ett slutet sätt att argumentera kan vara en orsak till att kommunernas representanter upplever sig något trängda i situationen.

En annan intervjuperson i den kommunala administrationen framhåller värdet av att ”tona ner sig”. Min tolkning är att personen är relativt kritisk till slutförvarsprojektet men väljer att inte formulera kritiken i arbetsgrupper och utfrågningar:

/.../ nu gäller det att lyfta fram de synpunkter som kan finnas på miljökonsekvenser, den långsiktiga säkerheten och så vidare och få de frågorna be-lysta. Och då hjälper det inte egentligen att jag tycker det här är bara skit. Det för liksom inte fram något längre egentligen. Utan då gäller det att vara konstruktiv i det arbetet. Och det är väl mer att det finns andra personer som bara ser fördelar och kan inte ha ett riktigt kritiskt tänkande. Och vid olika seminarier passar på att ha utfall mot personer som har avvikande åsikt mot vad de har. Och det blir ibland ganska pinsamt, för att även de som tycker att det i grunden är ett bra förslag och allting sånt också störs av de här personerna med som inte kan skilja på saker och ting heller. (33)

Såväl en utpräglat tvivlande som en entusiastisk inställning till SKB:s projekt kan riskera att minska trovärdigheten för kommunens representanter. Deltagande i en polariserad diskussion kan även anses skapa en retorisk risk för de kommunala deltagarna.

Svensk Kärnbränslehantering (SKB)

En intervjuperson beskriver vad det innebär att jobba med trovärdighet generellt vad gäller samrådsarbete, senare i intervjun vad det har inneburit konkret i samband med utfrågningarna:

Det är sunt förnuft, väldigt mycket, att lyssna, uppträda korrekt och respektera andra människor. Det skulle jag säga det är kärnan. Att möta andra på deras villkor så mycket det går. Att komma ut i bygden och hålla möten där, träffa människor hemma hos dem istället för att bara lita på stormöten eller sitta på sitt kontor. Det är oerhört viktigt. Att försöka prata deras språk så att säga./.../ Att behandla människor snyggt och uppträda på ett förtroendeingivande sätt. Annars kan det ju slå tillbaka mot det vi säger. Om vi som företrädare för SKB agerar på ett slarvigt sätt till exempel eller inte har koll på saker och ting, eller kommer risigt klädda eller vad som helst, det kan ju påverka förtroendet för oss, vilket inte är bra. Men det gäller ju egentligen i alla sammanhang och oavsett vilken fråga det handlar om eller vilka som är aktörer. Men i särskilt hög grad när man företräder en myndighet eller en verksamhetsutövare som vi som jobbar med en komplex och kontroversiell fråga va. Att man uppträder korrekt och snyggt och verkligen vinnlägger sig om att inte sätta sig på andra, bete sig illa, vara nedlåtande. Så sakligt och korrekt som möjligt. (42)

Citatet vittnar om en väl genomtänkt retorisk strategi för att möta människor. Det skulle kunna tolkas mer eller mindre framgångsinriktat beroende på vad som enligt intervjupersonen ingår i betydelsen av "förtroendeingivande".

En person som jobbar lokalt för bolaget beskriver skillnaden mellan sitt arbete och PR:

Kommuninvånarna ska ha ett stort förtroende för SKB som företag och det vi gör, det vi står för, och det vi vill göra i framtiden. För det är faktiskt ett nationellt ansvar att ta hand om vårt radioaktiva avfall. Men jag har ingen bättre term att beskriva det på.

Jag: Hur ställer du dig till ordet PR?

IP: Ja, PR känns mer för mig som det är något som man använder inom säljande företag. Och jag vill inte riktigt säga så, för vi är definitivt inget säljande företag, jag har inget att erbjuda dem egentligen. Mer än ett väldigt gott samvete inför kommande generationer, det kan jag erbjuda dem. /.../

Jag: Skulle du vilja jämföra din verksamhet med någon annan verksamhet i samhället, om vi ska frånga det här med PR. Finns det någon annan verksamhet som du kan vända dig till och jämföra med för att få inspiration till dina arbetsuppgifter?

IP: Nej, det gör ju inte det. För att det här är ett så specifikt. Som jag sa, vi säljer ingenting så vi har inget behov av att tjäna pengar. /.../Mitt syfte när jag började på SKB, det var att SKB ska bli ett företag som nämns i samma ordalag som alla andra här på orten som är respekterade. Som våran ICA-handlare, som våran bilfirma, som våran däckbytare, som målaren. Vi ska vara ett företag som har ett bra anseende på alla fronter, det har varit målet./.../ Ja, när jag går ut offentligt, det innebär när jag åker och handlar, när jag går till skolan, när jag skjutsar min unge eller jag befinner mig på lokala samlingsplatser, här går man på dans och sådär, så är jag inte en privat person, utan jag är hon som jobbar på SKB. Och det är helt ok att prata med mig om det, fast jag egentligen är privat. Man blir inte privat på en liten ort. (21)

Citaten från intervjuerna 42 och 21 anser jag speglar SKB:s retoriska strategi. Att etablera ethos handlar om att möta människor öga mot öga, i vardagliga sammanhang. Samtidigt handlar det om att kontinuerligt representera bolaget, uppträda korrekt, vara saklig och ”inte nedlåtande”. En gräns gentemot det tekniska kan även noteras här, eftersom ingendera intervju-person talar om behovet av att svara på sådana frågor.

Även en av SKB:s ägarrepresentanter anser att det är viktigt att vårda sin trovärdighet, framför allt mot myndigheter och politiker. Han utvecklar vad det innebär för SKB:

Vad som har varit viktigt egentligen också när jag har suttit på såna här möten det är att bedöma det här med ödmjukhet /.../ så är det väldigt viktigt

att man har ödmjukhet när det kommer liksom lite attackerande synpunkter från miljöorganisationer, så har ju ändå SKB lyckats hålla ett tonläge. Och det skapar ju också trovärdighet att med lugn och sans då inte brusa upp om man blir angripen. /.../ Vi har ju en agenda ifrån industrisidan, och det är att kunna starta ett så att säga slutförvar av kärnavfallet, punkt slut. Och att det är en väldigt viktig del i förtroendet för kärnkraften, som vi ser då som en energikälla bland många. Men en viktig energikälla nu när man talar om koldioxidutsläpp och annat, så är ju kärnkraften då en bra energikälla, det finns ju andra också. Och för att skapa så att säga en positiv syn på kärnkraften så måste man lösa avfallsfrågan. (12)

Intervjupersonen utvecklar två saker: För det första är det viktigt med ödmjukhet och att uppträda lugnt och sansat. Här uttalas karaktärsdrag som kan ses som viktiga för industrisidans trovärdighet. För det andra kommer han in på att avfallsfrågan är viktig för fortsatt trovärdighet för kärnkraften. Här synliggörs ett problem i mötet mellan deltagare som har olika inställning till kärnkraften. De kärnkraftmotståndare som deltar i kärnavfallsprojektet tolkar industrisidans deltagande som en del av ett större projekt som handlar om att bevara och utveckla kärnkraften. Enligt citatet ovan finns också fog för den tolkningen. Industrisidan tolkar å sin sida kärnkraftmotståndarnas deltagande som ett led i avvecklingen av kärnkraften. Industrisidans argument för en lösning av avfallsproblemet, liksom anti-kärnkraft rörelsens kritik mot industrins lösningar tolkas således med referens till kärnkraften. Andra aktörer har betonat vikten av att lösa avfallsfrågan oavsett fortsatt utveckling eller nedläggning av kärnkraft som energikälla. Frågan är hos vilka andra deltagare SKB skapar trovärdighet genom att uppträda med "lugn och sans". Somliga betraktar detta lugn som spelat, eller som arrogans, mot bakgrund av förutsättningarna för tolkning hos åhöraren.

Ideellt engagerade

En person som varit involverad i att kritisera SKB:s valda metod utvecklar hur han har jobbat genom åren och om gränsen mellan teknosfär och demosfär:

Och är du då hemmafru eller någon vanlig arbetare i de här kommunerna, hur ska de då kunna gå upp till beslutsfattare och säga ifrån, de blir ju bara avfärdade. Men oss kunde de inte avfärda lika lätt, vi var ju alltid mer pålästa än kraftindustrin, och vi kunde visa att vi hade minst lika rätt som dem /ohörbart/. Och det var ju bara det här, annars hade vi ju sopats av banan om vi inte kunde nå det steget. Kan man inte liksom vara bättre och sannare

än de andra så försvinner man, när gradienterna är så oerhört kraftiga. Det är miljörörelsens självklarhet att vi inte kan slarva och säga något som är fel./.../ Då ser jag ju här att jag behöver inte skilja då på en rådsmedlem eller en journalist, jag kan säga samma saker till dem, eller till vem som helst, till SKB:s representanter också. Jag behöver inte ha någon skiktning av vad jag säger. Utan då är det egentligen bara att presentera bilden som om sanningen kan förändra verkligheten. /.../ Jag kan se att jag kan få lättköpta segrar med olika knep, och använda psykologiska tekniker och sånt där. Men jag tror inte att det gynnar mig eller saken, så att jag försöker då att inte göra det. Men det klart jag är retorisk, jag väljer vad jag ska presentera och hur jag ska presentera det. Utifrån naturligtvis min personliga agenda, alltid. Jag representerar ju inte någon annan än mig själv i de sammanhangen /ohörbart/. (13)

Citatet ovan berör inte specifikt utfrågningen från 2008, utan snarare arbetet under 1980-talet. Det speglar dock på ett tydligt sätt hur övertygelsen av en sanning i sakfrågan (vetenskapliga spörsmål) styr talarens övriga retoriska val. Budskapet bör inte förändras alltför mycket av respekt för fakta, verkar intervjupersonen mena. Jag tolkar det som att intervjupersonen anser anpassning till mottagaren vara en metod inom kategorin ”lättköpta segrar”. Intervjupersonen gör ett urval av sakinformation beroende på sin tes, men anpassar inte argumentationen retoriskt för att passa en viss typ av åhörare utan låter sakinformationen stå för sig själv. Vikten av att låta sakinformationen stå för sig själv kan ses som en del av en vetenskaplig integritet, som också speglas i intervjupersonens emfas vid att inte låta sig ingå i någon organisation, utan viljan att alltid delta som individ. Ur retorisk synvinkel är detta ett sätt att bygga ethos, där intervjupersonen anser att hans trovärdighet är beroende av vetenskaplig integritet. Med tanke på betydelsen av individuellt deltagande för intervjupersonens ethos kan det ses som problematiskt för honom att tvingas knyta sig till en förening eller liknande för att få yttra sig. Intervjupersonen vill inte företräda något perspektiv eller någon form av inramning av sin sakinformation. Det är anmärkningsvärt att denna typ av deltagare inte får större utrymme att delta utefter sina önskemål eftersom han företräder just den typ av vetenskapligt orienterade synpunkter som utfrågningarna borde främja.

En annan intervjuperson från en miljöorganisation utvecklar hur han försöker agera som talare och på vilket sätt deltagandet i Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram har varit viktigt för att etablera ethos:

Jag tror att det handlar för det första om att delta på ett sätt som uppfattas som trovärdigt. Att ha en konstruktiv inställning till det hela. Alltså även om

man då är mycket kritisk till en del saker så har man i grunden en konstruktiv inställning till att finna vägar vidare. Och det jobbar vi ju ständigt med så att säga. /.../Det bygger ju också på att man ser till att man har den kompetens som behövs för att kunna yttra sig i olika frågor.

Jag: Vill du säga någonting om hur det här gestaltar sig personligen för dig, vilka val du gör inför offentliga framträdanden?

IP: /.../Det är så här jag har alltid varit noga med att bete mig på olika sätt alltså som om, jag är egentligen en lyssnande person, en person som inte försöker, alltså försöker helt enkelt genom mitt framträdande och genom hur jag gör ge ett intryck av att jag vet vad jag håller på med. /.../ Men det finns ju miljörelse-personer som markerar ett avstånd genom sitt beteende och genom sin klädsel och så vidare. Och det gör inte jag, det har jag aldrig gjort. (14)

Yttrandet går att associera till det som nämndes tidigare under rubriken om syftet med att delta, som delvis var att bedöma talare och argument. Det verkar finnas en samsyn mellan talare och åhörare att trovärdighet bedöms delvis genom agerandet, samt att det hör ihop med att gestalta en konstruktiv inställning till frågan. Genom att smälta in i den grupp vars sakargument talaren vill kritisera, bedöms chansen att påverka bli större.

Ytterligare en person från den s.k. miljörelsen utvecklar temat att delta på ett trovärdigt sätt:

Så att vi har krävt att vi ska få utrymme att uttrycka vår mening. Så att vi inte bara sitter med som passiva deltagare, som en utsmyckning, för att öka legitimiteten. Så i alla sammanhang har vi begärt att få tid till vårt förfogande att presentera. /.../ Och vi har skött oss. Tidigare så mötte vi liksom den här attityden, å miljömurvar vet du, de är bara jobbiga, de bara säger nej de är skitjobbiga. De är stökiga på möten. Vi hade sådana möten, där det fanns den här gamla traditionen som går in för att störa, fördröja så där. Men vi som jobbar för det här, vi som har varit avlönade, vi som kommer från ett annat håll, har ju liksom varit med på ett konstruktivt sätt. Och det har man ju sett så nu är det liksom självklart att vi får tid och plats [ohörbart]. (15)

Den här intervjupersonen skriver senare till mig som ett svar på en följdfråga att det har varit viktigt för hans förening att ta avstånd ifrån kärnkraftmotståndare. De ansåg att det var större chans att de fick komma till tals om de valde att inte ta ställning för/emot kärnkraft. Han skriver att det i efterhand har visat sig att ingen kärnkraftförespråkare har dragits till föreningen, men att valet att distansera sig från kärnkraftfrågan har gett föreningen respekt i den kommunala organisationen. Någonting annat som har

gett respekt har varit förmågan att agera inom systemets ramar, med t.ex. remissrutiner och förvaltningens arbetssätt. Att intervjupersonen är avlönad för att göra ett arbete inom sin förening kan läggas till bilden att det är viktigt att distansera sig från ideellt arbete. Det här kan sättas i kontrast till hur situationen var under 1980-talet, då den folkliga förankringen prioriterades högt och ansågs vara en av de starkaste grunderna för påverkan.

En person som deltagit i rollen som kärnkraftmotståndare utvecklar å sin sida vad det ställningstagandet inneburit för deras trovärdighet, vilka egenskaper som krävs för att stå för sin åsikt:

Man måste våga ha en avvikande åsikt. Det är inte alla som har den egenskapen tror jag. Man måste kunna våga säga något som de andra inte tycker, till exempel. Jag tror att även om man har den inställningen och man tänker, jag har den här åsikten som är annat än deras åsikt. Det är svårare att förolämpa någon som man tycker om, eller som har varit vänlig mot dig./.../Om man kan presentera sitt önskemål med en ton så att det inte blir en konfrontation, så har man mycket större chans att lyckas. (24)

En person som förespråkar en annan metod för slutförvaring än den som SKB har valt att presentera i sin ansökan till regeringen, förklarar däremot att han värderar ödmjukhet högt, men enbart vad gäller de vetenskapliga resultaten. Han säger även att han snarare antar en mer provocerande attityd i förhållande till andra aktörer i en utfrågning:

Det har ju varit en så lång debatt va så det finns ju mycket i den som har varit väldigt sjabbigt, som man då skulle bli arg. Men jag vill inte bli arg, och framför allt vill jag inte bli ledsen. Och ett sätt är att segla ovanpå det. Och då kan man bli lite arrogant. Och man kan ta till lite snabba och klatshiga argument, och blir folk ledsna för den saken./.../ Men det är en funktion utav att annars skulle man bli ledsen och arg och det ska man inte vara för då kan man inte gå vidare.

Jag: Hur ser du på trovärdighet i den här frågan. Hur får man trovärdighet. Vem har trovärdighet, vem har inte.

Ja, det är många som vill ha det. Det kan man skaffa sig, man kan vara trevlig. Och jag tycker inte om det. Jag vill alltid vara som jag själv är, och så får de tycka om mig eller inte tycka om mig. /.../ Om man börjar dagtinga, börjar uppföra sig på ett sätt för att vara trevlig, då har man ju gjort likadant med sitt vetenskapliga kapital. (30)

Den här intervjupersonens svar går i linje med vad som ovan beskrivs som vikten av att inte anpassa budskapet alltför mycket till mottagaren. Frågan är i vilken mån utfrågningen som forum kan svälja deltagare som inte vill

vara ”trevliga” eller på annat sätt förhandla sitt ”vetenskapliga kapital”. Kanske måste vetenskapligt komplicerade diskussioner innehålla denna typ av renodlad sakinformation. Då behöver den också översättas till de deltagare som behöver förstå den i sitt sammanhang.

Myndigheter

Intervjupersoner från såväl industri och universitet som kommuner uttrycker att de personer som representerar myndigheter är balanserade i sitt rollspel. En person som varit anknuten till olika myndigheter under årens lopp diskuterar trovärdighet i förhållande till att byta roller, något som varit vanligt förekommande historiskt i projektet:

Alltså det blir ju lätt så att man förknippas med sin organisation, så att säga, och organisationens uppfattning. /.../Man blir betraktad som SKI-are eller SSI-are eller SKB-are, inte som personer. Och när det gäller Kärnavfallsrådet och SKI så var det ju inga svårigheter för mig att kliva över från SKI-rollen till Kärnavfallsråds-rollen. /.../Men det var svårare, det måste jag erkänna, att kliva över mellan miljörelsen och myndighet, och ändå mer mellan miljörelsen och SKB, alltså industrin va. Där har det funnits barriärer kan man nästan säga. Det har varit svårare. (18)

Citatet bekräftar svårigheterna att skilja mellan myndigheterna och deras förkortningar, och antyder att det funnits en särskild sammanhållning mellan myndigheterna och SKB.

En annan myndighetsperson kopplar behovet av neutralitet till kärnkraften som underliggande tema:

Kärnkraften finns idag och det avfall som har producerats tills idag det måste ju tas om hand. Men det härleds ofta till det här om man är för eller mot kärnkraft. Och det har varit en viktig sak för oss att vi försöker hålla oss neutrala i det perspektivet. Det klart i vissa situationer kanske det har känts litegranna, det kan verka lite hämmande att känna att man har det här kravet på sig att man ska förhålla sig neutral. Men i långa loppet så tror jag att den här eftertänksamma försiktiga hållningen ändå är bra. Miljöorganisationerna och SKB de har lite mer definitiva åsikter om saker som lyser igenom. (40)

Sammantaget verkar inställningen till kärnkraft ha inverkan på hur grupperingar formas och hur trovärdighet erhålls, samtidigt som den frågan inte bör diskuteras.

Bedöma andra talares ethos

Särskilt de intervjupersoner som arbetat länge med kärnavfallsfrågan utvecklar hur de bedömer ethos.

Två kommunala tjänstemän berättar om hur de bedömer experter:

.../vi är ju inte specialister på de frågeställningar som kommer upp, utan vi måste ju luta oss mot de som kan. Om man gör det och ska tro den personen så måste vi ju liksom känna att det här är en kompetens som den personen har, som jag tror på. Medan om det är någon annan som inte formulerar sig, som man inte tycker kan vara riktigt tydlig och klar va, då tänker man den där tror jag inte på, jag tror mer på den som uttrycker sig på det här sättet .../det har med hela bilden att göra, man ska ju helst se personen också. .../ .../ Ja, nej men alltså man kan ju också spegla den personens åsikter i hur den personen blir bemött av andra, eller möts av andra, i argumentationen om man säger så. .../Och det är ju fördelen med den här typen utav samlingar, att istället för att lyssna på vad en person säger vid ett tillfälle, så hör alla vad den personen säger vid det tillfället, och alla kan bemöta det. Och då är det ju som lekman lättare att så att säga kanske skaffa sig en bild av trovärdigheten i vad som sägs. (7)

Intervjun kommer senare in på att SKB kanske har tröttnat på att svara på samma frågor upprepade gånger. Det handlar återigen om hur polariseringen mellan grupper inverkar på klimatet. Motsättningen mellan SKB och deras kritiker upplevs som ”tröttsam”, intervjupersonen uppfattar inte att svaret på frågan har någon betydelse för frågeställaren, ”de ställer den frågan för andra än för SKB”.

En intervjuperson som deltagit till största del i lokala arbetsgrupper inom kommunen uttrycker sig på följande vis angående experter, att en utfrågning ger en möjlighet att se hur personerna agerar:

.../När man har hållt på med det ett tag så blir man väldigt klar över att tar vi dit fem olika professorer, så får man fem olika ståndpunkter, fem olika slutsatser. .../Det finns inte någon som sitter inne med någon sanning. Utan allting är, vad är fakta och är värderingar i det här? Hur skiljer man på dem. Det blir åtminstone det enda sättet att försöka åskådliggöra fakta från värderingar. Är att få en arena, få lyssna på utfrågningar och vara med och ställa frågor och lyssna på svaren. .../

Jag: Ok, så det är själva agerandet som ni kan jämföra med det skriftliga.

Ja, och sättet att argumentera, och så. Jag menar man har inte så mycket annat att gå på. Läser man så blir det en helt annan bild. Eller i alla fall inte

en lika komplex bild. Helt annan vet jag inte men inte en lika komplex bild.
(27)

Ur retorisk synvinkel kan det här citatet knytas till det som deltagare med vetenskaplig kompetens nämner ovan om att de ofta sållar vad de ska säga utifrån vilken sakinformation de vill lyfta fram. De väljer att inte anpassa själva informationen till mottagaren. Det finns uppenbarligen olika perspektiv på sakfrågan, men relativt svårbegripliga sådana. Man måste vara mycket insatt för att begripa var skiljelinjerna går mellan olika teser. Eftersom framställningarna heller inte anpassas för att förklara olika sakperspektiv hamnar åhöraren i uppgiften att göra bedömningen utefter talarens agerande (dvs. oberoende av sakargument). Följden blir ett möte mellan forskares argument och kommunrepresentantens uppfattning som helt motsäger forskarens syfte med deltagande, då denne blir bedömd utifrån sitt agerande (*actio*) till större del och i mindre del utifrån sakargument. Pendeln svänger därmed mellan två ytterligheter i förhållandet mellan talare och åhörare (renodlade sakargument/renodlad *actio*).

En ägarrepresentant förklarar syftet med att delta, ett av dem handlar om att bedöma de andra deltagarnas trovärdighet:

Vi har industrin, som jag själv tillhör, och där jag också kan göra en självkritisk granskning av vi då som försöker sälja det här konceptet. Och sedan då våra opponenter kan du säga, för att industrisidan de talar samma språk, men så har vi ju då miljöorganisationer och som många kallar för anti-organisationer då, vars syfte är i vissa fall att motverka kärnkraftsutbyggnaden. Är det för att stoppa kärnkraften eller har man en professionell uppfattning om själva kärnavfallsprogrammet?/.../ Men alltså syftet har varit att se just hur de olika intressenterna agerar i seminarierna, inte bara sakfrågan i sig utan också hur man agerar, är man fullständig trovärdig, när man för fram sina synpunkter, ska man ta det på fullt allvar. (12)

Den här personen är inne på samma linje som kommuntjänstemännen, att det är viktigt att bedöma hur andra personer agerar för att bedöma deras trovärdighet. Intressant är även att han ställer kärnkraftmotstånd mot en professionell uppfattning om kärnavfallsprogrammet. Samma intervjuperson har nämnt att en lösning av avfallsfrågan är viktigt för en fortsatt drift av kärnkraften. Frågan är om man då kan vara för kärnkraft och samtidigt ha en professionell uppfattning om kärnavfallsprogrammet? Här finns en asymmetri i intervjupersonens bedömning av trovärdighet i förhållande till olika intressen i kärnkraftfrågan. Delas denna asymmetri av fler personer?

I så fall kan inställningen inverka på vilken dialogtyp som etableras? Kärnkraften som topik har enligt vissa deltagare hindrat dialogen från att bli så konstruktiv som man velat. En arrangör av mötena uttrycker sig på följande vis:

Om klon här är att man är för eller mot kärnkraft då finns det några organisationer som då industrin kan man gissa är för kärnkraft så tillvida att man driver de här anläggningarna, och många intresseorganisationer är emot. Myndigheten är inte mot eller för, länsstyrelsen är inte mot eller för. Det blir en lite besvärlig dialog, som jag upplever det också att man kanske, retoriskt så gör vi väl det alla, man använder ofta argument som passar ens syften. Ordval eller det man får fram. Och jag vet inte om man hade kunnat lösa det./.../Och där fanns det ett intresse från båda organisationerna fast det var motriktat då att klä av argumentationen och se vad är kärnan /.../ att man inte riktigt kommer åt vad är det egentligen man är ense och oense om, utan det blir en strategisk diskussion. (35)

Den ömsesidiga misstanken om motståndarens argumentation kan möjligen användas som grund för att rättfärdiga slutna strategier. Trots att genomlysningssystemet möjliggjort många saker såsom visat av citaten ovan så finns en ambivalens i vad syftet har varit för aktörerna med att delta. En arrangör pekar på denna problematik med referens till att SKB verkar ha agerat mer för att ”stärka varumärket inför den egna kretsen” än att delta seriöst i en dialog (38).

5.3.6 Sammanfattande analys och slutsatser av intervjuundersökningen

Platserna för möten var 1979 Tanums bygdegård och 1985 Almunge sport-hall. Kärnavfallsrådets utfrågningar 2008 hölls i Näringslivets Hus, Stockholm. Lokala, folkliga mötesplatser har ersatts av en mötesplats med association till storstad och industri, närmare regeringsbyggnaden. Även val av mötesledare har förändrats, från kommunens representanter, till personer knutna till regeringen. Utfrågningen anno 2008 kan ses som en nationalisering och centralisering av frågan om platsval jämfört med 1980-talet. Det bör dock nämnas att möten kring år 2008 sker på flera olika arenor, lokala såväl som nationella. Kärnavfallsrådets utfrågningar är en typ av möten som i förlängningen bör jämföras med studier av t.ex. lokala samrådsmöten för att en heltäckande bild ska framträda.

Konventioner om deltagandet

Flera olika typer av deltagare vill föra fram budskap på olika sätt, men deltagarna distanserar sig i de flesta fall från syftet att påverka. Det finns framför allt två aspekter av den här distansen. En aspekt är att syftet främst anses vara att informera och skapa närvaro för vissa budskap. Min tolkning är att deltagaren ses som en budbärare, snarare än som en talare med intention att framföra ett budskap eller propagera för någonting. Deltagarna vill ”redovisa”, ”föredra”, ”tydliggöra”. Även deltagare som vill ”ge synpunkter” tar avstånd från viljan att påverka. En annan aspekt av distans från påverkan har att göra med de deltagare som står för den största åsiktsskillnaden (SKB och dess kritiker). Dessa deltagare verkar inte anse att påverkan är möjlig (eller ens önskvärd) inom ramen för utfrågningen. Mitt intryck från att ha deltagit vid utfrågningar samt efter analys av fråga-/svarsekvenserna ovan är dock att frågorna 2008 ställs huvudsakligen argumenterande och slutet orienterat, snarare än informationssökande, sonderande, öppet orienterat. Så dialogtypen i de analyserade sekvenserna stämmer inte överens med deltagarna uttalade konvention om deltagande.

Retorisk publik

Huruvida mening etableras genom de budskap som formuleras beror på om någon är beredd att lyssna. Några deltagare har nämnt att de deltar för att fördjupa sina kunskaper, det gäller fyra personer från lokala referensgrupper. De är, tillsammans med regeringen, den ”retoriska publiken” med makt att åstadkomma förändring. Ett problem som lyfts fram av en kommunpolitiker är att diskussionerna blivit alltför tekniska och svåra att förstå. Den specialiserade diskussionen utesluter kommunens representanter. En indirekt retorisk publik är regeringen, som kommer att ta del av Kärnavfallsrådets rapporter.

”Käpphästar” och ”gamla synder” kan anses bidra till en förutsägbarhet i diskussionen som på ett sätt kan verka tröttande och inverka negativt på viljan att lyssna, men det är också ett tecken på att den kritik som finns mot SKB:s hantering av frågan har varit konstant genom åren. Strävan efter förändring ifrån de som är kritiska mot SKB:s val av metod för förvaring (KBS-3) har varit stabil över tid och riskerar därför i nuläget att uppfattas som ett ”spel för gallerierna”. Samtidigt kan inte SKB anses vara en retorisk publik i bemärkelsen att man kan åstadkomma förändring. SKB anser sig vara en aktör som ska presentera och försvara sin idé, ett demonstrativt syfte. Bolaget anser sig inte främst delta i en lyssnande roll. Den retoriska publiken i

utfrågningarna 2008 kan därför ses som otydlig. Fler personer från den retoriska publiken, i form av de som ska bedöma ansökan (regering, kommunen, miljödomstol, myndigheter), kunde ha medverkat i en mer tydligt lyssnande roll för att flytta fokus från SKB. Kritiken som riktas mot polariseringen mellan SKB och dess "motståndare" uppfattas även av aktörerna själva. Både SKB och den miljöorganisation som anses stå längst ifrån SKB nämner en del självkritik och upplever den egna rollen som problematisk.

Språkval

Det finns enligt vissa intervjusvar kommunikationsproblem mellan teknosfär och demosfär. Här verkar även finnas en viss obalans mellan konventioner. Företrädare för demosfär upplever sig vara provocerande då problem påpekas, medan aktörer inom teknosfär nämner människors oförmåga att behärska terminologin som ett problem. En viss kunskapsnivå verkar krävas för retorisk handlingskraft vilket kan leda till att demosfärens språkbruk hamnar i underläge. Resultatet stämmer till viss del överens med tidigare forskning om utfrågningar som tas upp ovan (se avsnitt 2.4). När kravet på "information" blir starkt tar det tekniska språket över.

Dialogstil och -roll

Diskussionerna anses av vissa deltagare ha fört uppfattningarna närmare varandra, vilket kan anses vara en förändring utifrån en konfliktfylld historia. Samtidigt finns uppfattningen att de kritiska frågorna blivit fler och tuffare i genomlysningsprogrammet, jämfört med andra möten på lokal nivå. På så vis kan utfrågningarna möjligen sägas erbjuda en något mer informationssökande dialog än samråden. Å ena sidan har Kärnavfallsrådet, genom sin höga trovärdighet, erbjudit en högre värdegrund för andra aktörer att relatera till, vilket kan verka samlande för de deltagare som historiskt har varit i konflikt. Gränserna mellan olika perspektiv i frågan kan luckras upp och möjlighet finns att enas om vissa argument. Å andra sidan måste de tidigare konflikterna mellan olika perspektiv värderas. Om konflikten förts på rimliga grunder kan det anses lämpligare att möjliggöra den förändring som konflikten syftar till, snarare än att dämpa konflikten. T.ex. är frågan om en mindre högljudd kritik mot KBS-3 gynnar kärnavfallsprojektet i sin helhet eller ej.

Kärnavfallsrådets roll och förberedelserna inför utfrågningen har på många sätt möjliggjort en öppning i behandlingen av frågan. Sättet att inkludera flera grupper i förarbetet, en bred inbjudan och rådets oberoende lyfts fram i intervjusvaren. Här kan en potential till en öppen dialog noteras.

Diskussionsklimatet beskrivs av flera som gott, men med inslag av polarisering och misstro mellan SKB och dess kritiker, liksom forskarrivaliteter. Kanske finns en stabilitet i de retoriska relationerna i och med ”kärnfamiljen” som gör att de agonistiska tendenserna tolereras och tonas ned av andra deltagare. Genom åren har många personer flyttats mellan organisationer. De har därför fått anta flera olika formella talarroller. Det tycks dock finnas en skarp gräns mellan SKB och den s.k. miljö rörelsen – människor byter inte tillhörighet mellan dessa två aktörer. Polariseringen förstärks möjligen mellan SKB och MKG/Milkas eftersom det dras en gräns just mellan dessa två och inte mellan andra organisationer.

Deltagandedygder

I relation till konventioner om deltagandet, genre och decorum och ethos finns uppfattningen om att talaren bör vårda vissa egenskaper, eller dygder, för att nå excellens i sin talargärning. Egenskaper som etablerar ethos nämns i det här sammanhanget vara saklighet, neutralitet, viljan att tona ner konflikt, att uppträda lugnt, att ha en konstruktiv inställning, kompetens, samt att ta avstånd från politiska infallsvinklar på frågan. Vikten av att smälta in och anpassa sig efter de som bedöms vara minst mottagliga för de egna argumenten nämns av representanter både för SKB och en miljöorganisation.

Det finns inslag som tyder på att deltagarna fortfarande bearbetar den sociala oro som uppstått under 1980-talet och att vissa av de mest polariserade aktörerna har valt att uppträda på ett sätt som kan anses passande ur motståndarens synvinkel. Något som lyfts fram av intervjupersonen från en miljöorganisation är vikten av att jobba avlönat med frågan. Möjligheten att institutionalisera påverkansarbetet sker dock på bekostnad av motståndets gestaltning såsom det förts under 1980-talet, främst genom att det idag krävs anslutning till en organisation för att kunna delta i utfrågningarna. Brott mot decorum anses kräva egenskaper som envishet, mod, avvikande, misstänksamhet, genuint intresse, ödmjukt vetenskapligt arbete, ”att segla ovanpå”, inte involvera känslor.

Etableringen och bedömningen av talarnas trovärdighet ges en särskild innebörd i den dialogiska retoriska situation som en utfrågning är. De kommunala tjänstemän som citeras här ovan tar upp att kritiken är lättare att ta till sig om den presenteras på ett sätt som leder till att talaren blir seriöst bemött. En central aspekt av en utfrågning är alltså att en ”lekman” kan iakta hur en viss expert blir bemött av andra deltagare. Det viktiga är inte enbart själva sakligheten, utan dynamiken i replikskiftet. En expert som

uppträder på ett annorlunda sätt och dessutom inte blir bemött som seriös har svårt att etablera ethos, oavsett sakargument. Det anses viktigt att smälta in. Demonstrationen av intensiv kritik kan även väcka medlidande med den som får ta emot kritiken. Den som frågas ut hamnar i ett slags underläge i situationen som undergräver kritikernas trovärdighet.

Forskarnas trovärdighet verkar vara något svår för övriga deltagare att bedöma, eftersom det finns en spänning mellan grundforskning och tillämpad forskning som ger avtryck i utfrågningen. Åhöraren måste försöka bedöma huruvida den fråga som lyfts av en forskare har tillämpat värde för lösningen av problemet och inte enbart ett värde inom den akademiska kretsen. Forskare lyfter fram de synpunkter som har värde för just den forskarens intresseområde. Klart är att kommunala tjänstemän som intervjuats, som ändå måste bedömas som relativt kunniga i frågan, mer studerar talarrens kroppsspråk och framträdande (*actio*), än sakargument i flera fall. Därmed inte sagt att karisma och ett trevligt yttre betyder mer än kunskap i sak. De deltagare som medvetet och upprepat bryter mot *decorum* uppfattas dock inte som trovärdiga.

Den bakomliggande konflikten kring kärnkraften bidrar till diskussionsklimatet på framför allt två sätt som jag kan se utifrån intervjustavaren.

1. Temat kärnkraft låser polariseringen mellan deltagare eftersom kärnkrafttemat kan tolkas som grund för argument för och emot olika typer av slutförvaringslösningar.
2. Temat kärnkraft gör det lättare för deltagare att avfärda varandras argument. Ställningstagandet i kärnkraftfrågan anses per se minska trovärdigheten för deltagare. En intervjuperson från industrin har exempelvis alltid deltagarnas kärnkraftintresse i åtanke när han bedömer ethos, men det anmärkningsvärda är att samma person inte verkar anse sig vilja bli bedömd utifrån sitt eget kärnkraftvänliga synsätt.

Flera deltagare driver sina käpphästar i form av enskilda delar av saken som de anser betyder mycket för saken i dess helhet. Ihärdigheten – ”att inte komma längre än till samma fråga” – uppfattas samtidigt av flera deltagare som tröttsamt. Jag tolkar det som att åhörarna i det fallet efterlyser att andra deltagare bryr sig om frågan i sin helhet för att bli trovärdiga. Det är en dimension av ethos som inte direkt har koppling till just den sakfråga

som den enskilda talaren driver, utan snarare en generell förståelse för frågan. Det kan möjligen anses handla om att visa och skapa välvilja, den kategori av ethos som benämns *eunoia*, vilket innebär att talaren bryr sig om frågan utanför sitt specifika akademiska område och strävar efter att etablera en bekräftande relation med åhöraren.

En annan upplevelse finns också i intervjumaterialet, uttryckt av representanter för SKB och andra deltagare. Några personer som intervjuats beskriver en brist på lyssnare och att de heller inte förväntar sig att de andra deltagarna ska lyssna. Efter att ha interagerat i många situationer under historiens gång har aktörerna fått erfarenheten av att vissa inte kommer att lyssna på deras budskap. De är därför inte ute efter att påverka de andra i rummet. De riktar sig snarare till en tänkt lyssnare som kan bli upplyst och informerad av deras tal.

6. Sammanfattande diskussion

Syftet med avhandlingen är att finna retoriska utmaningar vid möten om kärnavfallshantering – jag vill även diskutera möjliga orsaker till dessa utmaningar liksom hanteringen av dem. I tidigare avsnitt delas olika dialogtyper upp enligt följande tabell.

	Förståelseinriktat handlande	Framgångsinriktat handlande
Sluten	Debatt i syfte att förstå en fråga bättre.	Debatt i syfte att dominera, vinna.
Öppen	Samtal där alla ger sitt bidrag till sakfrågans behandling.	Inkluderande diskussion som t.ex. arrangeras för att vinna tillit till projektledaren.

En övergripande utmaning som framkommer i avhandlingens undersökningar samt i tidigare forskning handlar om att tolka yttranden som antingen förståelse- eller framgångsinriktade. Avhandlingens fall verkar utifrån en viss infallsvinkel kunna associeras till ”skendialog” – i praktiken handlar dialog enligt Ramriez ofta om ”hur myndigheter och experter i samhällets tjänst ska kunna vinna tilltro till sina planer”.²⁶⁷ Liknande påståenden går att finna i amerikansk forskning. Simmons menar exempelvis att ansvariga för beslut tenderar att hålla inkluderande möten där människor ges möjlighet att kommentera beslutsunderlaget, men utan att de ges reellt inflytande över beslutet i sin slutgiltiga form.²⁶⁸ Mer specifikt gällande möten om hantering av det högaktiva använda kärnbränslet framgår av t.ex. Ylva Ugglas forskning att deltagare i möten vill förändra varandras uppfattningar men bevara sin egen övertygelse intakt.²⁶⁹

Enligt resultaten från delstudierna i avhandlingen tolkar deltagare exempelvis varandras yttranden utifrån en grundläggande misstanke om att inställningen till kärnkraft färgar de retoriska valen. Deltagare har även svårt att tolka de relativt invecklade vetenskapliga påståenden och har svårt att bedöma om de bör ses som inlägg i en inomvetenskaplig debatt eller om de är av bredare betydelse för den konkreta slutförvarslösningen. Deltagarnas tolkningsproblem har att göra med hur yttrandet sätts i relation till det omgivande retoriska sammanhanget. Jag kommer i det följande först att gå

²⁶⁷ José Luis Ramírez (1995a), se avsnitt 2.4.2.

²⁶⁸ Simmons (2007), se avsnitt 2.4.2.

²⁶⁹ Ugglå (2002), se avsnitt 2.2.1.

igenom några aspekter som har att göra med kombinationen förståelseinriktat handlande/sluten dialogtyp. Därefter går jag igenom aspekter av tolkningsproblem som har att göra med kombinationen framgångsinriktat handlande/öppen dialogtyp.

6.1 Sluten retorik/förståelseinriktat handlande

Kommunikationsproblem kan för det första ha att göra med deltagarnas svårigheter att tolka sluten retorik som förståelseinriktad (rutan överst till vänster). Det gäller främst fem aspekter som framträder utifrån avhandlingens resultat: vetenskapliga strider, formatet, dialogtyp, retorisk publik samt retorisk genre.

6.1.1 Vetenskapliga strider

Teknosfärens språkbruk – ett fackspråk med lojalitet mot den egna disciplinens terminologi och strävan att bortse från alla otydligheter – konfronteras av demosfärens språkbruk. Demosfärens språkbruk anses vara grundat i allmänt begripliga analogier, sunt förnuft, ”folkvett” och förtroende uppnått i vardagliga, privata sammanhang (se avsnitt 2.4.2). Då talare med hemvist i teknosfärens språkbruk argumenterar uppstår inte sällan ”vetenskapliga strider”, som kan användas i syfte att förstå en fråga bättre (se avsnitt 2.3.1). Det framkommer i intervjuvaren att vetenskapliga strider däremot minskar möjligheterna för deltagare med hemvist i demosfären att bedöma argumentens relevans. Tillit skapas istället genom bedömning av en talares yttre framtoning. Kommunrepresentanter berättar i intervjuer att de ofta söker trovärdighet i andra talares uppträdande, eftersom sakargumenten upplevs som avancerade och svårbegripliga. Deltagare iakttar även hur andra talare bemöts av de övriga i församlingen för att bilda sig en uppfattning om deras trovärdighet. Det är alltså inte argument i sakfrågan som bedöms utan framtoningen, direkt och indirekt.

6.1.2 Hanteringen av formatet

Stormöten främjar sluten retorisk dialog eftersom bl.a. placeringen i rummet, antalet deltagare och svårigheter att göra sig hörd inverkar på deltagarnas retoriska handlingskraft. Därför behöver kanske den isolering mellan människor som formatet ger överbryggas med mer ingående förklaringar från talares sida och mer förtydligande frågor från åhörarens sida. Vi måste alltså anstränga oss mer för att nå fram till varandra när den konkreta situationen främjar en sluten dialog eller monolog. Den klassiska retoriken

erbjuder flera verktyg för att åstadkomma en bro mellan deltagare i en relativt isolerande miljö. Förtydliganden i termer av inledande förklaring av argumentationen (partitio) eller avslutande sammanfattningar och repetition av tes och argument (peroratio/recapitulatio) kan anses brukligt för att förtydliga tesens sammanhang. Användningen av dessa (och andra) retoriska byggstenar kan förmodligen utvecklas ytterligare. Det skulle vara intressant att vidare undersöka specifika retoriska verktyg för att främja öppen, förståelseinriktad dialog. Företrädesvis finns forskning om ”retoriskt lyssnande” och ”inbjudande retorik” som skulle kunna studeras mer specifikt i anknytning till avhandlingens resultat.²⁷⁰

Utfrågningarna 2008 kan beskrivas som en diskussion riktad till en extern bedömare (eftersom de som tar beslut i frågan bara var delvis representerade). Såsom beskrivet av tidigare forskning kan polariserande tendenser förstärkas eftersom deltagare inte är beroende av varandra för beslut och därför inte behöver lösa meningsskiljaktigheter (se avsnitt 2.3.1).

6.1.3 Dialogtyp

I fråga-/svaranalysen framträder en bild av att yttranden, såväl frågor som svar, kan tolkas i enlighet med dialogtypen ”eristik” (då fallasier dominerar och deltagarna verkar vilja vinna med alla medel) i flera fall från 2008, vilket torde förstärka dialogens slutenhet. Därmed kan det vara svårt för deltagare att uppfatta eventuella förståelseinriktade intentioner hos varandra. Enligt intervjustudien upplevs argumentationen, framför allt 2008, som ”tröttande” eftersom deltagare upprepar samma tes återkommande. De deltagare som upprepar sina argument upplever naturligtvis att de inte blir lyssnade på. I liknande situationer av samhällsdialog och riskkommunikation har en brist på förståelse mellan aktörer noterats, vilket har knutits till en brist på balans mellan ethos-, logos- och pathosappeller. I tidigare retorikforskning görs en poäng av att fakta och ”information” ges för stort utrymme i relation till människors behov av presentationer som även appellerar i termer av ethos och pathos (se avsnitt 2.4.2).

I relation till den tidigare amerikanska forskningen om stormöten som refererats ovan kan det dock vara värt att betona betydelsen av logosappel-

²⁷⁰ Glenn, Cheryl, Ratcliffe, Krista (red.) (2011) *Silence and listening as rhetorical arts*. Carbondale: Southern Illinois University Press; Foss, Sonja K., Griffin, Cindy L. (1995) “Beyond Persuasion: A Proposal for an Invitational Rhetoric” i *Communication Monographs*, 62.

ler, samt en rationell orientering för pathosappeller. Motstånd mot kärnavfallsprojektet har inte främst handlat om NIMBY (då människor vill dra fördelar av kärnkraft men inte ta ansvar för dess restprodukter) utan om ett rationellt motiverat motstånd (se avsnitt 2.2). Avhandlingens första fallstudie av händelserna vid Kynnefjäll respektive Almunge visar att kombinationen av sakinformation och muntliga möten efterfrågas av människor. Brist på information om projektet från de ansvariga ligger till grund för protester från bl.a. lokalbefolkning 1979 och 1985. Bristen på logosappeller har alltså enligt denna avhandling betydande inverkan på människors bristande tillit och därmed motstånd mot projektledarna. Som jag uppfattar det vill människor få sakargument presenterade för sig vid ett muntligt möte. Tidigare forskning har även formulerat en rad språkligt orienterade kriterier för vad som bör ske vid ett fruktbart offentligt möte, som går att associera med retorikens logiska topiker: definition av problem, tydliggörandet av ståndpunkter, jämförelser mellan olika val och specificering av beslutets detaljer (se avsnitt 2.4.1). Alla dessa topiker kan ses som användbara för att stärka den retoriska relationen mellan deltagare med avseende på logosappeller.

6.1.4 Retorisk publik

Regeringen och kommunerna framstår 2008 som retorisk publik (med förutsättningar att påverkas av budskap och möjligheter att åstadkomma förändring). Dock framträder inte dessa deltagare genom aktivt lyssnande i situationen 2008, men i en mer passivt lyssnande roll eller som moderator av diskussionen (indirekt genom Kärnavfallsrådet). SKB ges istället en mer framträdande roll som mottagare av andra deltagares argumentation. Visserligen presenterade vissa kommunrepresentanter eget material och befann sig på podiet. Det som skulle kunna efterlysas ytterligare har att göra med en mer aktivt frågande roll eller som mottagare av budskap från andra deltagare. SKB är ju den deltagare som ofta framställs av andra som förväntad lyssnare. Enligt egen utsago är SKB:s roll dock inte att lyssna i enlighet med begreppet ”retorisk publik”, utan snarare som försvarare av de egna valen som projektledare, dvs. som talare. Det råder alltså en viss oklarhet i rollfördelningen i den retoriska situationen. De som i teoretisk mening skulle kunna agera som en aktivt lyssnande retorisk publik (kommunerna, regeringen) gör det i mindre utsträckning, medan de som förväntas ta den rollen enligt deltagarna vid mötet (SKB) inte ser sig som retorisk publik utan snarare som talare/försvarare. Formatet ”stormöte” påminner även i fallet från 2008 om det som inom retorikteori omnämns som debatt riktad mot en

extern åhörare (se avsnitt 2.7.3). Då den ”retoriska publiken” (de personer som kan påverkas och själva har möjlighet att påverka i frågan) inte är närvarande, eller åtminstone inte deltar aktivt i meningsutbytet, kan polariserande tendenser förstärkas. Av det resonemanget följer att en brist på vilja att påverka varandra främjar monolog och att deltagarna talar förbi varandra. Såsom refererat tidigare i avhandlingen med anknytning till Orla Vigsøs tidigare forskning dominerar en brist på förtroende mellan deltagarna (se avsnitt 1.2).

6.1.5 Retorisk genre

De retoriska rollerna som etableras i situationen tenderar att förstärka mötet som genus *judiciale* – anklagelser och försvar. Anklagelser och försvar kan inte direkt anses främja förståelse mellan deltagarna. Det finns även stråk av genus *demonstrativum* i deltagarnas uttalade syften med att delta – de vill demonstrera närvaro och göra sina perspektiv synliga genom sitt deltagande. Inbjudan till mötet 2008 visar att demonstration av olika perspektiv ansågs som viktigt. En slutsats ur intervjustudien är att det möjligen finns en konvention om artig demonstration av den egna ståndpunkten med tydlig skiljelinje gentemot andras åsikter. Det framgår av tidigare forskning (avsnitt 2.4.1) att en utfrågning kan beskrivas utifrån flera retoriska genrer (främst genus *demonstrativum* samt *deliberativum*). Den här sammanblandningen mellan genrer kan göra att det är svårt för deltagare att tydligt uppfatta sin retoriska uppgift.

6.2 Öppen retorik/framgångsinriktat handlande

En andra övergripande förklaring till bristande kommunikation i samhällsdialog i frågan om hantering av det högaktiva använda kärnbränslet kan härledas till deltagarnas uppfattning om ett framgångsinriktat syfte med en till synes öppen form för dialog (rutan nederst till höger). Framför allt temat *pro/contra* kärnkraft synliggörs som en grund för att deltagare avfärdar varandras argument. Enligt avhandlingens undersökningar framstår talarernas retoriska val som betydande för den här förklaringen.

6.2.1 Förhållandet del/helhet i argumentationen

Hur talare tolkar den retoriska situationen, samt valet av topiker, disposition, formuleringen av argument mm. kan ha haft betydelse för hur åhörare uppfattar de bakomliggande motiven. Initiativet för att mötas och diskutera provborrningsprojektet kom både 1979 och 1985 från lokalbefolkningen. De Rädda-grupper som formades kring provborrningsplatserna (FRK, ARU) samlades kring en helhetssyn på frågan om hantering av det använda kärnbränslet (plats för provborrnings ses som potentiell plats för förvaring av högaktivt använt kärnbränsle). Projektledarna (PRAV, SKB) ville företrädesvis tala om provborrningsprojektet som separerat från byggnationen av en anläggning för förvaring av högaktivt använt kärnbränsle. Motståndare till projektet misstänkte att projektledarna hyste ”dolda agendor” med provborrningsarna. I efterhand är det utifrån retorikteori relativt synligt att projektledarna kunde ha uttryckt hänsyn till kritikernas sätt att se på saksfrågan i termer av del/helhet. Explicit bemötande av förväntade motargument och förväntad misstänksamhet (refutatio) hade möjligen garderat projektledarna från anklagelser om dolda, mer långsiktiga syften med provborrningsarna. En tydligare anknytning till motståndets topiker, varav några är formulerade av tidigare forskning (Lidskog, 1994) som kritiken mot centralstyrning samt miljöhänsyn hade kunnat fungera brobyggande. Samtidigt hade sådana retoriska val öppnat upp för en tydligare diskussion kring projektets långsiktiga syften, vilket förstas hade inneburit en viss risk för ytterligare kritik. Avvägningen är inte lätt att göra. I omvänt perspektiv, utifrån PRAV/SKB:s uppfattning, kunde deltagandet i kärnavfallsdiskussioner från föreningar med uttalat motstånd mot kärnkraft ses som framgångsinriktat, som en del av ett större projekt av att hindra etableringen av kärnkraft. Förhållandet del/helhet i argumentationen kan således ses som en grund för svårigheterna att etablera en öppen, förståelseinriktad dialog.

6.2.2 Kairos

Ansatsen att inkludera ett brett spektrum av deltagare, som speglas i regeringens arbete genom Kärnavfallsrådet, kritiseras för att komma försent i processen. I retoriska termer handlar detta om att inventeringen av olika synvinklar på frågan kommer efter det att rätt tid för argumentation i frågan (kairos) har passerat. En kritisk punkt gäller initiativet till möten angående Kynnefjäll, då lokala miljögrupper samt kommuner krävde information. Kanske hade en uppfattning om projektet redan då etablerats bland dess kritiker, men jag tolkar det ändå som att en viss öppning för bemötande av kritik fanns där genom att möten efterlystes.

En anledning till att Genomlysningsprogrammet initierades var att människor tidigare hindrat kärnavfallsprojektets genomförande lokalt. För att bygga en robust samsyn om platsvalet skulle många röster inkluderas. Betydde det att opinionen skulle tystas inom ramen för programmet, eller betydde det att hänsyn skulle tas till de sakfrågor som kunde skapa opinion senare i projektets genomförande? Just denna oklarhet tolkar jag som avgörande för hur deltagare ser varandras yttranden i sitt sammanhang. Den mest hårdföre kritikern skulle kanske hävda att det redan är för sent för att vända skutan och finna nya vetenskapliga lösningar. Om ingen genuin möjlighet finns att påverka projektet i sak ses yttrandet av kritik som ett ”spel för gallerierna”, eller som att människor ”deltar i deltagandet” utan att få reellt inflytande över beslut (se avsnitt 2.4.1 och Arnsteins deltagandet-rappa). Såsom nämnt av tidigare forskning kan SKB:s arbete under 1990-talet och framåt tolkas som en ”symbolisk dialog”, dvs. att arrangemanget av möten i sig sänder signaler till deltagarna om projektledarnas välvilja (se avsnitt 2.2). Om inte deltagarna kan uppfatta ett förståelseinriktat syfte med dessa möten (främst vad gäller sakfrågan) kan vi förstås anta att möten istället tolkas som ett sätt att vinna tilltro till redan upprättade planer eller som en strategisk anpassning till aktörers intressen (se avsnitt 2.2. och 2.2.4).

6.3 Avslutning

När vi engagerar oss i dialog som aktivitet ställs vi inför en mängd mer eller mindre medvetna retoriska val. Det står oss således fritt att under ansvar hantera den öppenhet och de värden som dialogen som form erbjuder. Då ett beslut behöver fattas krävs ett visst mått av framgångsinriktat handlande och tydliga teser i form av handlingsalternativ. Vi behöver en medelväg mellan öppenhet och slutenhet: ett visst mått av fasta ståndpunkter för att möjliggöra retorikens grundläggande strävan mot handling, men samtidigt öppenhet inför den kunskap som uppstår där och då. Såsom t.ex. Hellspong påpekar behövs ensidiga budskap för samordning av mänskligt handlande (se avsnitt 3.2). Inkludering, öppenhet och tolerans är beroende av att det finns tydliga budskap i form av åsikter och teser, eller att dessa budskap tillåts formas under diskussionens gång. En långsiktigt hållbar retorik kan utifrån avhandlingens resultat anses inkludera avvägningen mellan öppenhet och ensidighet.

Efter genomgången ovan av några huvudsakliga slutsatser och en diskussion kring dessa, kan följande potentiella utmaningar för samhällsdialoger som liknar kärnavfallshanteringsprojektet kortfattat formuleras:

- Retoriska roller. Det kan ses som en utmaning dels med avseende på personens ”språksfär” (teknosfär/demosfär), dels med avseende på förväntningarna inom ramen för den retoriska situationen – i vilken roll bör personen tala, vilken typ av lyssnande kan vara aktuell.
- Retoriskt förhållningssätt till formatet. I det studerade fallet är formatet ett stormöte (”hearing”) som t.ex. kräver vissa åtgärder för att överbrygga fysisk distans mellan deltagare.
- Dialogform och retorisk genre. Deltagare behöver förstå skillnaden mellan olika dialogtyper samt hur de kan göra retoriska val för att främja en lämplig dialogtyp/retorisk genre. Där kan mer forskning krävas kring vilka typer av retorisk dialog som kan identifieras, avhandlingen kan ses som ett steg men ej uttömmande. Jag har dock försökt att framhålla vikten av att främja sakinformation.
- Omvärldsanalys. Efter denna fas av inventering (i retoriska termer *intellectio*) formulera relevanta förhållningssätt till dessa olika perspektiv och möjliga argument som kan följa av inställningen till sakfrågan. Ett gott exempel finns i det arbete som Kärnavfallsrådet lagt ned under 2000-talet på att inkludera aktörer i genomlysningsprogrammet. I avhandlingens undersökningar framträder dock att etablerade misstankar om ”dolda agendor” mellan aktörer tenderar att kvarstå trots ansträngningar att motverka dem.

Hanteringen av det högaktiva använda kärnbränslet kan ses som en av de mest diskuterade frågorna i svensk politik och förvaltning. Såsom nämndes inledningsvis (avsnitt 1.2) kan deltagandet i frågan alltså ses som ett gott exempel på hur retorisk dialog (offentligt meningsutbyte och replikväxling där deltagarna driver teser) kan bidra till lösningar på gemensamma problem. Ur retorikvetenskaplig synvinkel är det muntliga deltagandet i sig meningsfullt – och det går även att hävda att medvetet retoriskt deltagande är väsentligt för framväxten av ett kommunikativt förhållningssätt. Med referens till Hauser och Hegbloom (2009) skriver jag i inledningen att retoriskt deltagande både etablerar och vidmakthåller en delad livsvärld som grund för samförstånd, beroende på i vilken utsträckning deltagarna genom sitt förhållningssätt söker anknyta till giltighetskriterierna för kommunikativt handlande.

Mänsklig retorisk praktik kan ses som förutsättningen för att vi överhuvudtaget ska kunna nå förståelse – men retorisk praktik sätter också käppar i hjulet för förståelse. Vid en viss punkt kanske vi väljer att dra oss tillbaka från dialogen därför att vi inte längre tycker att fördelarna överstiger nackdelarna. De talare som har studerats i avhandlingen visar trots allt på en vilja att inleda och fortsätta dialogen – flera av dem jag träffat har ett närmast livstidslångt deltagande bakom sig. Hur är det med de som har valt att dra sig ur deltagandet? Vilka är deras skäl ur retorisk synvinkel. Den frågan har jag inte fått möjlighet att besvara – men kanske finns orsakerna till sorti i de problem (och kanske också de möjligheter) som avhandlingen pekar på.

Mina resultat kan möjligen ses som stöd till tidigare forskning om deltagares relationer såsom beskrivet i Ugglå (2002) och Sundqvist (2000) ovan såsom ”tvärsäkerhet satt i system” eller en ständig upprepning av samma argument. De två kategorierna förståelse- och framgångsinriktat handlande kanske kan kompletteras med kategorin motståndsinriktat, eller hindrande handlande. Motståndsinriktad retorik uppstår framför allt i deltagares reaktioner på varandras yttranden. Från en situation till en annan förändras människors inställning från att vilja driva en tes, eller förklara sin utgångspunkt och sin sanning, till att aktivt motarbeta den andres tes och sanning. Deltagare gör sin uppfattning klar om varandras bakomliggande intentioner och söker därefter inte någon ytterligare förståelse utan formar vad som möjligen kan kallas ett ”framgångsinriktat motstånd”, eller ett ”motståndsinriktat handlande”. Motståndet verkar näras av en konstant misstanke om den andres bakomliggande syften i nära samband med Habermas kategorier förståelse- och framgångsinriktat handlande. Som jag ser det föds motståndet inte enbart p.g.a. oenighet i sakfrågan, utan även i bristande retorisk relation mellan de som engagerar sig i sakfrågans behandling.

Sammanfattning

Temat för avhandlingen är retorikens betydelse för samhällsdialog. En fallstudie inriktas på möten angående hanteringen av högaktivt använt kärnbränsle (kärnavfall), en fråga som diskuterats åtminstone sedan 1970-talet inom svensk politik och förvaltning. Genom undersökningen ges flera infallsvinklar på problemet med att fatta beslut då sakfrågan är omtvistad.

Syfte och frågeställningar

Syften med undersökningen är att finna retoriska utmaningar vid möten om kärnavfallshantering, att diskutera eventuella (retorik-)förklaringar till dessa utmaningar, samt att finna deltagarnas (retoriska) hantering av utmaningarna.

Den övergripande frågeställningen är:

Vilka huvudsakliga utmaningar inverkar på upprättandet och bibehållandet av hållbar retorisk dialog om kärnavfall?

I förhållande till tidigare retorikforskning om fallet formuleras följande frågor:

Vilka retoriska förklaringar kan finnas till att diskussionen 2008 upplevs som monologisk, polariserad och demonstrativ, trots ansträngningarna att ordna goda förutsättningar för förståelseinriktad dialog?

Vilka retoriska relationer mellan deltagarna kan förklara en upplevd mångtydighet i attityder?

Undersökningen av deltagarnas retorik preciseras i följande frågor:

1. Vilka konventioner utvecklas över tid kring de möten som studeras?
 - a) Format (upplägg, tid, plats etc.)
 - b) Talarnas retoriska val (t.ex. intellectio/inventio: topiker, talupplägg)
 - c) Genrekonventioner för taltid, stil etc.?
2. Hur deltar de centrala aktörerna som talare/åhörare?
3. Hur kan dialogtyper i möten jämföras över tid?

4. Vilka är deltagarnas egna tolkningar av situationen (dvs. vilka svar ger de till frågorna ovan)?

Material och metod

Undersökningen inriktas på tre offentliga dialogmöten på temat platsval för slutförvar av högaktivt använt kärnbränsle: Kynnefjäll 1979, Almunge 1985 och Stockholm 2008. Det första mötet vid Kynnefjäll 1979 arrangerades då Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV) planerade att inleda slutförvaringsprojektet med geologiska undersökningar av berggrunden vid i norra Bohuslän, vilket hindrades av Föreningen Rädda Kynnefjäll (FRK). Händelserna vid Almunge utanför Uppsala 1985 var den sista platsen för undersökningar av berggrund i kärnavfallsprojektet under 1980-talet. Händelserna där länkar till framtiden och den förändring som dåvarande ansvarig för projektet, Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB), gjorde av kommunikationsinsatserna gentemot ortsbefolkningar vid platser för berggrundsundersökningar. Mötet i Stockholm 2008, som är den tredje studerade situationen, arrangerades som en offentlig utfrågning med namnet ”Platsval för kärnavfall – på vilka grunder”. De tre möteshändelserna studeras närmare med hjälp av tre typer av material. Arkivmaterial av *Programrådet för radioaktivt avfall* (PRAV) och *Aktionsgruppen Rädda Uppsala från atomsopor* (ARU) har blivit utgångspunkt för förståelsen av relationer och händelseförlopp gällande möten vid Kynnefjäll 1979 och i Almunge 1985. En jämförande analys av frågor och svar görs av händelserna i Almunge 1985 och Stockholm 2008, utifrån utskrifter av mötesinspelningar. Arkivmaterial och inspelningar kompletteras med ett intervju-material med deltagare från mötet i Stockholm 2008. Utöver arkivmaterial, inspelningar och intervjuer används till viss del biografier och presstexter.

De tre delstudierna skapar en röd tråd som följer kärnavfallshanteringens platsvalsfråga genom delar av historien (arkivstudie), som kan jämföras med dagens situation (intervjustudie och analys av frågor och svar).

I en närstudie av frågor och svar jämförs yttranden utifrån en vhs-inspelning 1985 och en dvd-inspelning 2008. Avsikten med analysen av frågor och svar är att undersöka dialogstil samt att belysa skillnader och likheter mellan situationerna.

Intervjuer har genomförts med deltagare vid utfrågningen ”Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder?”, som hölls 4-5/6 2008 i syfte att närmare studera deltagarnas tolkningar av situationen.

Den klassiska retorikens verktyg appliceras på de dialogmöten som utgör avhandlingens material. I och med ett klassiskt analysperspektiv i avhandlingen följer att dialogmötena betraktas som offentliga talsituationer då människor försöker övertyga varandra, som en slags talframträdanden. I fokus för analysen ligger talarens val för att nå åhöraren med sitt budskap. Analysen är tudelad – en del av analysen söker identifiera talarens val och utformning av talet och en del söker bedöma talarens val i relation till åhöraren och talsituationen. I min tillämpning av det klassiska perspektivet behandlas deltagarna vid dialogmöten som både talare och åhörare, och frågan är hur dessa möts i olika roller. Analysen är främst koncentrerad på termerna *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, med tillägget *intellectio* som föregriper de andra tre. Analysen av *intellectio* behandlar främst den första av avhandlingens frågeställningar – vilka konventioner utvecklas över tid kring de möten som studeras, med avseende på format, retoriska val och genre. Retorisk genre studeras som en del av *intellectio/inventio* utefter de tre klassiska benämningarna *genus deliberativum* (rådgivande tal), *genus demonstrativum* (ceremoniella tal) samt *genus iudiciale* (anklagelser och försvar, rättstal). I nära anslutning studeras *inventio* och *dispositio*, dvs. talarnas val av topiker och struktur för argument samt t.ex. dagordningen för möten. Det är specifika topiker som avses, kategorier av argument som kan associeras med sakfrågan. *Elocutio* behandlar talarens språkdräkt, vilket framför allt studeras närmare i analysen av fråga-/svarargumentation. Denna del av analysen fokuseras främst på avhandlingens fråga 3 – hur dialogtyper kan jämföras över tid. I närstudien av fråga-svar-argumentationen finns ett mer specifikt resonemang kring olika typer av informella fallasier och deras relation till dialogtyper. Av särskild relevans är fenomenet ”komplexa frågor”, då frågan bygger på en förförståelse av sammanhanget som svararen bör förhålla sig till för att kunna hävda sitt perspektiv på saken.

Disposition

Efter det inledande kapitlet, där avhandlingen introduceras, följer ett avsnitt om tidigare forskning. Tidigare svensk forskning som gäller kombinationen retorik och den typ av samhällsdialog som kärnavfallsfrågan avser (lokal förvaltning, riskkommunikation, större samhällsprojekt) saknas i stort. Dock finns exempel från nordamerikansk forskning att ta intryck av, samt svensk forskning om retorik och dialog. Inom andra ämnesområden än retorik finns relevant samhällsforskning om kärnavfallshantering.

Avsnittet om tidigare forskning följs av ett teoriavsnitt där konceptet ”retorisk dialog” ringas in. Frågeställningarna behandlas därefter i tre huvudsakliga delstudier. I en historisk bakgrund presenteras de centrala aktörerna i utvecklingen och hur deras relation etablerades 1979 och 1985. En jämförelse följer mellan mötena 1985 och 2008, med närmare undersökning av fråga-svar-argumentation. I en intervjustudie med deltagare i utfrågningen 2008 ges därefter en indikation om deras egna tolkningar av talsituationen och de egna retoriska valen.

Teoretisk utredning av ”retorisk dialog”

I teoriavsnittet presenteras ett retoriskt perspektiv på dialog som kan vara relevant för att förstå ett dialogmöte som retorisk händelse. Därefter förs ett resonemang kring olika synsätt på retorik i förhållande till dialog/monolog, som kan ge teoretisk inblick i retorisk praktik som en mer eller mindre dialogisk företeelse. Slutligen presenteras en möjlig uppdelning av retoriska dialogtyper, beroende på grad av öppenhet/slutenhet, med avsikt att möjliggöra en teoretisk tillämpning.

Som retorisk händelse kan dialogen beskrivas utifrån antikens syn på logos med fokus på mångfald och mångtydighet i människans sökande efter kunskap. Dialogen främjar att skilda synsätt oundvikligen kommer upp till ytan – argumentation ses både som verktyg för att synliggöra skillnader i synsätt och som ett verktyg då motsättningar måste överbryggas. En retorisk dialog kan sägas innehålla både inslag av monolog och dialog. Inslag av monolog förekommer då talare driver teser och argumenterar för sitt synsätt på saken. Inslag av dialog krävs för att överbrygga motsättningar och bygga ny kunskap. Det ifrågasätts även inom retorikteori huruvida retorik alls kan ses som monologisk. Inom inriktningen som framhäver retorikens dialogiska aspekter ses talframförandet som en samhandling mellan talare och åhörare eftersom argumentation då den övertygar inbegriper åhörarens perspektiv.

Den teoretiska utredningen landar i resonemanget att retorisk dialog innehåller inslag av monolog och dialog. En balans kan krävas mellan öppenhet inför olika synsätt på sakfrågan, som riskerar att förlänga beslutsprocessen (öppna dialogtyper såsom sonderande, övervägande, utredande), och tydlighet i alternativ med en viss ensidighet i argumentationen (slutna dialogtyper såsom förhandling, debatt och eristik).

Slutsatser

Kombinationen av sluten och öppen retorisk dialog diskuteras i slutsatserna utifrån Habermas indelning av förståelseinriktat och framgångsinriktat handlande. Detta för att förstå en huvudsaklig utmaning som framgått av undersökningarna – nämligen att deltagarnas tolkningar av varandras bakomliggande syften komplicerar dialogen. För det första kan slutna retoriska dialogtyper användas i förståelseinriktat syfte – debatt mellan olika forskare som synliggör sakfrågans dimensioner är ett exempel. Det framkommer i delstudierna att sluten argumentation ofta stör deltagarnas förståelse och alltså verkar kontraproduktivt. Ett eventuellt förståelseinriktat syfte uppfattas inte. För det andra kan en tillsynes öppen argumentation tolkas som dolt framgångsinriktad – ofta mot bakgrund av åsikter om kärnkraft eller tidigare agerande vid möten. Slutsatserna ger några förslag på retorikorienterade förklaringar till tolkningsutmaningen.

Avslutningsvis diskuteras avhandlingens resultat i relation till tidigare samhällsforskning om deltagares relationer såsom beskrivet i Ugglå (2002) och Sundqvist (2000) såsom ”tvärsäkerhet satt i system” eller en ständig upprepning av samma argument. De två kategorierna förståelse- och framgångsinriktat handlande som diskuteras utifrån tolkningar av Habermas kanske kan kompletteras med en ytterligare: motståndsinriktat, eller hindrande handlande. Från en situation till en annan förändras människors inställning från att vilja driva en tes, eller förklara sin utgångspunkt och sin sanning, till att aktivt motarbeta den andres tes och sanning. Motståndet verkar näras av en konstant misstanke om den andres bakomliggande syften och verkar födas i nära samband till Habermas kategorier förståelse- och framgångsinriktat handlande. Som jag ser det föds motståndet inte enbart p.g.a. oenighet i sakfrågan, utan även i bristande retorisk relation mellan de som engagerar sig i sakfrågans behandling.

Referenser

- Adams, Brian. 2004. "Public Meetings and the Democratic Process" i *Public Administration Review*, 64(1).
- Adelswärd, Viveka, Economou, Konstantin, Forstorp, Per-Anders, Linell, Per. 1997. "Samtal i samhället: På vems villkor?" i *Rhetorica Scandinavica*, Nr. 1.
- Anderson, Rob, Cissna, Kenneth N. 2002. *Moments of Meeting. Buber, Rogers and the Potential for Public Dialogue*. Albany: State University of New York Press.
- Andersson, Kjell, Drottz-Sjöberg, Britt-Marie, Espejo, Raul, Fleming, Patricia Ann, Wene, Clas-Otto. 2006. "Models of Transparency and Accountability in the Biotech Age" i *Bulletin of Science, Technology and Society*, 26(1).
- Anshelm, Jonas. 2000. *Mellan frälsning och domedag. Om kärnkraftens politiska idéhistoria i Sverige 1945-1999*. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposion.
- Anshelm, Jonas. 2006. *Bergsäkert eller våghalsigt? : frågan om kärnavfallens hantering i det offentliga samtalet i Sverige 1950-2002*. Lund: Arkiv förlag.
- Anshelm, Jonas. 2009. "Kärnavfallens hantering – ett föränderligt problem" i Gyberg, Per, Hallström, Jonas (red.) *Världens gång. Teknikens utveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Aristoteles. 2012. *Retoriken*. Översatt av Johanna Akujärvi. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Arnstein, Sherry R. 1969. "A Ladder of Citizen Participation" i *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4).
- Baker, William H, Addams, H. Lon, Davis, Brian. 2005. "Critical Factors for Enhancing Municipal Public Hearings" i *Public Administration Review*, 65(4).
- Bergh, Birger (övers.). 1994. *Romersk retorik: Till Herennius*. Borås: SIFU.
- Billig, Michael. 1996. *Arguing and thinking. A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. 2:a uppl.

- Bohman, James F. 1988. "Emancipation and Rhetoric: The Perlocutions and Illocutions of the Social Critic" i *Philosophy and Rhetoric*, 21(3).
- Boholm, Åsa. 2009. "Speaking of Risk: Matters of Context" i *Environmental Communication: A Journal of Nature and Culture*, 3(3).
- Bowers, John Waite, Ochs, Donovan J. 1971. *The rhetoric of agitation and control*. London: Addison-Wesley Publishing Company.
- Breck, Thomas. 2002. *Risikkommunikation. Dialog om det osäkra*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Buttny, Richard. 2010. "Citizen Participation, Metadiscourse, and Accountability: A Public Hearing on a Zoning Change for Wal-Mart" i *Journal of Communication*, 60(4).
- Cederberg, Ann. 1993. *Stil och strategi i riksdagsretoriken: en undersökning av debattspråkets utveckling i den svenska tvåkammarriksdagen (1867-1970)*. Diss. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Cissna, Kenneth N., Anderson, Rob., Arnett, Ronald C. 1994. "Communication and the Ground of Dialogue" i Anderson, Rob, Cissna, Kenneth N., Arnett, Ronald C. (red.) *The Reach of Dialogue: Confirmation, Voice and Community*. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, Inc.
- Corvellec, Hervé. 2006. "For a symmetrical understanding of organizing and arguing" i *Society and Business Review*, 1(3).
- Denscombe, Martyn. 2000. *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.
- Drottz-Sjöberg, Britt-Marie. 2001. *Utvärdering av utfrågningar. Resultat från genomlysningar av kärnavfallsfrågan i de svenska förstudiekommunerna*. Stockholm: Statens Kärnkraftinspektion. SKI Rapport 01:39.
- Edelman, Murray. 1977. *Political Language. Words That Succeed and Policies That Fail*. London: Academic Press.
- Ehn, Pelle, Nilsson Elisabeth M., Topgaard, Richard (red). 2014. *Making futures: marginal notes on innovation, design, and democracy*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Ehninger, Douglas, Brockriede, Wayne. 2008. *Decision by Debate*. New York: International Debate Education Association.

- Elam, Mark, Soneryd, Linda, Sundqvist, Göran. 2010. "Demonstrating Safety – validating the new build: the enduring template of Swedish nuclear waste management" i *Journal of Integrative Environmental Sciences* 7(3).
- Endres, Danielle. 2009. "The Rhetoric of Nuclear Colonialism: Rhetorical Exclusion of American Indian Arguments in the Yucca Mountain Nuclear Waste Siting Decision" i *Communication and Critical/Cultural Studies*, 6(1).
- Eriksson, Mats. 2003. *Från ingenjörskonst till informatörskonst. Studier av PR och riskkommunikation*. Diss. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Fairclough, Norman. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Farrell, Thomas B., Goodnight, G. Thomas. 1981. "Accidental Rhetoric: The Root Metaphors of Three Mile Island" i *Communication Monographs*, 48(4).
- Farrell, Thomas B. 1993. *Norms of rhetorical culture*. New Haven: Yale University Press.
- Fiorino, Daniel J. 1990. "Citizen Participation and Environmental Risk: A Survey of Institutional Mechanisms" i *Science, Technology & Human Values*, 15(2).
- Flynn, James, Kasperson, Roger E., Kuhnreuter, Howard, Slovic, Paul. 2005. "Redirecting the US High-Level Nuclear Waste Programme" i Kasperson, Jeanne X., Kasperson, Roger E. (red). 2005. *The Social Contours of Risk. Volume I: Publics, Risk Communication & the Social Amplification of Risk*. London: Earthscan.
- Flyvbjerg, Bent. 1998. "Empowering Civil Society: Habermas, Foucault and the Question of Conflict" i Douglass, Mike, Friedmann, John (red.) *Cities for Citizens. Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*. New York: John Wiley & Sons.
- Foss, Sonja K., Griffin, Cindy L. 1995. "Beyond Persuasion: A Proposal for an Invitational Rhetoric" i *Communication Monographs*, 62.
- Gabrielsen, Jonas (2008) *Topik: ekskursioner i retorikkens toposlaere*. Ödåkra: Retorikförlaget.

- Glenn, Cheryl, Ratcliffe, Krista (red.) 2011. *Silence and listening as rhetorical arts*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Goodnight, G. Thomas. 1999. "The Personal, Technical, and Public Sphere of Argumentation: A Speculative Inquiry in the Art of Public Deliberation" i Lucaites, John Louis, Condit, Celeste Michelle, Caudill, Sally (red.) *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*. London: The Guilford Press.
- Goodnight, G. Thomas. 2008. "Rhetoric, Reflection, and Emancipation: Farrell and Habermas on the Critical Studies of Communication" i *Philosophy & Rhetoric*, 41(4).
- Grabill, Jeffrey T., Simmons, Michele W. 1998. "Toward a Critical Rhetoric of Risk Communication: Producing Citizens and the Role of Technical Communicators" i *Technical Communication Quarterly*, 7(4).
- Griffin, Leland M. 1952. "The Rhetoric of Historical Movements" i *Quarterly Journal of Speech*, 38(2).
- Gross, Alan G. 2006. *Starring the text. The Place of Rhetoric in Science Studies*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Gutteling, Jan M., Wiegman, Oene. 1996. *Exploring Risk Communication*. Dordrecht: Kluwer.
- Habermas, Jürgen. 1996. *Kommunikativt handlande: texter om språk, rationalitet och samhälle*. Göteborg: Daidalos. 2. uppl.
- Halldén, Sören. 1980. *Nyfikenhetens redskap. En bok om kritiskt tänkande inom vetenskapen och utanför*. Lund: Studentlitteratur.
- Halvorsen, Kathleen E. 2006. "Critical Next Steps in Research on Public Meetings and Environmental Decision Making" i *Human Ecology Review*, 13(2).
- Hammond, Scott C., Anderson, Rob, Cissna, Kenneth N. 2003. "The Problematics of Dialogue and Power" i Kalbfleisch, Pamela J. (red.), *Communication Yearbook 27*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hanberger, Anders, Mårald, Gunilla. 2009. *Utvärdering av Kärnavfallsrådets genomlysningsprogram*. Umeå universitet: Umeå Centre for Evaluation Research.
- Harvey Brown, Richard. 1998. *Toward A Democratic Science*. London: Yale University Press.

- Hauser, Gerard A. 1999. *Vernacular Voices. The Rhetoric of Publics and Public Spheres*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Hauser, Gerard A., Hegbloom, Maria T. 2009. "Rhetoric and Critical Theory. Possibilities for Rapprochement in Public Deliberation" i Lunsford, Andrea (red.) *The SAGE Handbook of Rhetorical Studies*. London: SAGE.
- Heidlebaugh, Nola J. 2008. "Invention and Public Dialogue: Lessons from Rhetorical Theories" i *Communication Theory*, 18(1).
- Hellspong, Lennart. 1999. "Den demokratiska dialogen. Om förhållandet mellan talarkonst och folkstyre i ljuset av några retoriska begrepp" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 12.
- Hellspong, Lennart. 2004. *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. Lund: Studentlitteratur. 2:a uppl.
- Hietanen, Mika. 2014. "Fallasianalys för retoriker" i Fischer, Otto, Mehrens, Patrik, Viklund, Jon (red) *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Holmstrand, Olof (red). 2001. *Kärnkraftavfall. Avfallskedjans syn på den svenska hanteringen*. U.o: Avfallskedjan.
- Ihlen, Øyvind. 2004. *Rhetoric and Resources in Public Relations Strategies. A Rhetorical and Sociological Analysis of Two Conflicts over Energy and the Environment*. Diss. Oslo: University of Oslo.
- Irwin, Alan. 2006. "The Politics of Talk: Coming to Terms with the 'New' Scientific Governance" i *Social Studies of Science*, 36(2).
- Jaatinen, Johan. 2003. "Kynnefjäll – en seger för miljö rörelsen" i *Fältbiologin*, nr. 2.
- Jasanoff, Sheila. 2003. "Breaking the Waves in Science Studies: Comment on H.M. Collins and Robert Evans, 'The Third Wave of Science Studies' " i *Social Studies of Science*, 33(3).
- Johannesen, Richard L. 1971. "The emerging concept of communication as dialogue" i *Quarterly Journal of Speech*, LVII(4).
- Johansson, Hanna-Sofia. 2008. *Demokrati på delegation: lokaliseringen av det svenska kärnavfallet*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Jørgensen, Charlotte, Kock, Christian, Rørbech, Lone. 1994. *Retorik der flytter stemmer. Hvordan man overbeviser i offentlig debat*. Köpenhamn: Gyldendal.
- Jørgensen, Charlotte. 1998. "Public Debate – An Act of Hostility?" i *Argumentation*, 12(4).
- Katz, Steven B., Miller, Carolyn R. 1996. "The Low-Level Radioactive Waste Siting Controversy in North Carolina" i Herndl, Carl G., Brown Stuart C. (red.) *Green Culture. Environmental Rhetoric in Contemporary America*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Kindeberg, Tina. 2008. "Forskarutbildningsseminariet som muntlig arena för lärande" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 45.
- Kjeldsen, Jens Elmelund. 2008. *Retorik idag. Introduktion till modern retorikteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Kjellman, Sten. 2000. *Det svenska kärnavfallsprogrammet*. Stockholm: Svensk Kärnbränslehantering AB.
- Krimsky, Sheldon, Plough, Alonzo. 1988. *Environmental Hazards. Communicating Risks as a Social Process*. Dover: Auburn House Publishing Company.
- Landqvist, Mats. 2006. *Förhandlares kommunikativa kompetens*. Diss. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Landqvist, Mats. 2011. "Krissamhällets miljödebatt. Om expertkunskapens roll i offentlig deliberation" i *Rhetorica Scandinavica*, 59.
- Landqvist, Mats, Hellspong, Lennart. 2011. "Temaintro" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 59.
- Leff, Michael, Sachs, Andrew. 1990. "Words the most like things: Iconicity and the Rhetorical Text" i *Western Journal of Speech Communication*, 54.
- Lidskog, Rolf. 1994. *Radioactive and Hazardous Waste Management in Sweden. Movements, Politics and Science*. Diss. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Lidskog, Rolf, Andersson, Ann-Catrin. 2002. *The management of radioactive waste. A description of ten countries*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering.

- Lidskog, Rolf, Sundqvist, Göran. 2004. "On the right track? Technology, geology and society in Swedish nuclear waste management" i *Journal of Risk Research*, 7(2).
- Lidskog, Rolf, Sundqvist, Göran, Uggla, Ylva. 2005. *Risk, expertis och demokrati. Allmänhetens inflytande i samhällets riskhantering*. Göteborg: Göteborgs universitet. STS Reports nr. 10.
- Lindqvist Grinde, Janne. 2008. *Klassisk retorik för vår tid*. Lund: Studentlitteratur.
- Linell, Per. 1998. *Approaching Dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Lunsford, Andrea A., Ede, Lisa S. 2014. "Om distinktioner mellan klassisk och modern retorik" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 68.
- Löfstedt, Ragnar, Boholm, Åsa. 2009. "The Study of Risk in the 21st Century" i Löfstedt, Ragnar, Boholm, Åsa (red.) *The Earthscan Reader on Risk*. London: Earthscan.
- Matson, Floyd W., Montagu, Ashley. 1967. "Introduction: The unfinished revolution" i Matson, Floyd W., Montagu, Ashley (red.) *The human dialogue. Perspectives on communication*. London: Collier-MacMillan Limited.
- Maynes, Mary Jo, Pierce, Jennifer L., Laslett, Barbara. 2008. *Telling stories. The use of personal narratives in the social sciences and history*. Ithaca: Cornell University Press.
- McComas, Katherine A. 2001. "Theory and Practice of Public Meetings" i *Communication Theory*, 11(1).
- McComas, Katherine A. 2003. "Citizen Satisfaction with Public Meetings Used for Risk Communication" i *Journal of Applied Communication Research*, 31(2).
- McComas, Katherine A., Arvai, Joseph, Besley, John C. 2009. "Linking Public Participation and Decision Making through Risk Communication" i Heath, Robert L, O'Hair, Dan (red.) *Handbook of risk and crisis communication*. New York: Routledge.

- Mendelson, Michael. 2002. *Many sides: a protagorean approach to the theory, practice and pedagogy of argument*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Merkelsen, Henrik. 2011. "Risk Communication and Citizen Engagement: What to Expect from Dialogue" i *Journal of Risk Research*, 14(5).
- Merriam, Sharan B. 1994. *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Merton, Robert K. (1947) "Selected Problems of Field Work in the Planned Community" i *American Sociological Review* 12(3).
- Miller, Carolyn R. 2005. "Risk, controversy, and rhetoric: response to Goodnight" i *Argumentation and Advocacy*, 42(1).
- Mouffe, Chantal. 2008. *Om det politiska*. Hägersten: Tankekraft förlag.
- Mral, Brigitte. 1994. "Kommunikativt handlande. Teori och empiri i historisk belysning" i *Nordicom-Information*, nr. 3.
- Mral, Brigitte. 1996. " 'Någon annan än oss sjelfva ha vi inte att lita på'. Malmö kvinnliga diskussionsklubb 1900-1904" i Josephson, Olle (red.) *Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Mral, Brigitte. 2010. " 'Attitude matters'. Attitydyttringar som retoriska medel." i *Rhetorica Scandinavica*, Nr. 56.
- Mral, Brigitte, Hansson-Nylund, Helena, Vigsø, Orla. 2010. "Risk Communication from a Rhetorical Perspective" i Nohrstedt, Stig A. (red.) *Communicating Risks. Towards the Threat Society?*. Göteborg: Nordicom.
- Mral, Brigitte. 2013. "Introduktion" i Mral, Brigitte, Vigsö, Orla (red.). *Krisretorik. Retoriska aspekter på kriskommunikation*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Mral, Brigitte, Gelang, Marie, Bröms, Emelie. 2016. *Kritisk retorikanalys – text, bild, actio*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Noresson, Jan-Åke. 1985. *Kynnet som försätter berg*. Göteborg: Bokskogen.
- Odèn, Birgitta. 2001. "Värdeförändring och värdestabilitet i ett långsiktigt perspektiv" i Thunberg, Anne-Marie (red.) *Kärnavfall: nuets ansvar*

och kommande generationers frihet: rapport från Anne-Marie Thunberg seminariet - Stabilitet hos demokratiska institutioner och värdegemenskap över generationer, Sigtuna 3-5 maj 2001. Stockholm: Miljödepartementet.

- OECD-NEA. 2012. *The Post-closure Radiological Safety Case for a Spent Fuel Repository in Sweden. An international peer review of the SKB license-application study of March 2011* (Final report).
- Olson, Kathryn M., Goodnight, G. Thomas. 2004. "Ingenium – Speaking in Community. The Case of Prince William County Zoning Hearings on Disney's America" i Sullivan, Patricia Ann, Goldzwig, Steven R. *New approaches to rhetoric.* Thousand Oaks: SAGE.
- Ott, Brian L., Dickinson, Greg. 2013. "Introduction" i Ott, Brian L., Dickinson, Greg (red.) *The Routledge Reader in Rhetorical Criticism.* London: Routledge.
- Perelman, Chaim, Olbrechts-Tyteca, Lucie. 1971. *The new rhetoric: a treatise on argumentation.* London: University of Notre Dame Press.
- Persson, Johannes. 2002. "De förbisedda objektsaspekterna av risk" i Boholm, Åsa, Hansson, Sven Ove (red.) *Osäkerhetens horisonter. Kulturella och etiska perspektiv på samhällets riskfrågor.* Nora: Nya Doxa.
- Plough, Alonzo, Krinsky, Sheldon. 1987. "The Emergence of Risk Communication Studies: Social and Political Context" i *Science, Technology, and Human Values*, 12(3/4).
- Programrådet för radioaktivt avfall (PRAV). 1980. *En berättelse om verksamheten från juli 1977 t.o.m. juni 1979.* Stockholm: Programrådet för radioaktivt avfall.
- Quintilianus. 1856. *Quintilian's Institutes of oratory, or, Education of an orator: in twelve books (2 Vol.)* Översatt av John Selby Watson. London: Henry G. Bohn.
- Ramirez, José Luis. 1995a. *Skapande mening. 2 En begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering.* Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering.
- Ramirez, José Luis. 1995b. "Konsten att tala – konsten att överväga" i Ramirez, José Luis (red.) *Retorik och samhälle.* Stockholm: Nordplan.

- Ratcliffe, Krista. 2005. *Rhetorical Listening. Identification, gender, whiteness*. Carbondale: Southern Illinois Press.
- Reisigl, Martin, Wodak, Ruth. 2001. *Discourse and Discrimination: rhetorics of racism and anti-Semitism*. London: Routledge.
- Rosengren, Mats. 1998. *Psychagōgia. Konsten att leda själar*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Schiappa, Edward. 1999. *The beginnings of rhetorical theory in classical Greece*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, Robert. 1999. "On Viewing Rhetoric as Epistemic" i Lucaites, John Louis, Condit, Celeste Michelle, Caudill, Sally (red.) *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*. London: The Guilford Press.
- Sigrell, Anders. 2008. *Retorik för lärare. Konsten att välja språk konstruktivt*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Simmons, Michele W. 2007. *Participation and Power. Civic Discourse in Environmental Policy Decisions*. Albany: State University of New York Press.
- Sjölander, Annika. 2004. *Kärnproblem. Opinionsbildning i kärnavfallsdiskursen i Malå*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Smith, Craig Allen. 2003. "Bill Clinton in Rhetorical Crisis: The Six Stages of Scandal and Impeachment" i Denton, Robert E., Holloway, Rachel L. (red) *Images, scandal and communication strategies of the Clinton presidency*. Westport: Praeger Publishers.
- SOU 2004:120. *Kärnavfall : tillbakablick och framtidsperspektiv i KASAM:s verksamhet: rapport från ett seminarium tillägnat Camilla Odhnoff Stockholm 22 oktober 2002: rapport från Statens råd för kärnavfallsfrågor (KASAM)*. Stockholm: Fritzes.
- Strydom, Piet. 2002. *Risk, environment and society*. Buckingham: Open University Press.
- Sundqvist, Göran. 2000. "Symmetrisk analys av riskuppfattningar" i Lidskog, Rolf, Nohrstedt, Stig-Arne, Wars, Lars-Erik (red.). 2000. *Risker, kommunikation och medier. En forskarantologi*. Lund: Studentlitteratur.

- Sundqvist, Göran (2002) *The bedrock of opinion : science, technology and society in the siting of high-level nuclear waste*. Dordrecht: Kluwer Academic
- Sundqvist, Göran. 2005. *Expertisens gränser och samhällsliga utbredning: exemplet slutförvaring av kärnavfall*. Stockholm: Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor (SCORE). Rapport 2005:2.
- Svensk Kärnbränslehantering AB. 2010. *Utvecklingen av KBS-3-metoden. Genomgång av forskningsprogram, säkerhetsanalyser, myndighetsgranskningar samt SKB:s internationella forskningssamarbete*. Stockholm: Svensk Kärnbränslehantering AB. Rapport R-10-40.
- Söderberg, Olof. 2012. *SKB:s program för samhällsforskning 2004-2011. En utvärdering*. Stockholm: Svensk kärnbränslehantering AB.
- Thor, Malin. 2003. "Tankar om källkritik och Oral History" i Thor, Malin, Hansson, Lars (red.) *Oral History 1. Teoretiska perspektiv på individuella och kollektiva möten*. Växjö: Växjö universitet.
- Throgmorton, James A. 1996. *Planning as Persuasive Storytelling. The Rhetorical Construction of Chicago's Electric Future*. London: University of Chicago Press Ltd.
- Thurén, Torsten. 1986. *Orientering i källkritik. Är det verkligen sant?* Stockholm: Esselte Studium.
- Tracy, Karen, Dimock, Aaron. 2004. "Meetings: Discursive Sites for Building and Fragmenting Community." i Kalbfleisch, Pamela J. (red.) *Communication Yearbook 28*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Tracy, Karen. 2010. *Challenges of ordinary democracy. A case study in deliberation and dissent*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Tracy, Karen. 2011. " 'Reasonable Hostility': Its Usefulness and Limitation as a Norm for Public Hearings" i *Informal Logic*, 13(3).
- Trice, H. M. 1970. "The 'Outsider's' Role in Field Study" i Filstead, William J. (red.) *Qualitative Methodology. Firsthand Involvement with the Social World*. Chicago: Markham Publishing Company.
- Trost, Jan. 2010. *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.
- Turner, Victor. 1974. *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca: Cornell University Press.

- Uggla, Ylva. 2002. *Environmental politics and the enchantment of modernity : mercury and radioactive waste disposal in Sweden*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- van Eemeren, Frans H., Houtlosser, Peter. 2009. "Strategic maneuvering. Examining argumentation in context" i van Eemeren, Frans H (red.) *Examining Argumentation in Context. Fifteen studies on strategic maneuvering*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Vigsø, Orla. 2009. *Debatten kring slutförvaring av kärnavfall. En studie av argumentationen*. Stockholm: Statens råd för kärnavfallsfrågor. Rapport 2009:3.
- Viklund, Jon. 2014. "Introduktion" i Fischer, Otto, Mehrens, Patrik, Viklund, Jon (red) *Retorisk kritik. Teori och metod i retorisk analys*. Ödåkra: Retorikförlaget.
- Waddell, Craig. 1990. "The Role of *Pathos* in the Decision-Making Process: A Study in the Rhetoric of Science Policy" i *Quarterly Journal of Speech*, 76(4).
- Waddell, Craig. 1996. "Saving the Great Lakes. Public Participation in Environmental Policy" i Herndl, Carl G., Brown, Stuart C. (red.) *Green Culture. Environmental Rhetoric in Contemporary America*. London: The University of Wisconsin Press.
- Walton, Douglas N. 1989. *Question-Reply Argumentation*. London: Greenwood Press.
- Walton, Douglas N., Krabbe, Erik C. W. 1995. *Commitment in dialogue. Basic Concepts of Interpersonal Reasoning*. New York: State University of New York Press.
- Walton, Douglas. 2008. *Informal Logic. A pragmatic approach*. Cambridge: Cambridge University Press. 2:a uppl.
- Wardman, Jamie. 2008. "The Constitution of Risk Communication in Advanced Liberal Societies" i *Risk Analysis*, 28(6).
- Warnick, Barbara. 2013. "Leff in Context: What is the Ctitic's Role?" i Ott, Brian L., Dickinson, Greg (red.) *The Routledge Reader in Rhetorical Criticism*. London: Routledge.
- Weiner, Gudrun. 2006. *Att strida med ord: en kritisk retorikanalys av politiska talkshows i tysk tv*. Diss. Ödåkra: Retorikförlaget,

- Wolrath Söderberg, Maria. 2010. "Aristoteles enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer?" i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 53.
- Wolrath Söderberg, Maria. 2012. *Topos som meningsskapare: retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- World Commission on Environment and Development. 1988. *Vår gemensamma framtid: [rapport från] Världskommissionen för miljö och utveckling under ordförandeskap av Gro Harlem Brundtland*. Stockholm: Prisma.
- Wynne, Brian. 1989. "Sheepfarming after Chernobyl. A Case Study in Communicating Scientific Information" i *Environment*, 31(2).
- Zappen, James P. 2004. *The Rebirth of Dialogue. Bakhtin, Socrates, and the Rhetorical Tradition*. New York: State University of New York Press.
- Öhrberg. 2014. *Samtalets retorik. Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal*. Höör: Brutus Östlings Förlag Symposion.

Internet

Svensk kärnbränslehantering

<http://www.skb.se/projekt-for-framtiden/karnbransleforvaret/tillstandsprovningen/>, 2015-09-25.

<http://www.skb.se/det-har-ar-skb/finansiering/>, 2015-09-25.

<http://www.skb.se/projekt-for-framtiden/karnbransleforvaret/var-metod/>, 2015-11-08

Avfallskedjan

<http://www.avfallskedjan.se/public/groups.php>, 2011-02-09.

Nationalencyklopedin

http://www.ne.se/lang/dialog/153127?i_whole_article=true, 2012-02-01.

Strålsäkerhetsmyndigheten

<http://www.stralsakerhetsmyndigheten.se/start/Karnkraft/Sa-fungerar-ett-karnkraftverk/>, 2016-01-29.

Dagstidningar

- DN "Polis i batalj med miljövännar", 1985-10-23.
- DN "Nionde drabbningen om avfallet", "Slutlagringen orsakar strid", "Informationen dålig om borringarna", "SKB: Vi bad kommunen hjälpa oss att informera. Det var precis tvärt om svarar kommunen." 1985-10-24.
- UNT "Polischock mot ortsborna", "Polisuppååd överrumplade aktionsgruppen", "Har inte tid att diskutera", 1985-10-23.
- UNT "Miserabel SKB-information", 1985-10-29.
- UNT "Borrplatsen ockuperad. Spänd förväntan i Almunge", "Så vann Almungeborna de första drabbningarna", "Almungeockupanterna i högsta beredskap", 1985-11-04.
- UNT "Välkommen till borrhålet", 1985-11-16.
- UNT "Ingen information om förbättrad information", 1985-11-15.
- UNT "Vaktbolag kallades in till borrplatsen", 1985-11-23.
- UNT "Optimism efter möte Avfallskedjan – Dahl", 1985-11-28.
- SvD "Optimism efter miljömöte", 1985-11-28.

Arkiv

Folkrörelsearkivet för Uppsala län – Arkiv för Aktionsgruppen Rädåa Uppsala från atomsopor

A1

- Minnesanteckningar möte 1985-10-09.
- Protokoll 1985-10-14.
- Protokoll möte 1985-10-17.
- Minnesanteckningar stormöte 1985-10-23.
- Minnesanteckningar arbetsgruppsmöte 1985-10-30.
- Minnesanteckningar Avfallskedjans möte 1986-01-18/19.
- Minnesanteckningar möte 1986-01-09.

E1

Statens Kärnbränslenämnd. "Geologiska undersökningar vid Kolsjön inom Uppsala län" 1986-03-18. Dnr 17/86.

Rädda Uppsala. Diskussionsunderlag OH 1986-01-14. "Plattform för Avfallskedjan".

Dahl, Brev "Inbjudan till diskussion om hantering av använt kärnbränsle" 1985-11-18.

"Kärnteknikens avfallsproblem", 1986-06-07.

Bjurström, "Till boende i Kolsjöns närhet" 1985-11-14.

U. förf. Talmanus, fredsmarsch, u.å.

Rädda Uppsala, "Varför ska borringarna stoppas? Frågor och svar", u.å.

Holmstrand, Brev från Avfallskedjans Göteborgsgrupp 1985-12-15.

Industridepartementet. Pressmeddelande. "Regeringsbeslut om kärnsäkerhet och kärnavfallshantering". 1985-12-12, Nr E 99/85.

Rädda Uppsala "Helghälsning till medlemmar". u.å.

MASK (Mot Atomsopor i Klipperås), Brev till Birgitta Dahl, 1985-12-30.

SKB, "SKBs geologiska undersökningar vid Kolsjön inom Uppsala län", 1986-02-12.

SKB. "Skrivelse från Aktionsgruppen Rädda Uppsala av den 28 februari 1986. 1986-03-12. Dnr 17/86.

L2

Kolsjönytt nr 1 nov. 1985.

Kolsjönytt nr 2 u.å.

Riksarkivet – Arkiv för Programrådet för radioaktivt avfall

A1

Protokoll 1976-03-01 sammanträde 3.

Protokoll 1976-05-09 sammanträde 5.

Protokoll 1977-03-24 sammanträde 12.

Protokoll 1978-12-20 sammanträde 24.
Protokoll 1979-10-04 sammanträde 28.
Protokoll 1980-04-21 sammanträde 31.
Protokoll 1980-12-01 sammanträde 34.
Protokoll 1981-02-03 sammanträde 35.
Protokoll 1981-06-18 sammanträde 37.

B2

1976-09-30 sammanträde 7.
1979-09-13, sammanträde 28.
1981-01-21, sammanträde 35.

B3

1982 ”Berättelse om verksamheten juli 1979 – mars 1982”.

E1

Dnr 61/78
Dnr 7/80
Dnr 56/80
Dnr 67/80
Dnr 17/76
Dnr 36/78

F1

Avskrift av beslut 1975-11-06 1137/75.
PM från PRAV till SGU, 1979-05-29.

Ö

1979 ”Radioaktivt avfall från kärnkraft. Bakgrund, ansvar, hantering”.

Bohusläns föreningsarkiv – Föreningen Rädda Kynnefjäll

A1

1980-03-16 offentligt möte arrangerat av aktionsgruppen Rädda Kynnefjäll.

E1

PM angående PRAV:s informationsmöte om de geologiska undersökningarna på Kynnefjäll 2/10 -79 kl 18.30.

Bohusläns föreningsarkiv – Hans Trewe Fagerfjälls samling

F1

C-uppsats ”Planerna på slutförvaring av kärnkraftsavfall i Kynnefjäll, norra Bohuslän. Lokalbefolkning och myndigheter 1979-2000.” Historiska institutionen, Göteborgs universitet.

Övriga källor

Mötesanteckningar 1985-11-27, Avfallskedjan, personlig korrespondens.

Videoinspelning 1985-10-22, Gösta Lindqvist, Knutbyarkivet.

TV-programmet ”Rapport” 1985-10-22.

Bilaga 1 – Intervjupersoner

Intervjupersoner utifrån deltagarlista

”Platsval för slutförvar av kärnavfall – på vilka grunder?” 2008-06-04/05.

Organisation	Antal deltagare	Intervjuer
Akademiska sjukhuset	1	-
Barsebäck kraft	1	1
Bråbygdens intresseförening	2	1
Chalmers Tekniska Högskola	1	-
Diplomat PR	1	-
Ekelöw Info Security	1	1
Energi för Östhammar	3	-
Energimyndigheten	1	1
Energi- och miljöstrateg	1	1
E.ON Kärnkraft Sverige	2	2
Finlands ambassad	1	-
Folkkampanjen mot kärnkraft och kärnvapen	2	-
Forsmarks Kraftgrupp	2	-
Frankrikes ambassad	1	-
Företagarna Uppland	1	-
Företagarna Östhammar	2	-
Geosigma	1	-
Greenpeace Norden	1	1
Göteborgs universitet	3	-
Karita Konsult	1	1
Karlstads universitet	1	1
Kemakta konsult	2	-
Koreas ambassad	1	-
Kungliga Tekniska Högskolan	1	-
Kärnavfallsfonden c/o Kammarkollegiet	1	-
Kävlinge kommun	1	-
Lunds universitet ESS Scandinavia	2	-
Lunds universitet, LTH	1	1
Länsstyrelsen i Kalmar län	1	-
Länsstyrelsen i Uppsala län	2	1
Mannheimer Swartling Advokatbyrå	3	-
Miljödepartementet	4	-
Miljödomstolen, Nacka tingsrätt	1	-
Miljöorganisationernas kärnavfallsgranskning	4	2
Miljövänner för kärnkraft	2	2
Miljörörelsens kärnavfallssekreteriat	4	2
Milkas, Kärnavfallsnytt	1	-
Naturskyddsföreningen Uppsala län	1	-
Nucwate	1	-
Oskarshamns kraftgrupp	1	-
Opinionsgruppen för säker slutförvaring	2	1
Org. kommittén för strålsäkerhet, Miljödept.	2	-
Oskarshamns kommun	11	7

Oskarshamns-Tidningen	1	-
Regionförbundet Kalmar län	1	1
Regionförbundet Uppsala län	2	-
Riksdagen	2	1
Riksrevisionen	1	-
Scandinavian Water Environment Council	2	1
Schweiz ambassad	1	-
Sören Norrby konsult	1	1
Statens Kärnkraftinspektion	6	1
Statens strålskyddsinstitut	8	1
Stockholms handelskammare	1	-
Stockholms universitet, Score	1	-
Storbritanniens ambassad	1	-
SWECO Environment	1	-
Svensk Kärnbränslehantering	26	6
Svenska Trädbränsleförningen	1	-
Sveriges Energiföreningars Riksorganisation	2	1
Sveriges Geologiska Undersökning	1	-
Sveriges Lantbruksuniversitet	1	-
Tierps kommun	2	-
Tidningarnas Telegrambyrå	1	-
Umeå universitet	1	-
Uppsala kommun	2	-
Uppsala Nya Tidning	1	-
Waste Control Specialists	1	-
Vattenfall	2	-
Vetenskapsjournalisterna	1	-
Vetenskapsrådet	1	-
Vägverket	1	-
ÅF-Consult	1	-
Åhagen & Co	1	1
Ålvkarleby kommun	1	-
Örebro universitet	3	-
Östhammars kommun	23	5
Kärnavfallsrådet	10	3

Totalt antal deltagare vid utfrågningen: 190

Totalt intervjuade personer: 48 personer vid 45 tillfällen

Kommentar till urvalet

Samtliga deltagare har kontaktats för intervju med undantag för några deltagare från universitet som var deltog i syfte att observera, inte delta. De som accepterat har blivit intervjuade. Ca en fjärdedel av deltagarna vid utfrågningen har deltagit i intervjuundersökningen. Som framgår av listan ovan har de organisationer med flest närvarande täckts in i undersökningen, vilket var det huvudsakliga målet. Utöver dessa ville jag även kontakta de

som hade få personer på plats vid utfrågningen, eftersom de kunde ha kvalitativt intressanta erfarenheter. Flera av de som intervjuades är engagerade i flera organisationer samtidigt, t.ex. i politiska partier, intresseföreningar och som kommunrepresentanter. De har intervjuats huvudsakligen utifrån sin roll vid just den studerade utfrågningen, men det kan förstås vara svårt att dra gränsen mellan organisationer i praktiken. I vissa fall kan deltagande organisationer som saknar intervjuperson enligt urvalslistan ha täckts in då de deltagit vid en gruppintervju. Exempelvis intervjuades en person från föreningen Folkkampanjen mot kärnkraft och kärnvapen (FMK) vid samma tillfälle som föreningen Miljörelsens kärnavfallssektariat (Milkas) (eftersom FMK tillhör Milkas).

Bilaga 2 – Utdrag från möte 1985/2008

Fråga-/svarekvenserna följer i den ordning de analyseras i delstudien.

Sekvens 1

Moderatorn: Den ena frågan här den är till de som svarar för det här, om ni själva tycker, det måste ju vara så att det är en konflikt emellan kostnaderna för att förvara kärnkraftavfallet och säkerheten. Och industrin som jobbar med det här måste få lönsamhet i kärnkraften, det är ju en förutsättning. Man kommer alltså att sitta hela tiden i en konfliktsituation emellan att driva kärnkraften lönsamt och att få ett säkert förvar utav avfallet som bildas. Är det inte så att ni själva borde verka för att komma ur den konfliktsituationen? Därför att den leder till [ohörbart] situation när det gäller trovärdighet. [Därefter följer en fråga om fastighetsvärdet samt ett referat av Hannes Alfvén, artikel kritisk mot avfallshanteringen.]

SKB: Den första frågan det var frågan om ekonomi kontra säkerhet. Om vi tycker att vi hamnar i en konfliktsituation. Och visst hamnar man i en konfliktsituation när man ska optimera. Optimering innebär ju en konfliktsituation att man har att avväga säkerheten, ekonomi. Det är därför vi har myndigheter i det här landet som kollar alla grejer som vi håller på med. De kollar den kostnadsberäkning vi lämnar in varenda år. De har oberoende konsulter som granskar dem i detalj för att fastställa den här avgiften. De kollar ett forskningsprogram vi ska lämna in vart tredje år, och kollar att det är fullständigt, att vi forskar på rätt saker, att vi inte glömmer någonting. Vi har säkerhetsmyndigheter som granskar det hela och gör påpekanden om det är så att vi inte tar upp de problem som de bedömer som säkerhetsaspekter. Så att det är myndigheter som vi har att göra med. Och det är riktigt att i andra länder har man andra lösningar, man har staten tar hand om det hela. Och det har övervägts i Sverige, och det har varit en lång debatt sedan AKA-utredningen i mitten på 70-talet om hur det här skulle göras. Och jag fattar det som så att man tyckte från statsmakternas sida att den här lösningen passade bäst i Sverige, det är den enda kommentaren jag kan ge till att lagen ser ut som den gör idag. Och det är den lagen vi har att leva med. De som tycker att den ordningen inte är bra de får ju verka i politiska instanser för en ändring utav lagen. Men så vitt jag minns så hade riksdagen inte särskilt många delaktiga meningar, men jag kan minnas fel på den punkten. Vad det gäller försäljning av fastigheter och sånt så kan inte jag det, det är en juridisk fråga. Hur många områden vi ska titta på, jag sa att

det blir mellan 10 och 15, vi har varit på 8, vi kommer att gå på en 2-3-4 stycken till, jag vet inte exakt. Hannes Alfvéns inställning till den här frågan är väl känd, jag har en annan uppfattning om möjligheten av att lösa avfallsproblemet. Jag förstår inte Hannes Alfvéns inställning i den här frågan. Sen var det en fråga till.

Sekvens 2

Moderator: Tack. Då avslutar vi den här diskussionen och så har vi tio minuter lite drygt för, ja det kanske går snabbare, jag har tre frågor som jag har fått dels via utskicket till den här utfrågningen och sen fick jag en fråga igår här. Och vi börjar med, ni får sitta kvar, i alla fall [SKB/namn], en fråga från, Hur kan SKB vara säkra, vi gick igenom det här igår, men bara för att klargöra, hur kan SKB vara säkra på att inga nya fakta kan påverka säkerheten efter att man gör ett platsval men innan det finns en fullständig säkerhetsanalys för båda platserna. Det skulle ju kunna visa sig att vid en analys, att utfallet borde blivit ett annat. Är det ändå så att ekonomin kommer att tillmätas större betydelse än SKB idag, inom parentes igår, redovisar? Har jag uttryckt mig tydligt? Det kanske inte är [SKB/namn] som ska svara? [ohörbart]

SKB: Jag kan ta den där frågan, alltså ekonomin kommer inte att styra vårt platsval, det kan jag försäkra. Hur kan vi vara säkra på att ingenting uppenbaras längre fram som gör att saker och ting förändras? När vi gör det här platsvalet så kommer vi inte att göra det förrän att vi känner oss väldigt säkra på att vi har en tydlig uppfattning och med underlag för den uppfattningen internt inom företaget. Det är helt självklart, jag kommer att sitta ner ordentligt med de som svarar för säkerhetsanalysen och vill ha ett tydligt besked då att de säger att det är den här platsen som vi behöver välja utifrån det jag sa igår, aspekterna som har att göra med den långsiktiga säkerheten, om det är en stor skillnad mellan platserna. [avbryts]

Moderator: Jag har förstått [ohörbart] [avbryts]

SKB: Men sen om du vill bli mera filosofisk så gäller naturligtvis som i allt här i livet, att saker kan dyka upp som man inte visste igår, så att säga, idag. Jag brukar ta en sorts lite mera litterärt citat: det är farligt om man tror att man vet allt, vid ett visst tillfälle, det absolut sanna lyser så starkt att man blir blind och det är bara genom att hela tiden ha en nyfiken kritiskt frågande attityd som man kan gå framåt i ett program och genomföra det till

slut på ett bra sätt. Den attityden har faktiskt SKB. Vi tror inte, och jag hoppas att inte någon annan heller tror, att man vet allt om allting vid ett visst tillfälle. Så är det ju inte. Men vi kommer att vara väldigt säkra och övertygade om vårt platsval när vi säger att det här är vårt platsval.

Moderator: Så detta scenario kommer antagligen med högsta troligt sannolikhet, inte att inträffa.

SKB: Jag vet inte vilket scenario [överlappande]

Moderator: Nä, men vad jag förstår här är [överlappar]

SKB: Och säga att oj, vi gjorde ett platsval för ett halvår sen men nu har vi sett att beräkningen säger att vi borde gjort ett annat. Nej, det kommer inte att inträffa.

Moderator: Och att, alltså, ni väljer innan SR-SITE är klar, men ni kommer att ha så mycket faktaunderlag att ni är trygga med det valet [överlappas] och att ni kommunicerar det valet. Det var väl det som var svar på frågan [överlappar]

SKB: Absolut [överlappar] Ett så pass viktigt beslut gör man inte på lösa grunder, det tycker vi är självklart.

Sekvens 3

Moderator: Tack. Och [namn] det var väl svar på frågan. Bra. Då har jag fått in en sista fråga. Det ska vi hinna med. Från [namn] och sen blev det svårt att läsa. Men från SERO i alla fall. Har vi avsatt för lite pengar till kärnavfallsfonden? Jag tror att det här är en följdfråga av den diskussion vi just har haft, är det korrekt? Vem ska svara på det? [Namn]

SKB: Det finns i dagsläget någonting på ungefär 40 miljarder i kärnavfallsfonden. Avsättningar till fonden fortsätter ju under hela det här projektets gång. Det beräknas ju, hittills varje år, och nu ska det bli treårig periodicitet på de här kostnadsberäkningarna. Så att med regelbundenhet så stäms ju av om kostnaderna har ökat och om det har kommit till som påverkar de här kostnaderna, upp eller ner. Sen finns det dessutom då säkerheter i två nivåer, förutom avsättningarna, som man från ägarhåll måste ställa, för att

de fall att pengarna inte skulle räcka så ska man ändå kunna ta ut de pengarna som behövs. Så att vi menar från industrins sida att det här är ett system för finansiering som har vart väldigt välgörande för att det här programmet ska drivas kompetent och kraftfullt och det är ett system som man gärna skulle se sprid sig till andra delar av samhället, för att ta hand om kvicksilveravfall eller tungmetallavfall och annat sådant. Så det är vår syn på finansieringen.

Sekvens 4

Kärnavfallsrådet: Ja, jag skulle vilja ställa en fråga till kommunernas företrädare utifrån den redovisning som man gjorde igår och med anledning av det som [namn/SKB] har sagt idag och då är det så att [namn/SKB] sa tydligt och klart att egentligen ingenting har en påverkan på platsvalet som är externt i förhållande till säkerheten, utan säkerheten är det som är helt avgörande och de regionalpolitiska eller andra företeelser påverkar över huvud taget inte valet av plats. Hur ser ni på det?

Oskarshamns kommun: Ja, alltså självklart är det på det sättet att säkerhetsfrågorna är de grundläggande. Långsiktig säkerhet är fundamental i det här arbetet och jag skulle bli oerhört orolig om det vore motsatsen. Sedan så handlar det ju självklart om att kunna ha rimliga och goda förutsättningar för att kunna förverkliga det hela med infrastruktur, samhällsplanering och så vidare, och det här arbetet har väl, det är ju de senaste åren kommunerna har ägnat stort intresse kring detta utan man kan väl säga majoriteten utan år så har det varit den långsiktiga säkerheten och det är väl i den ordningen vi har jobbat och kommer att stå för även i framtiden.

Östhammars kommun: Vi som sitter längst inne i de lokala processerna känner, i alla fall jag personligen, mig ganska övertygad om att det är med saken överensstämmande så att säga, att det är säkerhetsfrågorna som är centrala. Sen, jag tror att jag sa det igår också, så finns det ett antal andra aktörer, på olika plan i samhället, som inte är lika övertygade om detta och som agerar därefter. Och det där skapar en förvirring, även lokalt i viss mån. Vi var inne på det här med hur vi respektive kommun ofta blir uppfattade som lokala företrädare satt i relation till den andra kommunen. Men jag känner mig personligen trygg med processen i det avseendet.

Sekvens 5

Moderator: /.../Ska vi då ta några frågor beträffande valet av just Almunge, Kolsjön. Jag ska läsa upp frågorna, [Ohörbart] att jag läser upp frågorna, för vi vinner tid på det, [ohörbart] så kan ni väl hojta till då. [Namn] har två frågor, två berör läget. ”Varför lägga avfallet på en så central plats i Sverige där det inom en tiomila radie bor 25 % av Sveriges befolkning.” Dessutom frågar hon ”Almunge ligger i utkanten av det bältessfär där jordskalv förekommer, hur kan [ohörbart] att Almunge är en bra plats för avfallsförvaring?” ”Varför ligger alla borrhingsplatser så nära kusten. Är det här den enda provborrningsplatsen för just den här bergarten?” Och det sägs också: ”Enligt den information [ohörbart] gav fick man intrycket att Almunge ligger förbannat bra till för ett slutförvar. Ett svar ja eller nej.” Jag vet inte om jag har fler här. Jaha, det var en som ville fråga själv, vi tar det strax. Ytterligare kommentarer ”Vad har det för betydelse närheten till Forsmark, Stockholm, Uppsala Arlanda, att man nu tittar på Almunge?” och man frågar också var ni ska borra nästa gång. Den geografiska [ohörbart].

SKB1: Något av bakgrunden varför vi hamnade i Almunge det drog [namn], jag tänker inte upprepa det. Vi har alltså tittat på gabbro, det fanns gabbro på ett antal platser, vi kom ner till 25 stycken, och var ute och tittade på dem, och Almunge var en av dem som såg bra ut. Varför anser vi att Almunge är en bra plats? Vi vet inte om Almunge är en bra plats det kanske är en förskräckligt dålig plats. Men för att ta rätt på det måste vi borra och titta efter hur det ser ut på djupet. Tittar man på ytan så finns en stor gabbro-kropp som täcker flera kvadratkilometer. Det uppfyller alltså önskemålen att det ska vara en stor kropp med gabbro som går upp till ytan. Hur djup den är har vi vissa indikationer på genom såna här gradimetriska mätningar, man mäter alltså tyngdkraftfältet, hur tung. Gabbro är nämligen lite tyngre än gnejs och granit så det syns på tyngdkraftfältet om det är en stor gabbrokropp. Men det är bara en tolkning av en ytmätning, vi måste borra igenom för att veta hur mycket gabbro det finns där. Om det är en bra plats det fodrar många borrhningar, och det fodrar att man genomför hela det här programmet innan man kan sätta något betyg på den. Den geografiska belägenheten den är kanske av intresse när det gäller transporter och när det gäller de aktiviteter som förekommer i samband med att man genomför slutförvaringen. Men sedan det är ett väldigt långt perspektiv. Som [namn/SKB] pratade om så måste vi utföra den här slutförvaringen så att befolkningsfördelningen om hundra, om tvåhundra, om femhundra, om

tusen, om tiotusen år inte spelar någon större roll, och då vet vi ingenting om befolkningsfördelningen. Så att titta på befolkningsfördelningen idag när man bedömer det här långtidsperspektivet, det är ganska ointressant, det vet vi att det kommer att ändras. Däremot måste man naturligtvis ta hänsyn till transporter till slutförvaret, och man måste ta hänsyn till befolkningsfördelningen när man lägger den här fabriken för inkapsling, var man ska lägga den. Men de faktorerna måste man ju väga in i det tillsammans med de geologiska data, när man har samlat alla de data man behöver för att välja en plats. Det var lite om den geografiska belägenheten. Missade förmodligen någon fråga till här.

Moderator: Ja, andra faktorer om närhet, det påverkar inte just nu. [Ohörbart]

SKB1: Ja, det är liksom en fråga om transporter också. Man vill ju minimera de här transporterna. För det är också någonting som folk är oroliga om, kanske inte så mycket här i Sverige. Men om man går till andra länder så är transportfrågan någonting som väcker oro, och man måste ta hänsyn till det när man väljer plats.

Moderatorn: Det sas också att Almunge ligger i utkanten av det bältessfär där jordskalv förekommer. Hur vet ni att Almunge är en bra plats för avfallsförvaring.

SKB1: Ja, vi vet inte om Almunge är en bra plats, och jordskalvsfrågan överlåter jag med varm hand åt geologerna att kommentera för det är jag inte alls kunnig i själv.

SKB2: Almunge ligger nära det band med jordskalv som man nu mäter upp. Men det kan man säga att det är få platser i Sverige som inte gör det. Det här bandet är relativt brett och det har förekommit till exempel spridda jordskalv också utanför det. Och vad man nu har mätt upp under några hundra år, det behöver inte alls spegla den jordskalvsaktivitet som kan väntas under långa tidsperspektiv. Till exempel en kommande istid som ju innebär påverkan [ohörbart] och belastningar av berggrunden. Det kan mycket väl aktivera zoner utanför det här bandet. Men vad som är intressant det är väl att man har konstaterat att de här jordskalven är knutna till befintliga större störningszoner och man kan förvänta sig att också i fortsättningen och vid förändrade belastningsförhållanden, de jordskalv som

uppkommer, att de kommer att vara knutna till såna zoner. Så som visades har flera av de här platserna legat intill eller bredvid såna jordskalvzoner. Till exempel vid Sternö hade man en postglacial rörelse, alltså en rörelse efter den sista istiden. Och om man jämför berget där med berget på de platser som vi har undersökt som ligger långt ifrån kända jordbävningar, då är det alltså ingen större störning av berget som ligger i anslutning till en rörelsezona. Ja, där är den kartan jag syftade.

Sekvens 6

Moderator: /.../Värmen från kapslarna kommer [ohörbart] att gå igenom leran, vilket gör att vattencirkulationen ökar [ohörbart]. Hur stort område ska ha liten vattengenomsläpplighet för att vara tillfredsställande? Jag tror att de här är frågor som berör så att säga säkerheten vid slutförvaring från den här berggrunden. Kan vi ta och kommentera dem då?

SKB: /.../ Hur stort område man behöver för att kunna säga att de här kapslarna är bra eller att de inte är bra. Jag tror att vi måste alltså försöka få en beskrivning utav hela förvarets omsättning, på vissa ställen kan det vara en aning mera, på vissa ställen kan det vara en aning mindre. Men området det gäller ungefär en halv kvadratkilometer, om man skulle göra ett sånt här slutförvar, kring en halv kvadratkilometer, det är inom det området som det är intressant om vattenomsättning.

Sekvens 7

Moderatorn: Var frågaren nöjd med svaret? Vi har frågor om hur berg rör sig: Hur kan vi veta att berg inte rört sig tidigare, inga undersökningar har gjorts tidigare. Om det mot förmodan skulle läcka ut i marken, hur märker man det, vilken konsistens har atomsoporna. Varför kan vi inte ha soporna ovanför marken, det har berörts. Kan SKB svara för att det inte bildas nya sprickbildningar som vi inte märker här i Almunge? Vem kan svara på dem?

SKB: Beträffande frågan om hur jordskorpan i berget rör sig, så det vet vi ju att det pågår en landhöjning sen den sista istiden. Vi vet också att under årmiljonerna har flera oroszoner så att säga berört jordskorpan. Och man vet ju att nu där man har såna här plattkontakter, till exempel i Anderna, Sydamerika, Japan, Indonesien och så vidare att man har en mycket kraftig jordbävningensaktivitet. Här i Sverige ligger vi långt ifrån plattkontakter, vi ligger inne på en relativt lugn del av en platta. Och man kan inte förutse att några drastiska bergskedje-lättningar skulle kunna inträffa som skulle

kunna påverka Sverige inom de tidsperioder vi tittar på. Däremot som jag nämnde så kommer det ju säkerligen istider under den här perioden, som kommer att medföra rörelser. De teorier som finns nu är att rörelserna främst är knutna till befintliga spricksystem. Men i en sån här plint där man lägger då förvaret, där finns ju också sekundära sprickor. Som alltså inte är de här regionala som man undviker. Och givetvis kan man inte garantera att det inte sker rörelser i såna zoner. Men i samband med byggandet av förvaret har man ju möjlighet att förlägga kapslarna till så intakta bergpartier som möjligt.

Sekvens 8

Moderator: Okej då. Den mikrofonen är på. Och nu kommer jag vara ganska elak mot er att ni ska precisera frågorna, precisera svaren och att ni ska hålla er kort.

Karlstads universitet: Ja. Det finns en enighet om, i den hydrologiska kunskapen, att man kan förvänta sig bättre förutsättningar längre inåt landet. Alla undersökningar gjorda i Sverige bekräftar att man kan finna såna platser. När SKB väljer i sin senaste analys att presentera resultatet så tar man inte fram denna slutsats, utan man väljer istället att säga att det generellt inte finns bättre platser inåt landet. Men det är ingen som har påstått detta. De konsulter som har gjort studierna och hjälpt SSI och SKI med studierna säger att ingen har någonsin argumenterat mot det SKB säger. Det finns ingen generell sanning att vi kan hitta bättre platser inåt landet. Men man kan förvänta sig att det finns sådana platser.

Moderator: Tack. [Avbryts]

Karlstads universitet: Vi kan alltså förvänta oss detta och frågan är då varför inte SKB väljer att helt enkelt hålla med om det man redan själv har upptäckt utan presenterar resultaten på ett annat sätt.

Moderator: Först [namn/SKB] och sen kanske [namn/SSI] kan kommentera det här också ur myndigheternas synpunkt denna tolkning.

SKB: [ohörbart] Ja, alltså för det första är det ju så att vi har ju sagt och i stort sett alltid sagt att det finns goda förutsättningar att hitta en bra plats på många ställen i den kristallina berggrunden. Och det var det som var utgångspunkten också när vi gjorde förstudierna. Och det vi säger det är att

läget i förhållande till kusten har liten påverkan på säkerheten. Och att det är ju de lokala egenskaperna hos platsen i sig, och det ju i för sig ingenting i motsägelse mot vad [namn/Karlstads universitet] säger, men det är ju de som är avgörande. Vi har hittat två såna bra platser där vi gör undersökningar nu, eller har gjort färdigt våra undersökningar, och det finns ju naturligtvis en möjlighet att det finns sådana platser på andra ställen också. Och i ansökan så kommer vi ju gå igenom det underlag som vi har från de undersökningar som vi har gjort runt om i landet och jämföra det och visa att de platser vi har ur ett geologiskt och ett hydrogeologiskt perspektiv står sig bra.

Moderator: Men en fråga, vad jag har förstått lokala faktorer är avgörande, är det så svårt då att hitta de här platserna och så svårt att veta att de platserna de facto uppfyller de kraven som [namn/Karlstads universitet] beskriver att de borde göra.

SKB: Ja, för att om vi ska avgöra om en plats är lämplig, i någon reell mening och inte bara med någon slags viftande argument här, så behöver vi ju göra platsundersökningar i den omfattning som vi har gjort nu i Forsmark och Laxemar, och vi anser ju inte att det finns anledning på att lägga ner så mycket resurser, ifråga om 600 miljoner kronor åtminstone [ohörbart], på att undersöka en plats till som i bästa fall kan vara lämplig men knappt väsentligt bättre.

Moderator: Hade ni haft den här kunskapen tidigare då kanske det hade blivit tre eller fyra eller fem platsundersökningar.

SKB: Ja, vi föreslog ju att genomföra platsundersökningar i Tierp också men det blev ju inte så.

Sekvens 9

Karlstads universitet: Ja. Min fråga nu gäller platsvalet och miljölagstiftningens krav på en optimering av säkerheten under hela platsvalsprocessen. Frågan är: Hur kunde vi i allsindar hamna i ett läge då vi har att välja på att lägga KBS-metoden, eller slutförvaret enligt KBS-metoden, i antingen Oskarshamn eller Östhammar. Bakgrunden är denna: vi har dryga 200 kommuner i landet. I tre av dem finns det kärnkraftverk. En av de tre har tackat nej för att medverka i slutförvarssammanhang. Kvar är Östhammar och Oskarshamn. Sannolikheten för att vi har goda, eller ska vi säga sannolikheten för att vi har bättre hydrogeologiska förutsättningar, alltså fundamentet för KBS-metoden, i antingen Oskarshamn eller Östhammar är mycket låga, rent statistiskt. Tittar vi på de hydrogeologiska förutsättningarna i just dessa områden, så har vi goda data idag, tack vare SKB. Vi vet då att förutsättningarna skiljer sig på avgörande punkter i Oskarshamn och Östhammar. Det innebär att när vi tittar på KBS-metodens grundförutsättningar, nämligen specifika värden för salthalter och toleranser på det, grundvattenströmningar och så vidare, så finns det vad man kan definiera som bättre förutsättningar, vi kan kanske till och med nå optimala förutsättningar nånstans.

Moderator: [namn/Karlstadsuniversitet], kan du korta ner [överlappas] så att du ställer frågan.

Karlstads universitet: [överlappar] Jag kommer till frågan precis nu. Är det då så att förutsättningar på två platser skiljer sig radikalt åt, så kan inte båda dessa uppfylla villkoret att erbjuda goda förutsättningar för KBS-metoden. Det är en logisk självklarhet. Ändå så är det det som presenteras som resultatet av 30 års ansträngningar av kärnavfallsutredandet i Sverige.

Moderator: Då är frågan ställd. [överlappas]

Karlstads universitet: [överlappar] Hur i all sin dar kunde vi hamna i ett läge, då vi har och välja på två platser med mycket låg sannolikhet för att grundförutsättningen för KBS-metoden är uppfylld, på dessa två platser? [överlappas]

Moderator: [överlappar] Tack. Jag tror att [namn/SKB] vill svara på det.

SKB: Ja, du tror helt rätt. Ja, det är väl inte läge nu att gå in på hela lokaliseringshistoriken en gång till, men alltså, bara påminna då om en grundbult i hela upplägget från början av 90-talet, det var ju de utredningar som gjordes av Sveriges geologiska undersökning av många andra aspekter med, utifrån en kravlista på grundkraven på berggrunden, bedöma vilka förutsättningar finns det runt om i Sverige. Och vi gjorde bland annat de här länsstudierna och annat sådant som finns som underlag för detta. Och en slutsats där var ju att om man gör ett gott arbete inom en storregion och så att säga saxar sig fram till riktigt potentiellt bra delar där så kan man hitta potentiellt bra berg i många delar av Sverige, det är grundförutsättningen, och gör man det, så är det potentiellt sett inte så stora skillnader. Alltså [namn/Karlstads universitet] bild av det här är att det skulle finnas en väldigt rangskala och vara någon som är absolut bäst och att man skulle leta efter detta i all oändlighet och det är inte den bild och den utgångspunkt vi haft, och det bygger vi på gedigna geologiska studier.

Karlstads universitet: Men optimeringskravet finns i miljölagstiftningen, och jag förstår inte hur ni som ansvarig industriledare kan utsätta landet att komma i MKB-processen där ni inte ens har uppfyllt grundkravet att optimeringen även ska gälla platsvalsprocessens samtliga steg.

SKB: Jag tror att vi kommer att ha ett bra underlag för att visa att det här har gått från ett brett angreppssätt med både översiktsdata och detaljerade borrhålsdata från många ställen i landet och vi har ju ett tiotal typområden där vi har data från djupet och sen stegvis då förstudier och annat och sen de här mycket ingående platsundersökningarna. Vi kommer att använda det här, och vi kommer att kalla det jämförelsematerial, för att just föra de här resonemangen. När vi har valt en plats, så ska vi ju naturligtvis ställa frågan: Är det nånting som talar för att det skulle vara väsentligt bättre på nåt annat ställe, och i vilket avseende och med vilka argument skulle det vara det, och vi har ett bra underlag för att kunna göra det, vi kan använda det finska underlaget också. Bara då en liten sak som du sa, alltså, när vi säger att de här två platserna har goda förutsättningar, då menar vi att båda så långt vi nu har bedömt och vi har gjort preliminära säkerhetsanalyser, kan klara de grundläggande kraven. Platser som på ett tydligt sätt kan klara de grundläggande kraven, de har goda förutsättningar. Och sen gäller det att välja på bästa sätt mellan dem.

Sekvens 10

Energi för Östhamar: Det hörs bra, eller hur? Jag skulle bara fråga Åhäll om han aldrig har hört talas om den perfekta linsen vi har i Forsmark som är i princip vattentät, och det är inte bara det bästa berget, det är det perfekta berget. Under det att i Oskarshamn, så [avbryts]

Moderator: [avbryter] Men, frågan är ställd.

Energi för Östhammar: Ja, men jag hade en fråga till. [överlappas]

Moderator: Mycket kort. [överlappar]

Energi för Östhammar: Till SKB när det gäller Oskarshamn där är det sju sprickzoner som går kors och tvärs och jag vet att SKB letar febrilt efter [överlappas] ett tätningsmedel

Moderator: Men [ohörbart] precis, du får korta ner frågan till SKB för att nu har vi tio minuter kvar.

Energi för Östhammar: Ja, har ni hittat något tätningsmedel bättre än Rhoca Gil?

SKB: Ja, det har vi gjort och jag kan faktiskt som en liten anekdot tala om att Rhoca Gil var en gång i tiden påtänkt som sådant här tätningsmedel när vi körde försök i Stripagruvan och det kastades ut därför att det klarade inte miljöprövningen av vilka medel vi skulle använda där. Det hade varit bra om Hallandsåsen hade tittat på det resultatet vi hade där. Så vi har andra tätningsmedel.

Energi för Östhammar: Det tackar jag för och frågar då [överlappas] [namn/Karlstads universitet].

Moderator: [överlappar] Men, ja. Frågan är redan ställd, så [namn/Karlstads universitet] kan du komma med ett jätte kort svar.

Karlstads universitet: Jo, jag har hört talas om den [överlappas] och

Moderator: [överlappar] Tack. Du får utveckla om du vill, men mycket kort.

Karlstads universitet: Jag kan nog säga att inom vetenskapen så finns det olika meningar om om det är en fördel eller om det är en nackdel att ha en tektonisk lins. Denna fråga är inte besvarad tror jag av SKB på ett entydigt sätt, så att man kan tolka det att det kan vara en fördel och man kan nog också hävda att det kan vara en nackdel.

Sekvens 11

Moderatorn: Ja, vi får gå vidare och jag tittar lite oroligt på klockan här som är halv tio, ja så inledningsvis att det var en målsättning [ohörbart] men jag tror att det skulle kännas otillfredsställande att bryta här, det är mycket frågor kvar, så jag uppfattar att vi fortsätter en stund till. Men jag hoppas att vi alla medverkar till att vi koncentrerar frågor och svar. Vi har nu ett antal frågor som handlar om så att säga förvaringen. [Namn] frågar hur länge stoppar en kapsel utan avfall, hur länge med avfall? [Namn] frågar vad händer om människor om ett par hundra tusentals år får reda på att det finns koppar i berget och börjar bryta? Och koppar återkommer också i [Namn] fråga: Hur kan koppars reaktion på stark radioaktivitet bedömas med sådan säkerhet med tanke på att stål bedöms som säkerhet men visat sig vara skadat ganska snabbt. Och [Namn] har en fråga: hur kan radioaktivitet förklinga om den förvaras helt tätt?/.../

SKB: Ok, jag börjar med några på kopparn och på radioaktiviteten som jag hann skriva upp. Kopparn med och utan radioaktivitet och där man diskuterar om strålningen påverkar kopparkapselns längd [ohörbart] samma frågor. Hur kan man veta att radioaktiviteten i närheten utav kopparn inte påverkar. Jo, helt enkelt genom att göra försök. Det är så enkelt att aktiviteten från det här bränslet, när det förvaras 40 år i en mellanlagring, alltså innan vi stoppar ner det i berget. Den är ganska låg i förhållande till de strålningskällor som vi kan experimentera med i samband med reaktorer och i samband med laboratorier runt om i världen. Så man kan helt enkelt bestråla materialet med mycket intensivare strålning och därigenom se hur det beter sig om det skulle få en viss stråldos. Och sen när det gäller radioaktiviteten. Det att ett ämne är radioaktivt, det betyder bara att atomen har en överskottsenergi i sig. Det har ingen betydelse om atomen finns inne i burk eller om den finns ute någonstans. Överskottet av energi inne i atomen gör att den efter ett tag skickar ut en stråle av energi. Så den avklingar, i och med att den skickar ut överskottet där så blir den stabil, och den bryr sig inte om om den är inkapslad eller inte. Så att avklingningen av radioaktivitet

den går oavsett hur man hanterar den, även nere i berget, så det blir mindre och mindre kvar./.../

Moderatorn: De som känner igen sig som frågeställare, har ni kompletteringar på de frågorna.

Publiken: Ja, stål, tar inte det skada av radioaktivitet?

[Moderatorn upprepar frågan]

SKB: Alla metaller och alla material påverkas efter en viss tid. Men materialen påverkas olika mycket och kräver olika mycket strålning för att bli påverkade. Man måste alltså ligga på den rätta sidan och man får inte ta ett material som skulle vara för känsligt och påverkas av den dos som vi ger. Materialvalet är beroende på de försök man gör.

[Kameran riktas mot frågeställaren]

Publiken: Har inte stål börjat användas [ohörbart]

SKB1: Stål är tusen saker, det finns tusen olika stål. En del ståltyper är känsliga, en del är mindre känsliga. Man kan till och med tillverka stål för att de ska vara mycket strålningsökänsliga./.../så det är svårt att säga.

Publiken: Fast har man inte gjort det tidigare då, det går ju sönder bultar och så vidare inne i reaktorerna.

SKB1: ja, man har krav av många olika slag. Säkerhet vad det gäller hållfasthet och sånt också. Och om man har möjlighet att byta ut det, så är det en helt annan sak, om man kan kontrollera en bult efter en viss tid och byta ut den om den skulle bli dålig. Men för den här slutförvaringen då får vi ta och räkna hela vägen ut.

Moderatorn: Jag har flera frågor som anknyter till det.

SKB2: Ja, den här frågan med stål, och bultar, det har med driften av kärnkraftverken att göra. Och det material som man använder där det kan inte användas i de här sammanhanget. Det är alltså känsligt för alla möjliga typer av [ohörbart]

Moderatorn: Vill du ställa dig upp och vända ryggen mot [ohörbart]

Publiken: Vad jag menar är att stål har använts, varför har inte det då kollats på det här underbara sättet då. Nu är det ju betraktat som mindre lämpligt.

SKB2: Du menar stål för kapslar.

Publiken: Kapslar, ni har ju en väldigt bra metod för att kontrollera hållbarheten. Varför gjordes inte det förr, i alla led.

SKB2: Ja, det är en bra fråga naturligtvis. Jag kan inte svara på det. Alla möjliga strålsorter har provats. Och en del stålsorter har inte provats tillräckligt, uppenbarligen och använts felaktigt i kärnkraftverken, därför har man haft driftproblem. Men de stålsorter som är bra i kärnkraftverkens drift de duger inte till kapslar. Däremot använder man stål, eller bondjärn snarare, det vill säga inte stål utan vanligt järnkapsel, det är föreslagit i det Schweiziska projektet, amerikanarna har tittat på det .

Publiken: Jag ifrågasätter bara att ni inte har kollat ordentligt i alla led tydligen tillräckligt väl. Det visar att även koppar skulle visa sig vara helt opålitligt [ohörbart]

SKB2: Koppars stabilitet baseras på naturlagarna på ett helt annat sätt än stål. Vi vet att stål påverkas av alla möjliga olika ämnen så det måste man kolla i labbet.

Sekvens 12

Publiken: Ja, jag tyckte att det var dags att det var en kvinna kom fram också. Och jag är jättenervös, jag ska försöka fråga i alla fall. Ikväll har ni berättat att Sverige har ganska gott anseende utomlands och det har vi i många andra frågor också. Och jag tror så att om Sverige kommer på en väldigt bra metod för slutförvaring så skulle det kanske kunna innebära att vi kan ta emot andra länders avfall och då få betalt för det. Och det kan ju vara bra ekonomiskt för Sverige, skulle jag kunna tänka mig, eftersom det ekonomiska läget ändras i det här landet då och då. Jag undrar också om man tänker efter hur många länder det finns som har kärnkraft idag. Och om det här är en bra metod, räcker då all koppar till för de här slutförvaringarna. Och jag har snabbt läst lite i era skrifter, och även i ingenjörsvetenskapsakademins svar på eran sista ansökan, KBS-3 antar jag att den heter,

att det blir väldigt svårt att göra skarvar på de här kapslarna också. Och ingenjörsvetenskapsakademin har också en sak till, med att vi vet inte vilka människor som lever om en miljon år, eftersom vi har funnits till i en miljon år. Därför bör man kanske inte använda en sån här metod. Därför undrar jag varför har man bara arbetat med den här metoden för slutförvaring? Har man över huvud taget några andra idéer och tankar, och kommer alltså all koppar att räcka om man tar emot avfall från andra länder? Hoppas jag får svar.

Moderator: Och då kompletterar jag med en fråga till som jag har här: Varför har ingen forskning av förvaring ovan jord gjorts? Då måste man ju kunna kontrollera lättare. Orolig [ohörbart]

SKB: Jag har inte kollat hur långt kopparn räcker i hela världen och om all världen använder det här. Men jag kan berätta att när vi presenterade KBS-3-metoden så blev kopparindustrin i USA väldigt entusiastisk och ville att man även USA skulle [ohörbart]. Beträffande den koppar som går åt för den svenska avfallsmängden så är det en tämligen liten del i förhållande till den kopparkonsumtion som vi har, om jag minns rätt, men jag har inga siffror som jag kan ge på det. Tre procent är det ungefär. Ovanjords-frågan kommenterade jag i mitt inledningsanförande. Ovanjordsförvaring det innebär att man måste ha det övervakat så länge ovanjords-förvaring pågår. Vi har en övervakad förvaring i det centrala lagret i Oskarshamn och den kan fortsätta i mycket lång tid framöver, femtio år åtminstone utan några som helst problem. Under tiden måste vi forska på slutförvaring, och slutförvaring innebär att man inte ska ha någon övervakning så småningom. Även slutförvaring kan man övervaka under så lång tid som man vill men man måste gå ner i berggrunden om man ska göra en slutförvaring i Sverige./.../

Moderator: Då var den frågan klar, och nu vill jag på nytt tro, ja förlåt, nej, du får gärna komplettera.

Publiken [vid podium och mick]: Det finns som sagt någonting som heter IVA, och det är Ingenjörsvetenskapsakademin. Och de har i den här skriften, de har gett ut artiklar [ohörbart] tidningen bland annat då, för knappt ett år sen, där man pratade om hur människor lever om en miljon år, det kan inte vi säga. Och här under rubriken kapseln så står det att "hopfogning av kapseln är i KBS-3 inte helt behandlad. Fogar av så hög kvalitet som krävs kommer att ge vissa problem. Och det står att dagens teknik är alltför

okänslig för att kunna garantera en absolut felfri skarv. Och sammanfattningsvis kan jag säga att tekniskt föreligger det inte några hinder för att tillverka kapslar av tillräckligt god kvalitet. Men en viss teknisk utveckling behövs dock för att säkerställa jämnheten i produktionen. Det här har inte jag skrivit, det har Ingenjörsvetenskapsakademin skrivit.

[Ohörbart kommentar från publiken]

SKB: Ingenjörsvetenskapsakademin har säkert alldeles rätt. Men den kommentaren gällde så vitt förstår den svetsade kopparkapseln. Den andra typen av kopparkapsel som finns beskrivet i KBS-3, den har vi tillverkat, och vi vet att vi kan tillverka. /.../ Det var en annan fråga som ni hade där som jag inte svarade på. Det var hur mänskligheten ser ut om en miljon år, och det där har vi fått väldigt många påpekanden om. Och Strålskyddsinstitutet har i sin granskning utav KBS-3 verkligen tagit upp den där frågan, och försökt att ta ett nytt grepp på den. Och jag tycker att det är intressant, den diskussionen, hur man verkligen ska bedöma det här långa tidsperspektivet. Jag kan inte ge dig på den tid som står här, något riktigt bra svar på den frågan. Men om du är intresserad i ämnet så tycker jag du kan läsa Strålskyddsinstitutet och den analysen som de gjorde av den där frågan.

Sekvens 13

Kärnavfallsrådet: [överlappar] Ja, jag tillhör Kärnavfallsrådet. Kärnavfallsrådet tillhör jag sedan tio år tillbaka. Och min fråga gäller egentligen, ja vi är ju här för att diskutera platsval, men vi har ju också en metod. Och min fråga gäller egentligen hur påverkar metoden valet av plats? Jag menar, begränsar den möjligheten till tillgängliga platser, eller möjliga platser, eller gör det saken bättre, har vi fler platser att välja på här. Jag hörde från [namn/SSI] till exempel, SSI, han ser det som en helhet, om vi säger berg och bentonitbuffert och kopparkapseln. Vi hörde från [namn/SKB] att det var frågan om att hitta vatten med en viss jonstyrka, som naturligtvis då är en viss begränsning. Och jag skulle vilja höra era kommentarer kring det här. Egentligen är det ju så att metoden är ju inte egentligen fastställd riktigt, utan när SKB kommer in med ansökan gäller det ju både plats och metod vad jag förstår. Och då är frågan hur har metoden som sådan påverkat platsvalet?

Moderator: Det tolkar jag som att [namn/SKB] vill svara på.

SKB: Ja alltså, det är viktigt ändå att komma ihåg att som det står i ett regeringsbeslut så är så att säga en planeringsföresättning för platsundersökningarna och det platsundersökningsskede som vi nu har gått igenom, det är att det är inriktat på den så kallade KBS-3-metoden. De är utformade utifrån alltså de grundläggande dragen i den metoden, att det är byggda bergrum på ungefär 500 meters djup och så vidare, ja ni känner till metoden, det är det som är den metod som vi försöker anpassa till de här två platserna. Sen finns det ju varianter av KBS-3-metoden, man kan prata om slutna deponering, det är den varianten vi kommer att använda i ansökan, vi kommer också att tala om att ett utvecklingsarbete som pågår är öppen deponering. Och där vet jag att det förs en diskussion inom SKB om det så att säga de detaljerade kraven kan möjligen då se lite annorlunda ut för de där två varianterna, och det kan ju i och för sig ha en möjlig inverkan på hur man bedömer de olika platserna. Vi kommer att ha med detta i våra platsvalsbedömningar när vi resonerar om begreppet flexibilitet. Hur så att säga lätt eller svårt är det för de två platserna att kunna anpassas eller att där kunna göra den här förändringen till öppen deponering till exempel.

Kärnavfallsrådet: Kan man kompensera brister i berget då så att säga, kan man tänka sig det med bentonitbufferten. Så att det kan vara liksom en fördel att man har en sån metod eller hur ser ni på det där?

SKB: Jag vet inte riktigt om jag fångar upp [avbryts]

Kärnavfallsrådet: Ja, jag tänker vattenströmning till exempel i berget. Ja menar, man kan tillåta det för att man har en bentonitbuffert som tar upp vattnet då och får vissa egenskaper eller hur ser ni på det?

SKB: Ja alltså bentonitbufferten har ju den rollen i det här systemet va att ge kapseln framför allt då den miljö som vi vill att kapseln ska ha, och att förhindra all vektiv strömning förbi kapslarna utan att det bara ska vara defektiv fusion i den barriären. Så det klart att om du tänker dig helt andra metoder, utan buffert eller andra kapslar och så där, då kan det ju dyka upp andra krav på hur platserna ska se ut. Så att platsen och metoden hänger ihop på det sättet. Kravbilderna på hela systemet är ju det som är det viktiga. Jag vet inte om någon av meravetarna vill säga nåt. Ni får räcka upp handen om ni tycker att jag seglar iväg här och försöka förklara [överlappas]

Sekvens 14

MKG: Ja, jag tänkte bara gå tillbaka till det [namn/SKB] sa, om 1984 och beslutet om att godkänna, inom citationstecken då, alltså KBS-3 i det läget. Jag tror att, var det [namn/Karlstads universitet] som berättade att i det läget så är det ju så att man menade att berget spelade mindre roll, alltså de tekniska barriärerna var viktiga, och man hade fått kritik om att berget kanske inte höll då, i det beslutet. Och jag menar att det här är väldigt viktigt och det har fortsatt att användas som argumentation för att platsvalet är mindre viktigt därför att barriärerna är så säkra. Och om det nu är så att barriärerna, både kopparkapselkorrosion och buffeterosion nu visar sig vara mer problematiska än vi kanske hade tänkt oss så blir ju då platsvalet viktigare, i det här läget. Och det var det som jag ville säga, och då innebär väl det på något sätt att platsvalet kommer få större roll om vi väljer Oskarshamn eller om vi väljer Östhammar, alltså Forsmark, eller eventuellt om vi kanske inte ska välja något av dem i så fall, va. Och hur tänker då myndigheterna hantera den här frågan. Alltså, just det här att om nu då korrosionsproblemen finns där, om buffertproblemen finns där, då måste ju man lyfta fram de här platsvalskriterierna ytterligare i det här läget då va, man kan inte backa tillbaka igen till den där tanken att bufferten och kopparn är så säkra så vi kan välja vad vi vill.

Moderator: Det var inte så kort [namn, MKG], [överlappas]

MKG: [överlappar] Nä, men jag [avbryts]

Moderator: Det är klart [namn/SKB], jag tror att du vill svara. Och sen var det en passning till myndigheterna, här va?

SKB: Ja, bara påpeka om att det är inte alls så att SKB menar att berget inte spelar någon roll, tvärtom, det har jättestor betydelse. Och det är inte alltså att vi säger att det går att hitta berg var som helst och att det bara är att sätta pennan på kartan och säga men det blir nog bra där. Om vi tar våra översiktsstudier, om vi tar våra förstudier och så vidare, så är det 90-95% av berggrunden i de kommuner vi har studerat som faller bort, som inte håller kraven för de är väldigt stränga. Men det blir delar kvar, och det blir delar kvar i de flesta förstudiekommunerna, inte i alla. Det är viktigt att komma ihåg, alltså, vi gör, även i kartläggningsarbetet så är det höga krav på berget och det mesta faller bort därför att det är sprickzoner, därför att

det är mineralfyndigheter eller vad det nu kan vara. Det har varit en systematik rakt igenom och man kan följa det i dokumentationen.

MKG: Ja, men samtidigt så är ni tillbaka då i Forsmark och Laxemar där [avbryts]

Moderator: Nu blir det debatt här.

MKG: Ja, men alltså just den här frågan [överlappas]

Moderator: [överlappar] Men [namn/MKG], du har pratat så mycket så nu måste jag släppa in [namn/SSI] här för att jag hade en fråga till dig.

SSI: Jag kan bara, [namn/SKI] kanske också vill säga någonting på den här frågan. Du påstår att buffererosionen skulle kunna ändra förutsättningar för platsvalet, och visst är det så. Självklart skulle det kunna bli så. I dagsläget så vet vi inte, vi har inte alla svaren kring buffererosionen och SKB håller på och utreder det här och har startat ett ganska omfattande forskningsprojekt. Och naturligtvis är det någonting vi måste titta på när de presenterar, eller för det första måste SKB utvärdera vad det här betyder, är det ändå ok, kan vi gå vidare med de platserna vi har, och sen får vi granska det i tillståndsansökan. Men jag tror inte att vi kan kräva att SKB ska starta om platsvalsprocessen eller någonting bara för vi har den här osäkerheten i processen. Först måste man utreda vad den betyder och göra en ordentlig säkerhetsanalys.

Moderator: Tack. Ja just det [namn/SKI].

SKI: Och SKB har ju nu jobb på gång, ett ganska omfattande jobb vad gäller buffererosion. Men jag skulle vilja säga att buffererosion det är ju en viktig faktor först kanske i samband med en glaciation, ja inom hundra tusen år, så att på kort sikt så tror jag inte buffererosion kanske har så stor betydelse för det här valet.

PUBLIKATIONER i serien ÖREBRO STUDIES IN RHETORIC

1. Mral, Brigitte & Larsson, Larsåke (2004). *Reklam & retorik*. Retorikförlaget Rhetor förlag.
2. Mral, Brigitte (2004). *We're a peaceful nation – Krigsretorik efter 11 september*. Krisberedskapsmyndigheten.
3. Mral, Brigitte (2004). *We're a peaceful nation – War rhetoric after september 11*. Swedish Emergency Management Agency.
4. Weiner, Gudrun (2006). *Att strida med ord – en kritisk retorik-analys av politiska talkshows i tysk TV*. Retorikförlaget.
5. Gelang, Marie (2008). *Actiokapitalet – retorikens ickeverbala resurser*. Retorikförlaget.
6. Mral, Brigitte; Borg, Nicole & Salazar, Philippe-Joseph, ed. (2009): *Women's rhetoric. Argumentative strategies of women in public life: Sweden & South Africa*. Retorikförlaget.
7. Wolrath Söderberg, Maria (2012). *Topos som meningsskapare: retorikens topiska perspektiv på tänkande och lärande genom argumentation*. Retorikförlaget.
8. Edberg, Hélène (2015). *Kreativt skrivande för kritiskt tänkande: en textanalytisk fallstudie av studenters arbete med kritisk metarefleksion*.
9. Oja, Simon (2015). *Sverigedemokraternas budskap 2005–2010. En retorisk studie av ett annorlunda parti*.
10. Hansson-Nylund, Helena (2016). *Hållbar dialog? Retorik i möten om svensk kärnavfallshantering*.